

Sosialt entreprenørskap som ledd i innsatsen mot fattigdom

KARIN GUSTAVSEN OG LARS U. KOBRO

TF-rapport nr. 305

2012

Tittel: Sosialt entreprenørskap som ledd i innsatsen mot fattigdom
Undertittel:
TF-rapport nr.: 305
Forfatter(e): Karin Gustavsen og Lars U. Kobro
Dato: 15.08.2012
ISBN: 978-82-7401-527-2
ISSN: 1501-9918
Pris: 250 kr (Kan lastes ned gratis fra www.telemarksforskning.no)
Framsidedfoto: Istock.com
Prosjekt: Sosialt entreprenørskap som virkemiddel i innsatsen mot fattigdom
Prosjektnr.: 20111000
Prosjektleder: Karin Gustavsen
Oppdragsgiver(e): Arbeidsdepartementet

Spørsmål om denne rapporten kan rettes til:

Telemarksforskning
Postboks 4
3833 Bø i Telemark
Tlf.: +47 35 06 15 00
E-post: post@tmforsk.no
www.telemarksforskning.no

Resymé:

Denne rapporten er en gjennomgang av sosialt entreprenørskap som ledd i innsatsen mot fattigdom i Norge og der vi ser hen til Sverige og Danmark. Det argumenteres for at sosialt entreprenørskap bør sees på som en nyskapende aktivitet og at det derfor er viktig å skille mellom sosiale virksomheter, sosialentreprenøriske virksomheter og sosialentreprenørisk arbeid. Gjennomgangen viser at sosialt entreprenørskap kan representere et interessant og uutnyttet område som ledd i innsats mot fattigdom, både som praktisk her-og-nå-innsats, men vel så viktig som ledd i sosial innovasjon. Forstått slik kan sosialt entreprenørskap også utgjøre et viktig bidrag i den videre utviklingen av velferdsstaten. I våre anbefalinger tar vi til orde for etablering av et Kunnskapssenter for Sosial Innovasjon. Vi peker også på betydningen av tverrsektoriell innsats, som både vil fange opp utfordringene i arbeidet med å bekjempe fattigdom og kjernen i sosialt entreprenørskap. Sist, men ikke minst, understreker vi betydningen av reell innflytelse og medvirkning fra målgruppen. Dette er sentralt i sosialt entreprenørskaps grunnleggende filosofi og korresponderer godt med de målsettinger sentrale myndigheter har nedfelt i en rekke dokumenter knyttet til offentlig forvaltnings arbeid med ulike brukergrupper.

Karin Gustavsen er utdannet sosionom og sosiolog og har mangeårig erfaring fra offentlig forvaltning på kommunalt, regionalt og nasjonalt nivå knyttet til arbeid med utsatte brukergrupper. Blant annet har hun vært sosialsjef, prosjektutvikler og høyskolelektor. I sin forskning er det fattigdom, sosiale ulikheter i oppvekst, brukermedvirkning i organisering av offentlige tjenester, praksisutøvelse og sosial innovasjon som er sentrale områder. Karin benytter primært kvalitative metoder med vekt på aksjonsforskning. Karin er en mye benyttet foredragsholder og medvirker også til igangsettelse av ulike utviklingsprosesser innen velferds- og oppvekstområdet.

Lars Ueland Kobro er statsviter med en allsidig yrkesbakgrunn fra både frivillig sektor, offentlig sektor og privat næringsliv. Fellesnevneren for arbeidet har vært utvikling, nettverk, innovasjon og ledelse. Lars har arbeidserfaring og nettverk innenfor både sosialpolitikk, næringsliv og kulturfeltet. Lars er autorisert "Ideastronaut" fra Stig og Stein Idelaboratorium. Han brukes ofte til inspirasjonsforedrag, veiledning i utviklingsprosesser og aksjonsforskning knyttet til kultur/opplevelser/næring, entreprenørskap og kommunal eller regional utvikling.

Forord

Arbeidsdepartementet har etter vår vurdering tatt et svært viktig initiativ gjennom å iverksette en forskningsbasert gjennomgang av sosialt entreprenørskap som ledd i innsatsen mot fattigdom. Det har gitt oss anledning til å gå systematisk til verks på to forskningsfelter vi tradisjonelt har behandlet hver for seg. Arbeidet med denne rapporten har styrket vår tro på at den nye formen for nyskaping som er rettet mot sosiale temaer, og som i tiltakende grad fremheves i media og i opinionen under navnet *sosialt entreprenørskap*, har interessante fremtidsperspektiver. Særlig i møte med fattigdomsutfordringer. Vi takker Arbeidsdepartementet for den anledningen denne utredningen har gitt oss til å studere fagfeltet på nært hold.

Det er mange som har vært involvert i ulike deler av oppdraget. Forskerkollegaene ved Telemarksforskning, Geir Møller og Per Ingvar Haukeland, har bidratt med viktige kommentarer og utfyllende betraktninger. Disse har, sammen med en referansegruppe bestående av sosialentreprenører, personer fra brukerorganisasjoner og andre, gitt kritiske og velvillige bidrag til arbeidet. Underveis har vi vært i dialog med flere aktører fra forskning og forvaltning både i Norge, Sverige og Danmark, for å drøfte faglige perspektiver og å teste ut refleksjoner og forslag. Sist, men ikke minst, har vi hatt et godt og utbytterikt samarbeid med vår oppdragsgiver Arbeidsdepartementet, som gjennom hele prosessen har levert innsiktsfulle og nødvendige bidrag.

Forskerne Karin Gustavsen og Lars U. Kobro har samarbeidet nært med rapporten og er ansvarlig for innholdet. Vi takker alle som har stilt sin tid og kompetanse til rådighet i arbeidet.

Bø, 15.8.2012

Karin Gustavsen

Prosjektleder

Innhold

Sammendrag	9
1. Innledning	11
2. Datagrunnlag	12
2.1 En leting i kilder	12
2.1.1 Nettsøk	12
2.1.2 Referansegruppe.....	12
2.1.3 Nettsamtaler med aktører i Sverige og Danmark.....	13
2.2 Workshop.....	13
2.3 Lidenskap og vitenskap – om forskergruppen.....	13
3. Fattigdom	15
3.1 Definisjoner, målemetoder, omfang.....	15
3.1.1 Ulike målemetoder og konsekvenser av dem	16
3.1.2 Omfang av fattigdom	16
3.1.3 Lønnsinntekter er fattigdomsreducerende.....	17
3.2 Fattigdommens virkning	18
3.3 Fattigdomsbekjempelse i Norge. Historiske linjer og nye utfordringer	18
3.3.1 Velferdsstatens utvikling og nye utfordringer	19
3.3.2 Mer om arbeidslinjen – utvikling og utfordringer.....	21
3.3.3 Andre relevante fattigdomsbekjempende tiltak.....	22
3.4 Fattigdom og sosial eksklusjon i EU	23
4. Sosialt entreprenørskap	25
4.1 Noen innledende avgrensinger	25
4.1.1 Intet nytt under solen – en relevant digresjon	25
4.2 En posisjonering mellom tre samfunnssektorer.....	26
4.2.1 Med kompetanse og interesse fra flere felt.....	28
4.2.2 Med entreprenøren i sentrum	29
4.3 Et begrep med mange fasetter	29

4.3.1	Et utall definisjoner	30
4.4	Tre pragmatiske perspektiver.....	31
4.4.1	Aktørene – med vilje til å endre.....	33
4.4.2	De sosialt motiverte handlingene – det vi faktisk ser	34
4.4.3	Effekter av innsatsen – når den virker	35
4.5	Sosialt entreprenørskap som både individuelle og kollektive prosesser.....	36
4.5.1	Individuelle prosesser	36
4.5.2	Kollektivt dominerte prosesser	37
4.5.3	Kollektive prosesser som rommer både sosial kapital og forankring	37
4.5.4	Både enkeltmennesker og grupper skaper fornyelse.....	38
4.6	Utviklingstrekk i Skandinavia.....	39
4.6.1	Praksisfeltet.....	39
4.6.2	Koordineringsinitiativ og nettverk på feltet	40
4.6.3	Finansiering – venturekapital	42
4.6.4	Politisk fokus.....	42
4.6.5	Egen nasjonal strategi for SE i noen naboland.....	44
4.6.6	Noen få kommentarer om europeisk satsing på feltet.....	46
4.6.7	Forskning og utdanning	47
4.7	En oppsummerende avgrensning av feltet	48
5.	Sosialt entreprenørskap og fattigdom.....	51
5.1	Utfordringer i innsatsen mot fattigdom	51
5.2	Uklart bilde av sosialt entreprenørskap og fattigdom i Norge	52
5.2.1	Virksomheter uten kjente karaktertrekk.....	52
5.3	En betenkning.....	53
5.4	Et dristig valg – presentasjon av noen casestudier og dets mulige overføringsverdi.....	55
5.4.1	Nærmere om noen eksempler fra Norge.....	58
5.5	Feltet vil trolig vokse	60
6.	Workshop – et tilstandsbilde.....	62
6.1	Generelt om workshopen.....	62

6.2	Sosialt entreprenørskap som et verdistandpunkt.....	62
6.2.1	Fattigdomsbekjempelse	63
6.3	Sosialt entreprenørskap som skal forandre samfunnet.....	63
6.4	Sosialt entreprenørskap som brobygger	64
6.4.1	Et komplekst system med rom for brobyggere	64
6.5	Sosialt entreprenørskap som virksomhetsidé	65
6.6	Sosialt entreprenørskap som en ny vei til arbeid.....	65
6.7	Noen konkrete svar fra workshopen	66
6.7.1	Hva kan sosialt entreprenørskap bidra med i innsatsen mot fattigdom?	66
6.7.2	Hva skal til for å gjennomføre dette?	67
6.7.3	Hvordan skal det gjøres?	67
7.	Anbefalinger	68
7.1	Å bygge på det beste av det vi har	68
7.2	Noen kontroversielle, og andre mer akseptable bidrag til velferdsutviklingen	68
7.3	Intraprenører og ”mutuals”	70
7.4	På sporet av en norsk modell.....	70
7.4.1	Fremtidig sosialt entreprenørskap i norsk kontekst	71
7.4.2	Flere hatter på samme hode.....	71
7.4.3	Behov for maktutjevning	72
7.4.4	En ny plattform for sosialt arbeid.....	73
7.5	Mer konkrete anbefalinger	73
7.5.1	Nasjonal forankring og vitalisering av feltet.....	73
7.5.2	Et kunnskapssenter for sosial innovasjon	74
7.5.3	Tilskudd	75
7.5.4	Internasjonalt samarbeid	76
7.5.5	Regelmessige læringslaboratorier	76
7.5.6	Ytterligere målrettet kunnskapsutvikling.....	76
	Referanser	78

Sammendrag

Denne rapporten er en utredning om sosialt entreprenørskap som ledd i innsatsen mot fattigdom i Norge. Fattigdom er et sammensatt fenomen. Det offisielle målet på hvem som er fattige i Norge, beregnes ut fra en bestemt inntektsgrense. Mål på fattigdom er altså en økonomisk beregning. For å komme ut av fattigdom, må den fattige komme i en posisjon hvor inntekten øker. Veien ut av fattigdom er dermed i mange tilfeller veien til arbeid. En annen vei ut av fattigdom, kan være økning av beløpet på inntektssikringen til personer som står utenfor arbeidslivet. Når vi i denne utredningen har studert sosialt entreprenørskap som ledd i innsatsen mot fattigdom, er det først og fremst ulike veier til inntektsgivende arbeid gjennom sosialt entreprenørskap som har vært viktig å se på.

Det viste seg tidlig i arbeidet at det var problematisk å studere og identifisere tydelige veier ut av fattigdom gjennom sosialt entreprenørskap. Kunnskapsgjennomgangen av begrepet og fenomenet sosialt entreprenørskap, viser at det i Norge er et nokså umodent og uoversiktlig felt. Vi fant at det verken er en omforent vitenskapelig holdbar forståelse av hva sosialt entreprenørskap er, hva som skiller det fra andre sosiale virksomheter eller hvordan det systematisk kan anvendes i innsatsen mot fattigdom. Dette betyr blant annet at det så langt ikke er mulig å gi noen tilfredsstillende oversikt over aktører i Norge i dag. I Sverige og Danmark har sosialt entreprenørskap vært tema over noen år, både innenfor akademia og i praktisk arbeid, men heller ikke her er det foretatt empiriske studier av sosialt entreprenørskap som ledd i innsatsen mot fattigdom. Vi har imidlertid funnet en betydelig entusiasme i praksisfeltet og en økning av antall virksomheter og aktører som betegner seg som sosialt entreprenører. I hele Skandinavia er det til dels høyt tempo i utviklingen av fagfeltet, både praktisk og akademisk. Vi viser i rapporten at det politisk er noe mer dempet, men at det også her kan ses en økende interesse for området. Den stigende oppmerksomheten er drevet frem både av enkeltaktører og organisasjoner som betegner seg som sosialt entreprenører, samt enkelte markante fagmiljøer. EUs tiltakende fokus på området gjennom programmer innenfor sosial innovasjon virker trolig også inn.

Etter rapportens gjennomgang av sosialt entreprenørskap som begrep og fenomen, drøftinger av om og eventuelt hvordan det kan bidra i innsatsen mot fattigdom, fremholder vi en rekke anbefalinger til videre arbeid for nasjonale myndigheter både med hensyn til praktisk og faglig tilnærming. Vi tar i våre anbefalinger først og fremst til orde for etablering av et Kunnskapssenter for Sosial Innovasjon. Våre anbefalinger berører også det vi oppfatter som et tydelig behov for nærmere empiriske studier av området. Dernest anbefaler vi at det etableres et tverrsektorielt forum der både forskning, fag, brukere og myndigheter deltar. Dette forumet kan inngå i Kunnskapssenteret eller være en tilleggsressurs. Vi anbefaler også et internasjonalt samarbeid på området, primært med ambisjoner om en fast struktur for Skandinavisk eller Nordisk samarbeid og utveksling. Vi tar til orde for at det bør gå et skille mellom sosiale virksomheter, sosialt entreprenøriske virksomheter og sosialt entreprenørisk arbeid. Dette får blant annet betydning for hvilke myndighetssystemer som skal vurdere ulike typer henvendelser, herunder tilskuddsordninger. Det kan også få betydning for vurdering av ulike selskapsformer som igjen kan ha implikasjoner knyttet til skatter, avgifter og regelverket som regulerer dette. Videre peker vi på de grunnleggende verdiene og mekanismene i sosialt entreprenørskap, hvor likeverd og påvirkning nedenfra står sterkt. Til tross for vår relativt omfattende beskrivelse og drøfting av feltet, har det så langt ikke vært mulig eller vitenskapelig holdbart å gi en oppskrift på eller veileder over hvordan sosialt entreprenørskap kan bidra i innsatsen mot fattigdom. Det har likevel gjennom utredningsarbeidet blitt nokså klart for oss at sosialt entreprenørskap har et svært interessant og trolig uutnyttet potensial som ledd i be-

kjempelse av fattigdom. Dette kan både være en praktisk her-og-nå-innsats, men like mye utvikles som et virkemiddel for mer langsiktige mål om sosial innovasjon. Forstått slik kan sosialt entreprenørskap også utgjøre et viktig bidrag i den videre utviklingen av velferdsstaten.

1. Innledning

Denne rapporten er resultatet av et oppdrag Telemarksforskning har utført for Arbeidsdepartementet om sosialt entreprenørskap som virkemiddel i innsatsen mot fattigdom i Norge. Oppdraget var tredelt: 1) Utarbeide et notat som oppsummerer kunnskap om, og erfaringer med, sosialt entreprenørskap som virkemiddel i innsatsen mot fattigdom i Norge og andre europeiske land med liknende velferdssystemer som vårt. 2) Forberede og gjennomføre et seminar med relevante aktører fra både praksisfeltet, forvaltningen og forskningen. 3) Utarbeide et notat som oppsummerer seminaret med forslag til videre oppfølging fra nasjonale myndigheter. Denne rapporten dokumenter våre svar på alle de tre nevnte bestillingene.

Rapporten tar først og fremst for seg sosialt entreprenørskap som ledd i innsats mot fattigdom i norsk og skandinavisk kontekst. Vi ser også i noen grad hen til EUs tilnærming på området sosialt entreprenørskap og sosial innovasjon. Det har vist seg at avgrensingen sosialt entreprenørskap som ledd i innsats mot fattigdom i norsk og skandinavisk kontekst, er et område det finnes lite eller ingen forskningsbasert dokumentasjon over. Innenfor rammen av dette oppdraget har det heller ikke vært mulig å foreta en forskningsbasert holdbar gjennomgang av området, ei heller en presentasjon av det skandinaviske eller norske aktørbildet. Det akademiske feltet innenfor sosialt entreprenørskap i Europa, ser ut til å spre seg på ulike ”skoler” med ulik vektlegging av noen kjerneelementer som innovasjon, sosialt arbeid, markedstilknytning og medbestemmelse. Teorifeltet er preget av lite fokus. Det finnes over 30 internasjonale definisjoner på sosialt entreprenørskap og minst like mange for sosiale entreprenører. Også praksisfeltet er det vanskelig å få et samlet grep om. De aktørene som er, eller fremstiller seg selv som, sosiale entreprenører, sprer seg på mange svært ulike aktiviteter med stor variasjon når det gjelder ambisjoner og arbeidsmåter. Det finnes i noen grad en egenregistrering i praksisfeltet, men også denne har store mangler. Disse funnene samlet, representerer et interessant og sentralt funn i den gjennomgangen vi har foretatt.

Vi starter rapporten med å redegjøre for fremgangsmåten vi har benyttet i arbeidet med innsamling av materialet som danner grunnlaget for rapporten. Deretter foretar vi en kortfattet gjennomgang av fenomenet fattigdom, der vi tar for oss definisjoner, målemetoder, virkninger og bekjempelsesstrategier. Vi presiserer at vi i denne rapporten har tatt for oss fattigdom, og ikke sosial eksklusjon eksplisitt. I flere sammenhenger oppfattes dette som to sider av samme sak. Vår vurdering er at det er mulig å oppleve seg sosialt ekskludert uten å være fattig, og det er også mulig å være fattig etter en gitt inntektsgrense uten å oppleve seg sosialt ekskludert.

Kapittelet om fattigdom etterfølges av et oversiktsbilde over sentral litteratur over sosialt entreprenørskap slik vi finner det i Europa med vekt på Skandinavia. Vi redegjør her for ulike tilnærminger og faglige retninger. I kapittel 5 spør vi hva gjennomgangen av litteratur og empiri så langt viser om sosialt entreprenørskap som ledd i innsatsen mot fattigdom. I tillegg presenterer vi en skissemessig oversikt av hva vi finner av ulike virksomheter i Norge i dag, før vi i kapittel 6 oppsummerer prosjektets workshop. I kapittel 7 fremmer vi forslag til videre oppfølging fra nasjonale myndigheter.

Vi gjør oppmerksom på at feltet sosialt entreprenørskap er under relativt rask utvikling i Norge og Skandinavia for øvrig. Oversikt over dette området per juni 2012 kan derfor ganske snart oppfattes som foreldet.

2. Datagrunnlag

I dette kapitlet redegjør vi for det datagrunnlaget og de metodiske utfordringene som knytter seg til arbeidet med denne rapporten. Vi drøfter også vår egen rolle i forhold til feltet.

2.1 En leting i kilder

I vår gjennomgang av litteratur over både området fattigdom og sosialt entreprenørskap, har vi benyttet BIBSYS og forskdok. Videre har vi fått innspill til litteratur av sentrale svenske og danske aktører innenfor området og litteraturinnspill fra referansegruppen. Vi har gått gjennom og fulgt opp ledetråder fra litteraturlistene på relevante og ferske rapporter og papers som er levert på fagområdet i skandinaviske og i engelskspråklige sammenhenger. Vår egen faglige kjennskap og tidligere utredninger og litteratursøk på fagområdene fattigdom, levekår, velferd, arbeidsmarkedspolitikk, entreprenørskap og innovasjon, har også stått sentralt i arbeidet.

2.1.1 Nettsøk

Vi har gjennomført en rekke internettsøk ved bruk av ulike søkemotorer der vi primært har benyttet oss av sentrale søkeord i studien, først i bredde og dernest i trakt. Søkeordene har først og fremst konsentrert seg om begreper knyttet til ulike kombinasjoner av fattigdom og sosialt entreprenørskap på de nordiske språkene og på engelsk.

Vi har fulgt en stor del lenkeadresser fra de sidene som er funnet og vi har foretatt systematiske søk i ressurser og lenkesamlinger på en rekke portaler, nettverk, blogger og hjemmesider til organisasjoner som arbeider med sosialt entreprenørskap, hovedsakelig i USA, England, Skandinavia og i EUs nettressurser.

Det kunne vært ønskelig å raffinere nettsøkene langt mer, nettopp fordi mye av empirien så langt ikke er dokumentert i litteraturen. På den annen side er vår erfaring i studien, så langt, at virksomhetenes egne hjemmesider har begrenset verdi som informasjonskilder. De er ofte preget av et reklamemessig språk og legger vekt på svært ulike sider ved fagfeltet i sine egenpresentasjoner. De komparative studiene vi hadde tenkt å gjøre basert på virksomheters egne presentasjoner, viste seg derfor å være umulig/uforsvarlig å gjennomføre.

2.1.2 Referansegruppe

I en tidlig fase i arbeidet, tok vi kontakt med aktører med særlig erfaring og kompetanse innenfor feltet for å supplere våre egne perspektiver. Hensikten var å få veiledning i relevant litteratur og felterfaringer, samt å få bistand til planleggingen og gjennomføringen av workshop. Referansegruppen har bestått av Cathrine Skar (KREM), dr. Jan U. Sandal, Dag Westerheim (Velferdsalliansen), Bitten Schei (Mother Courage) og Lisa Cooper (Leadership Foundation). Gruppen ga viktige innspill i første del av arbeidet knyttet til tematikken sosialt entreprenørskap, til fattigdom og koplingen av dette. Gruppen bidro med tilrettelegging av workshop og til gjennomføringen av denne, både gjennom forberedte innlegg, gruppeledelse og dialogen underveis. To av gruppens aktører/miljøer (KREM og Mother Courage) har også vært sentrale i utformingen av handlingsplanen

Stemmer fra grasrota – endring nedenfra (Shei og Dalen, 2012), som gir innspill til myndigheter til politikktutforming på området sosialt entreprenørskap og innovasjon. Vi kommer nærmere tilbake til dette senere i rapporten.

2.1.3 Nettsamtaler med aktører i Sverige og Danmark

Vi har fra oppstart av oppdraget hatt løpende kontakt med miljøet *Mötesplats Social Innovation* i Sverige.¹ De har sitt tilholdssted ved høyskolen i Malmö. Det er først og fremst Rebecca Allen Lamptey, redaktør og kommunikasjonsansvarlig, vi har vært i dialog med både på Skype, telefon og e-post. Videre har vi hatt e-post- og Skype-dialog med Linda Lundgaard Andersen, professor PhD/director II, Graduate School in Lifelong Learning & Centre for Social Entrepreneurship ved Roskilde Universitet.²

2.2 Workshop

Et ledd i oppdraget var gjennomføring av workshop med relevante aktører innenfor forvaltnings-, fag- og praksisfeltet. Denne workshopen var fra oppdragsgivers side ment å representere et grunnlag for videre anbefalinger til myndighetene på området. Fra vår side ble det sendt ut invitasjon til 49 aktører som av ressursgruppen og forskergruppen ble ansett å være blant de mest aktuelle på området. Av disse var det 32 som bekreftet deltagelse og 27 som deltok. Det var god spredning av kompetanse blant deltakerne. Alle målgrupper var representert, både forvaltning, sosialentreprenører, brukerorganisasjoner, forskning og akademiske fagfolk. Workshopen er oppsummert i kapittel 7 i denne rapporten.

2.3 Lidenskap og vitenskap – om forskergruppen

Telemarksforskning har lang erfaring med blant annet tradisjonelle evalueringer, spørreundersøkelser, kunnskapsgjennomganger og utredninger. Vi benytter også metoder som aksjonsforskning, interaktiv/lærende forskning, forskende partnerskap, forskningsbasert kompetansemegling samt ulike prosessverktøy i innovasjons- og utviklingsarbeid. Forskere i forskningsgruppen for dette oppdraget har i tillegg spesifikk erfaring fra ledelse i offentlig velferdsforvaltning, entreprenørskapsforskning i næringsliv og stedsutvikling, og fra undervisning og kunnskapsformidling fra ulike arenaer nasjonalt og internasjonalt.

Gjennom to år har vi vært i et forskende partnerskap med organisasjonen KREM³ hvor vi har fått tilgang til viktige og sentrale nettverk i Norge og Skandinavia på området sosialt entreprenørskap, samt i forskende partnerskap med flere kommuner knyttet til fattigdomsbekjempelse. I tillegg til dette, har Telemarksforskning over mange år forsket på utsatte brukergupper i velferdsstaten gjennom bruk av mer tradisjonelle forskningsmetoder.

¹ <http://socialinnovation.se> Facebook.com/socinn Twitter: @samhallsentrepr

² www.ruc.dk

³ www.krem-norge.no

Den erfaringen vi har med ulike miljøer innenfor sosialt entreprenørskap og fattigdom, har både vært en styrke og en utfordring i dette arbeidet. Styrken ligger i at vi ved oppstart hadde god kunnskap om fattigdomsfeltet og relativt bred innsikt i sosialt entreprenørskap-området. Men dette kan også representere en utfordring ved at vi kan ha dannet oss en forforståelse som kan ha begrenset vår synsvinkel og åpenhet. Vår vurdering er imidlertid at vi ved å inkludere så vidt mange og ulike aktører som vi har involvert i dette arbeidet, har hatt hjelp til å overkomme en slik eventuell begrensende faktor. Det er imidlertid et faktum at begge forfatterne av denne rapporten har et engasjement for de sentrale fagområdene som behandles, noe som nok kan ha påvirket rapportens profil. Til tross for at vi dermed kan betraktes som relativt lidenskapelig opptatt av de omtalte fagområdene, og at vi som forskere står et stykke unna forestillingen om den kjølige, objektive forskerens avstandsbetraktninger, mener vi at vi har maktet å balansere lidenskap og vitenskap.

3. Fattigdom

Oppdraget som er gitt arbeidet med denne rapporten er knyttet til fattigdom. Det er en viktig avgrensing. Det er rekke andre perspektiver som for tiden drøftes med hensyn til sosialt entreprenørskap: innovasjon, næringsutvikling, demokratisering og stedsutvikling, for å nevne noen. Dette kapittelet fokuserer imidlertid eksplisitt på fattigdomstemaet i nyere norsk og internasjonal forskning og forståelse.

3.1 Definisjoner, målemetoder, omfang

Det er mange tilnærminger til fattigdom, men uavhengig av hvordan fenomenet vurderes, er Norge nesten alltid et av de land i verden hvor en finner lavest forekomst. Hovedforklaringer på dette er våre universelle velferdsordninger, og at vi har en høy andel kvinner i lønnet arbeidsliv. Den norske fattigdommen kan derfor synes relativt liten i omfang. Like fullt finner vi fattige i Norge, og fattigdommen er økende. Introduksjon av begrepet *relativ fattigdom* førte til en ny tradisjon med fattigdomsforskning i Skandinavia (Stjernø, 1985). En relativ fattigdomsforståelse betyr at en person er fattig hvis han eller hun har en levestandard vesentlig dårligere enn normen i det samfunnet personen lever i. En absolutt forståelse av fattigdomsbegrepet er en fysiologisk tilnærming og innebærer at man ser på hva som er absolutt nødvendig for å sikre overlevelse. Det er den relative tilnærmingen til fattigdomsbegrepet som i dag anvendes i fattigdomsforskningen, og som vi her vurderer i sammenheng med sosialt entreprenørskap.

Et dynamisk perspektiv på fattigdom innebærer at man ser på veier ut og inn av fattigdom og på varighet, det vil si fattigdomsutvikling over tid (Harsløf og Seim (red.), 2008). I et slikt perspektiv er også fenomener som *marginalisering* og *eksklusjon* sentrale fordi de bidrar til å belyse årsaks-sammenhenger. Med marginalisering menes et bredere og mer komplekst fenomen enn en snever fattigdomsdefinisjon som kan lede til sosial eksklusjon. Velferdsordningenes fremste hensikt kan sies å være inklusjon og integrering av alle borgere. Sosial eksklusjon er derfor ikke alene en uønsket tilstand for den enkelte som rammes. Det kan sees som en trussel for hele samfunnsutviklingen om mange borgere opplever å stå utenfor et fellesskap de oppfatter som alminnelig. Fattigdomsbekjempelse må derfor innlemme mange ulike perspektiver og derav virkemidler. En slik forståelse må vi trekke med oss videre i forståelsen av sosialt entreprenørskap som virkemiddel mot fattigdom.

En teoretisk analyse av fattigdomsbegrepets sosiale dynamikk kan grovt sagt skille mellom en relativ, en interaksjonell og en relasjonell tilnærming til fattigdom (ibid.). Den *relative* forståelsen viste vi til over. I en *interaksjonell* tilnærming ser vi på sammenhenger og vekselvirkninger *mellom individer og mellom individer og det samfunnet de lever i*. Det dreier seg om tillitsrelasjoner, samhandling og sosial organisering. Aktørperspektivet står sentralt her, både kulturelt og strukturelt. Den strukturelle relasjonen ser på samfunnsstrukturer, der makt, interesser og eierskap er sentrale dimensjoner i analysen. Det er en stor mengde litteratur som på sin side omtaler både den relative, interaksjonelle og den relasjonelt strukturelle tilnærmingen til fattigdom. Sentralt for vårt arbeid her er å introdusere begrepene slik at disse er kjent når vi senere skal se på hva sosialt entreprenørskap kan representere i innsatsen mot fattigdom.

3.1.1 Ulike målemetoder og konsekvenser av dem

Når vi skal måle hvor mange personer som er fattige i et gitt samfunn, er det avgjørende at vi viser til hvilken definisjon som legges til grunn. Dernest er det viktig at vi vet – og eksponerer – hva vi måler og hvilke metoder som kan brukes for å komme frem til antall personer og hushold som lever i fattigdom, gitt den definisjonen vi benytter. Forståelsen, og dermed omfanget, av fattigdommen kan få betydning for hvilke typer innsats, virkemidler og tiltak som settes inn. Især kan det få betydning for om vi anlegger et individuelt eller et strukturelt perspektiv på fattigdomsbekjempelse. Jo færre fattige vi finner i et samfunn, desto mer nærliggende vil det være å individualisere fattigdommen. Og motsatt: Om vi finner at en nokså betydelig del av befolkningen faller innenfor det offisielle målet på fattigdom, vil individualisering av fattigdomsbekjempelse anses som en bortforklaring av reelle strukturelle utfordringer. I slike tilfeller vil det i større grad være krav om strukturelle tiltak.

I den norske offisielle politikken anvendes *inntekt* som sentralt mål på fattigdom. Følgende definisjon og målemetode legges til grunn i *Tiltaksplan mot fattigdom*, som regjeringen Bondevik II la frem i 2001:

”Med fattigdom forstås at personer har så lav inntekt, eventuelt i kombinasjon med høye nødvendige utgifter i forbindelse med sykdom, funksjonshemning mv., at de over lengre tid ikke får dekket grunnleggende velferdsbehov. I tiltaksplanen legges til grunn lavinntekt, målt ved 50 prosent av medianinntekten, som varer i tre år som en hovedindikator på fattigdom.” (Punkt 1.3, nettutgave.)⁴

I Handlingsplan mot fattigdom (vedlegg til St.prp. 1 (2006–2007) er det ikke presentert noe ny definisjon og målemetode, men følgende forståelse av fattigdom er lagt til grunn:

”Fattigdom i Norge bør sees på som et relativt fenomen, dvs. sees i sammenheng med de levekårene og livsbetingelsene som er alminnelig i samfunnet. Fattigdom handler om betydelige og uakseptable avvik fra det som er alminnelig i samfunnet.” (Side 9.)

Det inntektsmålet som her legges til grunn, er OECDs skala for lavinntekt. EU legger til grunn 60 prosent av medianen – det vil si et noe høyere inntektsmål. I det videre skal vi se kort på hva disse to ulike målemetodene gir av omfang av fattigdom i Norge.

3.1.2 Omfang av fattigdom

SSB bruker konsekvent begrepet ”lavinntekt” snarere enn ”fattigdom” når inntektsberegninger legges til grunn.⁵ Den gruppen som antallsmessig har økt mest blant lavinntektsgruppene i Norge, er innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre. Særlig gjelder dette innvandrere med bakgrunn fra Øst-Europa, Afrika, Asia og Latin-Amerika. Ifølge EUs lavinntektsdefinisjon ble det 47 000 flere personer i lavinntektsgruppen i denne gruppen i Norge i perioden 2004 til 2008. Dette betyr at denne gruppen står for en betydelig del av den totale økningen i lavinntektsgruppen i be-

⁴ <http://www.regjeringen.no/nb/dep/ad/dok/regpubl/stmeld/20022003/stmeld-nr-6-2002-2003-1.html?id=196484>

⁵ Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgrupper 2010. Oslo: Statistisk sentralbyrå, 2011. Rapport 5/2011.

8 Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgrupper 2010. Oslo: Statistisk sentralbyrå, 2011. Rapport 5/2011, s. 25.

9 Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgrupper 2010. Oslo: Statistisk sentralbyrå, 2011. Rapport 5/2011, s. 24–25.

folkningen i denne perioden (65 000). Også basert på OECDs lavinntektsdefinisjon skiller innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre seg ut som den største gruppen med lavinntekt. Men også andre grupper er representert. Følgende grupper er overrepresentert i gruppen med lavinntekt i Norge: Småbarnsfamilier, enslige forsørgere, barnerike familier, aleneboere, personer/familier med innvandrerbakgrunn, sosialhjelpsmottakere og ulike trygde- og stønadsmottakere.

Ser vi på SSBs analyser av vedvarende lavinntekt, fra gjennomsnittsinntekten i en treårsperiode, finner vi at 8,2 prosent av befolkningen, det vil si ca. 360 000 personer, hadde vedvarende lavinntekt (etter EUs målemetode) i perioden 2006–2008. Dette er i underkant av 8000 flere enn i årene 2005–2007. Innvandrere står for en stor del av økningen i gruppen med vedvarende lavinntekt, nesten syv av ti.

Ved bruk av OECDs målemetode hadde 3,2 prosent av befolkningen, eller ca. 141 000 personer, vedvarende lavinntekt i perioden 2006–2008. Dette var 9600 flere enn i perioden 2005–2007. Personer med innvandrerbakgrunn sto igjen for mer enn halvparten av økningen i lavinntektsgruppen etter denne målemetoden.

SSBs analyser av andelen personer som er under lavinntektsgrensen siste året og som også har hatt inntekter under lavinntektsgrensen i to av de tre foregående årene, viser at 5,4 prosent av befolkningen, eller 232 000 personer, hadde kronisk lave inntekter etter denne definisjonen, i 2008.

Andelen personer med innvandrerbakgrunn som har vedvarende lavinntekt har som vi ser økt de siste årene. Ifølge EUs målemetode hadde 26 prosent av alle innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre lavinntekt i perioden 2006–2008. Tilsvarende andel etter OECD-målemetoden var betydelig lavere; 17 prosent. I perioden 1997–1999 var andelen henholdsvis 17 og 12 prosent. Innvandrerbarn er klart overrepresentert blant barn med vedvarende lavinntekt. Det har blitt flere innvandrerbarn i lavinntektsgruppen både relativt og absolutt de siste årene i Norge. 4 av 10 barn med vedvarende lavinntekt har innvandrerbakgrunn. I 2008 hadde nesten 38 prosent av alle barn med ikke-vestlig bakgrunn vedvarende lavinntekt, ifølge EUs lavinntektsdefinisjon. Litt mer enn 23 000 barn av de i alt 73 000 barna i lavinntektsgruppen hadde innvandrerbakgrunn fra Øst-Europa, Afrika, Asia eller Latin-Amerika. Særlig høy andel fattige barn under 13 år finner vi i husholdninger med innvandrerbakgrunn fra Pakistan, Irak og Tyrkia (Fløtten mfl., 2011, SSB-analyser fra 2010). Nye og foreløpig upubliserte tall fra SSB viser at andelen barn i lavinntekts-husholdninger har økt markant de siste ti årene.⁶

3.1.3 Lønnsinntekter er fattigdomsreducerende

Endringer i fattigdomsstatus henger nøye sammen med endringer i lønnsinntekt, mens mottakere av kontantoverføringer og kommunale tjenester endrer seg lite som følge av endring i fattigdomsstatus. Innstrømning til fattigdom henger derfor ofte sammen med *bortfall av lønnsinntekter*, mens utstrømning av fattigdom henger sammen med økte lønnsinntekter. Vi finner videre at personer som kommer seg ut av fattigdom og forblir ikke-fattige over flere perioder, mer permanent har oppnådd økte lønnsinntekter. På den annen side har personer som mer permanent havner i fattigdom som oftest forholdsvis lave eller ingen lønnsinntekter. Vi ser også at de langtidsfattige har stabilt lave inntekter gjennom hele perioden. Tidligere studier peker på at endringer i husholdstilknytning som en mulig faktor bak bevegelsene inn og ut av fattigdom, definert som lavinn-

⁶ Årsrapportering 2011 – Fattigdom i Norge, kommune.nav.no

tekt, i tillegg til endringer i yrkesaktivitet (Epland, 2005; Andersen og Sivertstøl, 2009). Det er naturligvis ikke utenkelig at endringer i sammensetningen av husholdet, eksempelvis ved familie-gjenforening, kan ha betydning for strømningene inn og ut av økonomisk fattigdom.

Avsnittet viser oss et noenlunde tydelig bilde av hvem som i størst grad faller inn i fattigdomskate-gorien i Norge og vi peker på noen sannsynlige hovedårsaker. Dette er nyttige opplysninger å ha med seg i senere kommentarer av sosialt entreprenørskaps mulige bidrag på fattigdomsfeltet.

3.2 Fattigdommens virkning

De senere årene har det vært et økt fokus på fattige hushold og fattige personers hverdagsliv, og det er utviklet nye fagområder innenfor fattigdomsforskning. Ett slikt bidrag er fattigdommens psykologi der Kjell Underlids arbeid fra 2005 står sentralt (Underlid, 2005), samt arbeidet til Lødemel ved Høgskolen i Oslo og Akershus (HiOA) som er i gang med et arbeid om *fattigdom og skam*.⁷

Denne forskningen viser at fattige voksne er utsatt for selvbildereduksjon, tap av selvtillit og redusert tro på egne evner og ressurser med en følelse av skam. Dette kan medføre isolasjon og handlingslammelse. Å leve i en situasjon som fattig kan dermed sementeres. Mange fattigdomsutsatte voksne er også personer med betydelige helseplager. Det er i denne gruppen i samfunnet vi finner mest helseplager og hvor disse vedvarer store deler av livsløpet (Dahl og Elstad, 2009; Dahl mfl., 2010; Elstad, 2008; Daatland mfl., 2009; Wilkinson, 2010). Fattige dør også tidligere enn andre grupper i befolkningen (ibid.). Det er grunn til å tro at denne helsesituasjonen, kombinert med det faktum at økonomien ikke strekker til, reduserer deres kapasitet ytterligere i forhold til de krav arbeidslivet stiller. Det kan også redusere deres kapasitet og styrke blant annet knyttet til initiativ i forhold til egne barns aktiviteter. Telemarksforskning fant nettopp dette i en nyere undersøkelse blant fattige familier, der foreldrene gir uttrykk for sterk bekymring, fortvilelse og frustrasjon over ikke å være i stand til å gi barna mulighet til å delta på fritidsaktiviteter, og kunne gi dem det utstyret og de klær som er vanlig for andre barn i nærområdet (Gustavsen, Van- der Meij, Braathen og Jøndahl, 2010 og 2012).

Personer som lever i fattigdom har dermed ofte flere barrierer på veien mot arbeid, enn mange andre. Disse barrierene er både av individuell karakter slik vi peker på ovenfor, men de er også av strukturell karakter. Dette dreier seg blant annet om tilgang på arbeid. Manglende strukturell tilrettelegging for egnet arbeid øker med andre ord risikoen for fattigdom og dermed også for helseplager. Fattigdom blir i så fall en "ond spiral". Det er også i lys av dette interessant å se på hva sosialt entreprenørskap kan representere på ulike steder i denne "spiralen".

3.3 Fattigdomsbekjempelse i Norge. Historiske linjer og nye utfordringer

Hva har så vært de viktigste virkemidlene som har vært anvendt for å motvirke fattigdom og sosial eksklusjon i Norge de siste 10–20 årene? Svaret er at den arbeids- og velferdspolitikken som har vært ført i Norge etter annen verdenskrig, har bidratt til en betydelig velferdsøkning og bedring av

⁷ <http://www.hioa.no/Aktuelle-saker/Skam-tvinger-fattige-i-isolasjon>

levkår for alle grupper i samfunnet. Tilsvarende suksess finner vi i store deler av Europa. I det videre skal vi se nærmere på dette, der vi primært tar for oss velferdsstaten og arbeidslinjen i velferds- og sosialpolitikken. Vi mener at denne forståelsen er sentral å ha med seg i videre vurdering av sosialt entreprenørskap.

3.3.1 Velferdsstatens utvikling og nye utfordringer

Norden er den del av Europa som har lavest andel fattige og flest personer i arbeid definert som faktisk arbeidsliv og tiltaksarbeidsplasser. Den såkalte nordiske modellen omtales som en distinkt modell, annerledes enn alternative velferdsmodeller i Europa og i OECD-området. Det var først tidlig på 1990-tallet det ble vanlig å snakke om ulike velferdsmodeller. I den tidlige velferdsstatsforskningen så man for seg at temmelig likeartede institusjonelle velferdsstater ville utvikle seg i alle moderne samfunn, og at eventuelle forskjeller mellom land først og fremst uttrykte at landene var på ulike stadier i moderniseringsprosessen. Velferdsstaten ble forstått som et svar på modernitetens utfordringer: Industrialisering, urbanisering og kapitalisme underminerte de tradisjonelle slektsbaserte nettverkene. Det ble dermed skapt et behov for nye måter å sikre sosial trygghet på. Industrialiserte land ville møte dette behovet gjennom først å innføre minimumsordninger for å avhjelpe de mest presserende behovene, og over tid utvikle disse minstesikringsordningene til omfattende velferdsstatlige institusjoner. Denne prosessen kunne ta lengre tid i noen land enn i andre, men slutt punktet ville være det samme. Gitt nok tid, ville de fleste industrialiserte land utvikle likeartede, institusjonelle velferdsstater. Bruddet med denne tenkemåten kom for alvor i 1990, med publiseringen av Gösta Esping-Andersens bok *The three worlds of welfare capitalism* (1990). Boken førte til en økning i interessen for politikkenes betydning, og for innflytelsen til nasjonale og regionale tradisjoner, i utformingen av velferdsstaten. Vi ser i dag at dette perspektivet på nasjonale tradisjoner også spiller inn på forståelsen og utformingen av sosialt entreprenørskap i ulike nasjonale kontekster.

Esping-Andersen kombinerte data om historisk utvikling av ulike velferdsordninger med oppdaterte data om levekår i ulike land. På basis av dette materialet identifiserte han *tre* velferdsstatsmodeller: Den liberale, den konservative og den sosialdemokratiske. I liberale velferdsstater gis sosiale ytelser bare til de aller fattigste, som regel etter streng behovsprøving. USA er det landet som kommer nærmest denne ytterligheten. Den konservative velferdsstaten viderefører status og hierarki skapt i arbeidslivet: Sosiale ytelser er typisk basert på en forsikringsmodell, slik at utbetalinger avhenger av hvor stor "premie" som er betalt inn. Tyskland brukes som illustrasjon på denne modellen. Den sosialdemokratiske velferdsstaten kjennetegnes i Esping-Andersens modell av sterkere inngripen i markedet og av universelle ytelser som omfatter hele befolkningen, uavhengig av tidligere opptjening, og med begrenset innslag av økonomisk behovsprøving. Den sosialdemokratiske modellen kalles av og til "den nordiske", fordi Norge, Sverige og Danmark alle har sterke trekk av denne modellen. At handlingsrommet for sosialt entreprenørskap og sosiale entreprenører som velferdsinnovatører er ulike innenfor disse tre tradisjonene, er derfor noe vi må forvente å finne.

Til tross for kritikk av Esping-Andersens analyse, er det en nokså bred enighet om at ulike velferdsstatsmodeller kan grupperes og at de utvikler seg systematisk forskjellig. Det er ingen kontroversiell påstand å si at de nordiske landene skiller seg fra de fleste andre land i Europa og innenfor OECD. Norge og de andre nordiske landene har, innenfor rammeverket å være små og åpne økonomier over tid, klart å kombinere økonomisk vekst og stabilitet med et velfungerende arbeidsmarked. I denne modellen har det vært fokus på mål om høy arbeidsmarkedsdeltakelse, jevn inntektsfordeling, høy levestandard og stor grad av sosial likhet.

Den nordiske velferdsstaten virker både omfordelende og utjavnende. Til tross for dette har vi, som vist ovenfor, de senere årene sett en tiltagende fattigdomsutvikling og økning av sosiale ulikheter. Det er derfor grunn til å spørre seg om den velferdsmodellen vi kjenner som virkningsfull de siste 30 år, nå har behov for justering eller endring og/eller en tilførsel av nye modeller eller løsninger. Vi finner en rekke trekk ved samfunnsutviklingen som etter hvert har bidratt til å skape utfordringer for velferdsstaten (Kuhnle og Solheim, 2001). Det er for det første en utfordring at befolkningens demografiske profil blir stadig mer topptung – det blir flere eldre. Velferdssamfunnets ”gordiske knute” er at færre skal gjøre mer for flere, bare billigere (Mandag Morgen, 2010). Det fører til en rekke store utfordringer i forhold til inntektssikring, drift av helsesektoren, kapasitetsproblemer i omsorgssektoren og så videre. I tillegg har det skjedd en endring i tradisjonelle familiemønstre som bidrar til at selve produksjonen av velferd i økende grad flytter fra privatsfæren og over i organiserte sektorer hvor forventningen til at ”staten skal ordne opp” overskrider statens evner til ”å kunne ordne opp”. Med økt etterspørsel etter tjenester og en aldrende befolkning blir også behovet for stadig økonomisk vekst mer synlig og akutt. Dette har blitt ytterligere aktualisert med finanskrisen i 2008 med påfølgende finansiell uro (Normann, Rønning og Nørgaard, 2009).

Velferdsstaten har også en utfordring i at den er avhengig av en viss politisk konsensus og høy legitimitet i opinionen. Disse kvalitetene er i ferd med å svekkes (ibid.). På et mer overordnet plan representerer selve nasjonalstatens rolle en utfordring for velferdsordningenes basis. Nasjonalstaten er den naturlige ivaretakeren av de fleste større velferdspolitiske ordningene, og nasjonalstatens rolle har endret seg mye i Europa de siste tiårene. Globalisering av økonomi, miljøutfordringer, kultur og politikk påvirker arbeidsmarkedet både mellom nasjonene og innad i nasjonalstatene, på en måte som skaper ytterligere velferdsutfordringer.

Studier viser at fordelingen av goder og byrder er systematisk ulikt fordelt i befolkningen. De som har den samme mengden av goder og byrder, utgjør et sosialt lag i samfunnet. Vi har i så fall et sosialt lagdelt samfunn (se blant annet NOU 2003: 13 Makt og demokrati). Den sosiale ulikheten viser seg å være ikke-tilfeldig. Sosiale ulikheter reproduseres (Gustavsen, 2011). To studier fra 2008 omhandler hvordan fattigdom går i arv mellom generasjoner. Den ene studien, fra NOVA (Kristofersen og Clausen, 2008), ser på forholdet mellom barnevern og sosialhjelp. Den andre studien, fra Fafo (Lorentzen og Nilsen, 2008), ser på langtidseffektene av å vokse opp i familier som mottar sosialhjelp. Begge studiene konkluderer med at det foreligger en vesentlig overføring av fattigdom, sosial ulikhet og sosial eksklusjon mellom generasjoner i Norge i dag. Lorentzen og Nilsen (2008) finner at hele 25 prosent av 20-åringene som vokste opp i en familie som mottok sosialhjelp i 1994, selv mottok sosialhjelp innenfor perioden 2002–2004.

Stortingsmelding 30 (2010–2011) Fordelingsmeldingen, er en grundig gjennomgang av drivkreftene bak den skjeve fordelingen vi observerer. Fordelingsutvalget så både på individuelle forhold (helse, utdanning og familiebakgrunn), strukturelle og samfunnsmessige forhold (arbeidsliv, lønnsdannelse, bolig- og kredittmarkedene, skattesystemet og offentlige overføringer) og makroøkonomiske og internasjonale forhold (internasjonale konjunkturer, sysselsetting, funksjonell inntektsfordeling mv.). Alle disse forholdene virker sammen og bidrar til den fordelingen vi ser. Utvalget fremmet en rekke forslag for å hindre utvikling av økende sosiale ulikheter, og de skilte i den sammenhengen mellom tre hovedtyper tiltak: 1) Tiltak på oppvekst- og utdanningsområdet som har til hensikt å påvirke fordelingen av humankapital. 2) Tiltak som er rettet inn mot å øke inkluderingen i arbeidsmarkedet. 3) Tiltak som griper direkte inn i inntektsfordelingen.

Når vi videre skal ta for oss sosialt entreprenørskaps mulige potensial i innsatsen mot fattigdomsbekjempelse, vil vi først og fremst fokusere på dets ambisjoner og evner til å fremme økt inkludering i arbeidslivet. Vi kommer tilbake til dette når vi skal se på sosialt entreprenørskap og dets

potensial som virkemiddel i fattigdomsbekjempelse. Men fordi arbeid står så sentralt i fattigdomsbekjempelsen, og i vår sammenstilling av dette opp mot sosialt entreprenørskap, må vi se litt nærmere på *arbeidslinjen*.

3.3.2 Mer om arbeidslinjen – utvikling og utfordringer

På 1970-tallet ble «arbeid for velferd» en velferdsstrategi i USA. Også Danmark og Sverige har velferdspolitikker som er fokusert på såkalte arbeids- eller aktivitetslinjer. I Norge ble arbeidslinjen introdusert som strategi i forbindelse med Attføringsmeldingen, St.meld. nr. 39 (1991–92), og den ble nærmere utdypet i Velferdsmeldingen (St.meld. 35 (1994–95)).

Å stille krav om arbeid eller aktivitet før varige trygdeytelser tilstås, var ikke noe nytt, men arbeidslinjen representerte en tydeligere retning om at arbeid skal være førstevalget fremfor ytelse. Dette ”budskapet” var rettet både til brukere, helsevesenet og forvaltningssystemene. I norsk velferdspolitikker gjorde strategien seg særlig sterkt gjeldende på 1990-tallet. Arbeidslinjen skulle ikke bare ha effekt for de helserelaterte folketrygdyttelsene. Grupper med tradisjonelt lav yrkesdeltakelse og svak forankring i yrkeslivet skulle også gis bedre muligheter til å forsørge seg selv gjennom arbeid. Enslige forsørgere, arbeidsledig ungdom, yrkeshemmede, unge sosialstønadsmottakere, innvandrere og funksjonshemmede, kan ha problemer med å etablere seg på arbeidsmarkedet. Satsingen på arbeidslinjen hadde som målsetting å gi også disse gruppene bedre levekår gjennom arbeidsdeltakelse. I så måte kan det hevedes at arbeidslinjen i velferdspolitikken ser ut til å være nært beslektet med det vi registrerer som sosialt entreprenørskaps grunnfilosofi. Dette kommer vi nærmere tilbake til i senere kapitler.

Arbeidslinjen peker mot et sentralt dilemma i velferdspolitikken. Trygdeordningene skal på den ene siden være et sikkerhetsnett for personer dersom arbeidsinntekten faller bort. På den annen side skal det utformes slik at arbeid alltid skal være førstevalget. Trygd skal bare ytes til personer i yrkesaktiv alder dersom arbeidsinntekten er helt eller delvis falt bort. Trygd som forsørgelse er slik sett subsidiært til arbeid. Arbeidslinjen i velferdspolitikken har på grunn av dette blitt kritisert for at den i for stor grad er individorientert og at det er den arbeidsledige selv som må bære ansvaret for å realisere arbeidslinjen i velferdspolitikken (Lødemel, 2002; Stolanowski og Gustavsen Tvetene, 2005). Dette gir seg blant annet utslag i at inntektssikringsordningene for mange ligger på et så lavt nivå at en rekke personer (og husholdninger) som lever av offentlig inntektssikring, er kategorisert som fattige etter regjeringens egen målemetode. Dette kan betraktes som et velferdsstatsparadoks. Til tross for en uro for at det som betraktes som relativt høye minstesatser i velferdssystemet kan være et des-insentiv til arbeid, er yrkesaktiviteten høy i Norge. Dette kan ha sammenheng med både at mange av de aktuelle ytelsene stiller eksplisitte krav om arbeidssøking eller arbeidsrettet aktivitet, og at de stiller krav om tidligere deltakelse i arbeidsmarkedet. Den høye arbeidsdeltakelsen kan også være et uttrykk for at folk faktisk ønsker å være i jobb, såfremt det er arbeid å få innenfor deres kompetanse og kapasitet.

Utfordringer knyttet til videre realisering av arbeidslinjen finner vi både på strukturnivå og individnivå. På strukturnivå vil utviklingen globalt påvirke nasjonale muligheter og begrensninger. Svingninger i arbeidsmarkedet henger stadig sterkere sammen med utviklingen i Europa og i verden for øvrig. På nasjonalt nivå vil bedriftenes bærekraft henge sammen med både nasjonal og lokal nærings- og velferdspolitikker. Dagens arbeidsliv betegnes også i økende grad å være kunn-

skapsintensivt.⁸ For en del grupper er derfor veien til arbeidslivet lang eller kronglete. Økt fokus på *arbeidslivets ansvar* for realisering av arbeidslinjen, har derfor vært omtalt i en rekke sammenhenger, både politisk, faglig og innenfor forskning. Dette kan være et sentralt poeng å se nærmere på knyttet til sosialt entreprenørskaps innretning.

3.3.3 Andre relevante fattigdomsbekjempende tiltak

Det kan i sammenheng med bekjempelse av fattigdom gjennom innsats på sosialt entreprenørskap-feltet være interessant å se på noen andre kjente og faglig kommenterte områder på fattigdomsområdet.

Sentrale myndigheter har over flere år tildelt innsatsmidler for å stimulere bekjemping av barnefattigdom og sosial eksklusjon på kommunalt nivå. Evalueringen av ordningene viser at fattigdommen ikke har blitt mindre i de aktuelle kommunene (Nuland mfl., 2010), men at det kan være grunn til å tro at livskvaliteten til en rekke barn, unge og familier er bedret som følge av ulike tiltak og virkemidler. Telemarksforskning har i flere rapporter på området pekt på at fattigdomsbekjempelse i økende grad bør ses i sammenheng med innsats for å redusere reproduksjon av sosiale ulikheter. Dette innebærer blant annet at sentrale myndigheters stimuleringsstilskudd bør rette seg inn mot kommunene og NAVs organisering av familie- og oppveksttjenester, praksis blant fagutøvere, samarbeid med skole og arbeidsliv og brukermedvirkning, i større grad enn alene å fokusere på kompenserende tiltak (Gustavsen mfl., 2009, 2010 og 2012; Gustavsen, 2011).

Bolig anses som et sentralt virkemiddel for å sikre velferd og gode levekår. Over en rekke år har det vært et stadig økende fokus fra Husbanken knyttet til bolig som plattform for velferd og helse. Boligsosialt arbeid har stått, og står, sentralt i en rekke større satsinger der blant annet fattigdomsbekjempelse er et av flere mål.

Kvalifiseringsprogrammet er et konkret virkemiddel i NAV som har vært, og er, rettet mot fattigdomsbekjempelse. Gjennom et strukturert, tilpasset og forutsigbart program skal brukere som står langt utenfor arbeidslivet, få mulighet til kvalifisering for og til arbeid. Satsingen blir i flere regioner betegnet som vellykket.⁹ Evalueringen som er gjennomført av satsingen er riktignok ikke entydig på at satsingen har vært vellykket, men den viser til hvilke faktorer som må være til stede for å optimalisere mulighetene for måloppnåelse (Schafft og Spjelkavik, 2011). Det påpekes videre at vi ennå ikke har data som viser deltakernes status etter flere år. Vi vet heller ikke hvordan satsingen blir håndtert i NAV og kommuner etter at midlene gikk fra å være øremerkede midler innenfor en sentralt styrt satsing, til å bli en del av rammeoverføringene til kommunene (ibid.).

Diverse andre kommunale tjenester, barnehagedekning og fylkeskommunal satsing på å redusere bortvalg av videregående opplæring er eksempler på andre tiltak som skal bidra til å bekjempe fattigdom. Det ligger utenfor denne rapportens mandat å omtale disse og andre tiltak nærmere.¹⁰ Det sentrale poenget for oss her, er å påpeke at fattigdomsbekjempelse er en *sammensatt oppgave*

⁸ St.meld. nr. 13 (2011–12) Utdanning for velferd: Samspill i praksis.

⁹ Se f.eks. nettsiden til NAV Buskerud, 22.01.2009:
<http://www.nav.no/Lokalt/Buskerud/En+formidabel+innsats+mot+fattigdom.180682.cms>

¹⁰ Fafo har behandlet dette i en nylig utgitt rapport på oppdrag fra Fagforbundet: 2011/11.

som krever innsats fra ulike aktører. Fattigdomsbekjempelse kan også være implisitt som mål og en virkning av en rekke satsinger og tiltak som har et annet uttalt hovedmål.

Velferdsalliansen har i en rekke år tatt til orde for at bekjempelse av fattigdom også må dreie seg om den rene inntektssikringen. Det samme har en rekke forskere og fagpersoner gitt uttrykk for (Lødemel og Halvorsen, 2002; Borgeraas, 2001; Stolanowski og Gustavsen Tvetene, 2005; Gustavsen, 2011). Personer som i dag kategoriseres som fattige, er som vist først og fremst personer som mottar offentlig inntektssikring. Det faktum at de ytelser som skal *hindre* fattigdom, *leder ut i fattigdom*, kan betraktes som et av velferdsstatsordningenes største paradokser. Det er viktig at dette perspektivet kommer frem, også i et arbeid som skal se på sosialt entreprenørskap som virkemiddel i innsatsen mot fattigdom.

3.4 Fattigdom og sosial eksklusjon i EU

Fattigdom og sosial eksklusjon har stått høyt på den politiske dagsorden i EU i en rekke år. En sammenlikning av årlig lavinntekt i perioden 2004–2008 for ulike land i Europa ved bruk av EUs skala med 60 % av medianinntekten,¹¹ viser at Norge er blant de land i Europa som har færrest med lavinntekt. I 2008 hadde 11 prosent av den norske befolkningen inntekt under 60 prosent av medianen. Gjennomsnittet for EU var 16 prosent (EU-25 land). I mange europeiske land er bekjempelse av barnefattigdom høyt prioritert. SSB har laget en sammenlikning av årlig lavinntekt for personer under 18 år i utvalgte europeiske land. Lavest andel finner vi i de nordiske landene, der det er en lavere fattigdomsrisiko blant barn enn blant voksne. I de fleste andre land er bildet omvendt; det er større sannsynlighet for at barn tilhører lavinntektsgruppen sammenliknet med voksne. Lavest risiko har barn i Island, i underkant av 10 prosent, mens høyest risiko har barn i Romania, hvor hvert tredje barn tilhørte en lavinntektsfamilie (Fløtten mfl., 2011).¹²

OECD-rapporten *Growing income equality in OECD countries: What drives it and how can policy tackle it?* viser at de økonomiske forskjellene i 27 medlemsland har økt betydelig de siste to tiårene frem til finanskrisen. Forskjellene i tempoet på inntektsveksten mellom grupper av husholdninger var spesielt tydelige i noen engelsktalende land, i noen nordiske land og i Israel. OECD peker på at land som Tyskland, Sverige og Danmark tradisjonelt har hatt nokså små inntektsforskjeller, men at disse ikke lenger er noe unntak fra trenden rundt økte forskjeller. «Faktisk har forskjellene økt mer i disse tre landene enn noen andre steder det siste tiåret.» (Ibid.) Norge er fortsatt blant de vestlige landene som har minst forskjeller mellom rike og fattige. Siden midten av 80-tallet har imidlertid forskjellene her til lands økt langt kraftigere enn gjennomsnittet i OECD. Mens den rikeste tidelen av befolkningen årlig økte inntekten med 2,7 prosent (mot 2,0 prosent i OECD som helhet) siden midten av 80-tallet, har inntekten økt med bare med 1,4 prosent årlig for den fattigste tidelen av norske husholdninger, det samme som OECD-gjennomsnittet. OECD peker på endringer i skatte- og velferdspolitikken som de mest direkte og kraftfulle virkemidlene for å øke omfordeling av verdiskapingen i et samfunn. OECD skriver også i rapporten *Changig Boundaries of Social Entreprises* (ibid.) at sosiale entreprenører utgjør et av de mest interessante innovasjonsfeltene i vestlig økonomi, men at mangelen på offentlig kunnskap, politikk og tilrettelegging, er et viktig hinder mot at dette foreløpige umodne fagfeltet kan vokse.

¹¹ Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgrupper 2010. Oslo: Statistisk sentralbyrå, 2011. Rapport 5/2011.

¹² SSB, Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgrupper 2010. Rapport 5/2011.

Vi merker oss dette inn mot vår senere behandling av temaet og anbefalinger i siste kapittel.

4. Sosialt entreprenørskap

Sosialt entreprenørskap er ikke et entydig begrep – det henspeler ikke på en distinkt, avgrenset aktivitet. Vi vil i dette kapitlet presentere relevant teori og praksis på feltet med hovedvekt på Norge, men vi vil også kommentere feltet i forhold til våre skandinaviske naboer og Europa for øvrig. Kapitlet gir en forholdsvis grundig presentasjon av de mest sentrale karaktertrekkene ved fenomenet.

4.1 Noen innledende avgrensinger

Innovasjon og entreprenørskap generelt er anerkjent som viktige faktorer for å bringe vekst og velstand i samfunnet gjennom økonomiske virkemidler. *Sosialt* entreprenørskap anses i økende grad å kunne spille samme rolle for *sosial verdiskaping*. De senere årene har vi sett en betydelig økende interesse for fagfeltet både i praksis og innenfor akademien, men det anses likevel som et ungt og litt prematurt fagfelt (Hoogendoorn mfl., 2011). Vi vil likevel se at praksisfeltet knyttet til sosialt entreprenørskap på ingen måte er nytt. Det er like fullt viktig å se dette i et nytt lys fordi fenomener endres med endrede rammebetingelser. I dette kapitlet vil vi forsøke å presentere både mangfoldet og noen tegn på en tiltakende tydelighet i feltet.

4.1.1 Intet nytt under solen – en relevant digresjon

Sosialt entreprenørskap er ikke et nytt fenomen. Sosiale endringsagenter har opp gjennom tidene bygd institusjoner i samfunnet som vi nå tar for gitt.¹³ Selv om sosiale initiativer med stor grad av nyskaping ikke er nytt, så er det forandret. Ethvert sosialt fenomen påvirkes og forandres i sin samtid. De samfunnsmessige forutsetningene for å lykkes med sosial innovasjon er helt andre i dag enn de var under den første bølgen av sosiale initiativer på 1800-tallet og under den andre bølgen etter annen verdenskrig (Kuhnle og Solheim, 1991).

Som vi kommenterte i kapittel 3, har velferdsstaten vokst frem som den dominerende aktøren for løsning av befolkningens velferdsbehov, både i faktisk velferdspolitisk produksjon og i folks forestillinger om hvordan ting ”skal være”. Samtidig er markedet som idé og styringsprinsipp for aktiviteter utenfor statlig sektor, svært mye mer dominerende i dag enn under den frivillige sosialsektorens pionerperiode. De som arbeider med sosialt entreprenørskap og sosial innovasjon i dag, er med andre ord klemt inne mellom to langt mer dominerende styrings- og maktsystemer, enn de var tidligere. De kontekstuelle rammene for sosial innovasjon i dag er altså svært ulikt det vi kjenner fra tidligere.

Et perspektiv som er temmelig dominerende i dag, ulikt fra hva det var for få tiår siden, er at forståelsen av sosialt entreprenørskap i betydelig grad bygger på studier av *enkeltmenneskers* innsats. Berg og Kock er inne på dette i sin casestudie av *Sociale Entreprenørers verdiskapelse* (Berg og Kock, 2011):

¹³ Eksempel på dette er blant andre Sanitetskvinnenes arbeid, Blå kors, Krisesentrene og mange andre.

”Fordi den kvalitative tilgang hovedsakelig tager utgangspunkt i det menneskelige perspektiv, kan værdiskebelse indenfor socialt entreprenørskap også blive beskrevet for meget ud fra det enkelte menneskes optik og dermed kan de samfundsmæssige implikasjoner således blive svære at få øje på, fordi det er mennesket og ikke samfunnet, der er i focus.” (Ibid., s. 14.)

Det er mennesket og ikke samfunnet som er i fokus, hevder Berg og Kock. I oppbygging av de sosiale bevegelsene for ”vanføre”, tuberkuløse, poliomyelittammede og så videre, var det nok også individuelle behov som ble søkt dekket, men det var i stor grad som et samfunnsprosjekt at tjenestene ble utviklet (Kobro, 1988). Dessuten var det i langt større grad privilegerte personers velde- dighet overfor trengende som preget initiativene, enn at representanter for behovene selv iverksat- te innovasjon (ibid.). Sosiale entreprenører har med andre ord alltid eksistert, men de opererer trolig i et ganske annet terreng i dag enn tidligere, og har derfor andre kjennetegn. De bør derfor trolig også møtes med andre virkemidler. I dette kapittelet vil vi se nærmere på dette.

4.2 En posisjonering mellom tre samfunnssektorer

Det er ikke uvanlig å betrakte samfunnet litt sjablongaktig som oppdelt i tre sirkler, en for hver samfunnssektor: offentlig, privat og frivillig – den såkalte tredjesektor. Det eksisterer neppe så klare forskjeller mellom aktører, aktiviteter, spilleregler og organisasjonsformer i samfunnet reelt sett, at det gir mening å plassere objekter i avgrensede sirkler. Sirklene spiller imidlertid fortsatt en betydelig rolle som mentale bilder (Engquist og Glasare i *Innovations of Society*, udatert). Fordi dette tredelte mønsteret danner et *mentalt kart* for fortolkning av virkeligheten, kan de også bidra til å opprettholde uhensiktsmessige grensemarkører mellom sektorene juridiske bestemmelser, skatte- og finansieringsordninger, organisatoriske strukturer, politikk, og så videre. Konkret betyr dette at de virksomhetene som vokser frem i grenseflatene i terrenget som ”litt tredjesektor”, ”litt markedsaktør” og kanskje med offentlig virksomhet som eneste kunde, får problemer med å ori- entere seg med et kart hvor man *enten* er ideell, kommersiell eller offentlig. Det er derfor interes- sant å merke seg at en vanlig merkelapp på aktører i sosialt entreprenørskap-feltet er *grenseløper*. Noe av den uro og manglende forståelse som kan oppstå i møtet mellom sosiale entreprenører og aktører fra offentlig forvaltning eller fra det kommersielle næringslivet, er nettopp ”ulik virkelig- hetsforståelse”. Markedsaktører på den ene siden og offentlige byråkrater på den andre, har vent seg til hverandre gjennom et langt ”samliv” i hver av de tre sektorene. De kan derfor ha det til felles at de ikke forstår sosialentreprenørens perspektiv. Ikke fordi de lever i en *annen virkelighet* – men fordi de *fortolker* virkeligheten på en annen måte. Et skille i fortolknings skjema kan for ek- sempel være: representanter for brukermiljøer er ofte entreprenørene som ser verden ”nedenfra”, mens representanter for forvaltningen på alle nivå (kommune, fylke og stat), ser verden mer oven- fra med et innlært og innarbeidet systemfokus. En nærmere forståelse av ulikheter ved ulik organi- sasjonskulturell forståelse er blant annet utviklet av de amerikanske organisasjonsforskerne Came- ron og Quinn. Deres verktøy *Organizational Culture Assessment Instrument* (OCAI) har vi tidli- gere (i samarbeid med Sintef) brukt som et verktøy for å identifisere konkurrerende verdier innen- for rammen av ulike organisasjoner (Kobro, Vareide og Hatling, 2012). Slike organisasjonskultur- studier avdekker blant annet at det går noen hovedskillelinjer mellom organisasjoner som oriente- rer seg mot stabilitet og ivaretagelse av regler og planverk på den ene siden, og organisasjoner som er orientert utover mot fleksibilitet og endring på den andre siden. Også skille mellom systemfo- kus ovenfra og individfokus nedenfra, er et skille som kan skille organisasjoner fra hverandre.

Sosialt entreprenørskap er, som mange kaller det, en hybrid virksomhet som tar opp i seg elemen- ter fra flere av sektorene vi kjenner fra før – se figur 1, neste side. Det kan alene føre til at det blir vanskelig å forstå feltet. Man kan spørre seg om dette er en aktivitet i markedet, eller er det ideelt

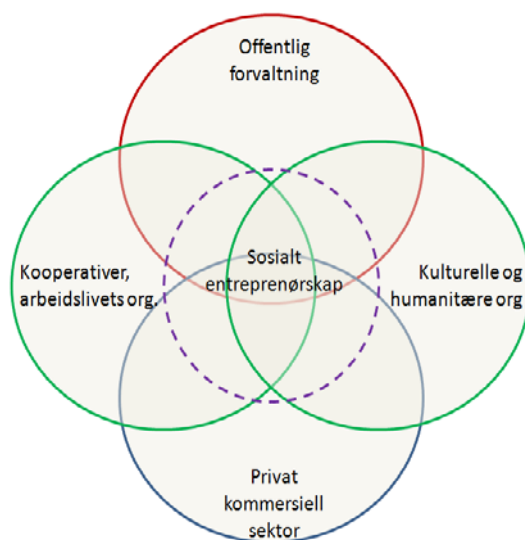
arbeid? Eller er det begge deler? Er dette et initiativ som har som siktemål å skape sosiale verdier, som i velferdsstaten, eller kommersielle verdier, som i markedet? Eller begge deler?

EMES, det europeiske forskernettverk, gjennomførte i perioden 2001 og 2004 en komparativ undersøkelse i 160 sosiale virksomheter (*social enterprises*) i Europa. Undersøkelsen viser at sosiale virksomheter i vidt omfang opptrer på tvers av etablerte grenser og at de derfor kan karakteriseres som hybride organisasjoner. Ifølge Hultgård og Andersen opererer en hybrid organisasjon med flere formål på en gang. De sier følgende:

”Når vi fremhæver, at sosialt entreprenørskap og sosiale virksomheder optræder i grænsefladen mellem de tre sektorer er det et andet udtryk for, at de ofte vil have en hybrid karakter. Sociale entreprenører og sosiale virksomheder optræder ofte både som fortalere for specifikke grupper, opfylder lokale og samfundsmæssige behov og opererer som kommersielle entreprenører på et marked.”¹⁴

Figur 1 viser at det ikke finnes noe ”hull” mellom de klassiske sektorene; markert i rødt (offentlig), blått (kommersiell) og grønt (tredjesektor). Tvert om vil ethvert sosialt entreprenørskapsinitiativ, uansett hvor i den lille stiplede sirkelen det oppstår, på samme tid være innenfor minst én av de øvrige sirkelene. Denne *samtidigheten* er et grunnleggende kjennetegn ved sosialt entreprenørskap.

Identifikasjon av *hvor* sosialt entreprenørskap befinner seg i samfunnsformasjonen, strukturelt, sier imidlertid ikke så mye om *hvem* de er, *hva* de konkret steller med eller *hvilken virkning* de eventuelt har. Det skal vi se nærmere på nå.

Figur 1

Figur 1. Sosialt entreprenørskap i overlappingsfeltet mellom offentlig, frivillig og privat kommersiell sektor (tilpasset etter Fayolle og Matlay, 2010, s. 81).

¹⁴ *Socialt entreprenørsk i tal og tale – Danmark anno 2009*, kapittel av Lars Hultgård og Linda Lundgaard Andersen, i antologien: *Socialt entreprenørskap*. Lars Hultgård, Linda Lundgaard Andersen og Torben Bager (red.).

4.2.1 Med kompetanse og interesse fra flere felt

Sosialt entreprenørskap vokser, som vi nettopp har sett, frem i et ”rom” som egentlig ikke er ledig i velferdssamfunnet. Det er tradisjon for at tredje sektor, frivillige organisasjoner og andre sivile organiserte tiltak, fyller plassen mellom privat, kommersiell og offentlig sektor, hvis det skal vokse frem noe nytt (jf. figur 1).

Av den svenske KK-stiftelsens presentasjon av sitt program for sosialt entreprenørskap, leser vi følgende:

”Ofta agerar samhällsentreprenörerna i gränslandet mellan de traditionella sektorerna – mellan ideellt och kommersiellt, mellan offentlig sektor och privat marknad, mellan akademien och omvärlden. De mest innovativa utmanar vårt sektoriserade samhälle. Genom sin verksamhet ifrågasätter de begrepp som marknad och vinst och visar på nya vägar som handlar om att varken vara bidragsberoende eller vinstmaximera. ’Jag skapar lön till mig själv och vinst till samhället’ är en typisk samhällsentreprenöriell replik.” (Gawell mfl., 2009, s. 9.)

Lars Hulgård, lederen av Center for Socialt Entreprenørskab ved Roskilde Universitet, beskriver dette ”inneklemt” handlingsrommet slik:

”In the commercial market sector, social entrepreneurship is closely related to - and yet different from, such corporate strategies as Corporate Social Responsibility (CSR), Corporate Social Innovation (CSI) and the Triple Bottom Line. In the public sector, social entrepreneurship is related to an experimental turn in social policy and planning that has been taking place in European countries and the EU since the 1980s; we see this both in relation to urban planning (which is now emphasising collaborative planning and local capacity building) and in participatory social policies. In social policy, the poverty programs launched by the EU pioneered, together with pilot programs in a number of European countries, the interest in making social policy more responsive to the participation of both street-level workers and ordinary citizens. In the third sector, social entrepreneurship is related in Europe to a transition within non-profit organizations and voluntary associations, which evolve in the direction of becoming agents on a market and providers of welfare services, and in the USA to a dramatic growth in the impact of the third sector since the mid-1980s.” (Hulgård 2010, s. 4.)

Kort fortalt sier Hulgård at sosialt entreprenørskap likner på ulike sosiale bedriftsstrategier, så som Corporate Social Responsibility (CSR), Corporate Social Innovation (CSI) og the Triple Bottom Line, men at det likevel er noe annet. I offentlig sektor er sosialt entreprenørskap nært knyttet til ulike eksperimenter med å inkludere brukere i alle former for offentlig politikk, men det representerer likevel også her noe annet. Og innenfor den tredje sektor finner sosialt entreprenørskap nært slektskap, hvor de tilbyr nye velferdstjenester, men hvor sosialentreprenører likevel er noe annet. De representerer med andre ord noe som likner mye annet, men som likevel er noe helt annet. Dette ”noe annet” er kanskje nettopp det nye og genuine ved sosialt entreprenørskap.

I en artikkel som skal publiseres høsten 2012, som vi har fått et utkast til i forbindelse med denne studien, viser Hulgård og Lundgaard Andersen til det de definerer som ”fem initiativer” innenfor sosialt entreprenørskap i Danmark. De skriver at de fem initiativene reflekterer en pluralisme og et mangfold i synet på, og definisjoner av, sosialt entreprenørskap. De viser til at dette også gjenfinnes i de internasjonale diskurser på området. De understreker at deres ferske gjennomgang viser at sosialt entreprenørskap, slik vi nå forstår feltet, er et ganske nytt fenomen i Danmark. De viser at det første danske initiativet på feltet ble etablert i 2007 og de fire neste initiativer har oppstått etter 2010. Disse initiativene er:

”1/ Center for Socialøkonomi som er et satspuljestøttet rådgivnings- og videnscenter 2/ Tænk tanken Mandag Morgen, som har iværksatt og arbeidet for at søsætte ’socialt iværksætter’ gjennom et dokumentations- og politik-udviklende analyse- og rapportarbejde, 3/ Center for Social Udvikling og deres arbejde med at initiere og søsætte ’sociale oppfindelser’ 4/ et konkret eksempel på det kommunale strategiarbejde om socialøkonomiske virksomheder som i disse år har optaget flere kommuner – her eksemplificeret ved København Kommune og 5/ Den Sociale Kapitalfond, som er den første danske sociale venture fond til økonomisk støtte af sociale virksomheder, som lige er blevet etableret.” (Upubliseret notat, oversendt oss fra Lundgaard Andersen.)

4.2.2 Med entreprenøren i sentrum

Når det gjelder studier av entreprenørskap i dette kryssende kulturelle feltet i norsk kontekst, hevder Sandal (2003) at analyser av entreprenørskap bare kan ha ett hovedperspektiv, og det er *individperspektivet*. Mikronivået må være overordnet, sier han, fordi det er *entreprenøren* som en sosial endringsagent som utgjør sentrum i analyser av den økonomiske eller velferdspolitiske utviklingen på makronivå. Han gir videre uttrykk for at mikro- og makroperspektiv ikke er konkurrerende innfallsvinkler i entreprenørskapsforskningen; de er komplementære – eller egentlig hierarkiske, fordi det er enkeltindividet som må danne utgangspunktet. Det er entreprenøren som løfter opp hele bølgen i det strukturelle perspektivet som i neste omgang det makroøkonomiske synsfeltet hviler på. Se nærmere drøfting av dette i avsnitt 5.5.1.

Dersom vi aksepterer en tilnærming hvor entreprenøren som enkeltindivid står i sentrum, vil vi måtte ta den konsekvensen at entreprenørskap sjelden får noen vesentlig rolle i offentlig sektors policyutforming eller oppmerksomhetsfelt – offentlig sektor lager jo svært sjelden politikk for enkeltpersoners handlingsrom. Offentlig sektor er, naturlig nok etter offentlig sektors formål, hovedsakelig dominert av systemperspektiv og regelstyring – ulikt hva entreprenøren er. Dette er et poeng vi må ta med oss videre i betraktningen. Men som vi skal se, finnes det mange flere.

4.3 Et begrep med mange fasetter

Den svenske KK-stiftelsen har i en årrekke arbeidet med sosialt entreprenørskap, eller *samhällets entreprenörer*, som de kaller det. ”Vi er ikke så glade i ord med ’sosial’ i her i Sverige, skjønner du” (fra Skype-møte med en sentral SE-aktør i Sverige). I en pressemelding i forbindelse med utgivelsen av en bok om ”Samhällets entreprenörer” i 2009, skriver de:

”Samhällsentreprenörer är personer som bidrar med nytänkande och nya initiativ inom samhällsområdet. De behövs för att gemensamma, samhällsnyttiga funktioner skal utvecklas. Samhällsentreprenörer är gränsgångare - de finns ofta i skärningspunkten mellan privat, offentlig och ideell verksamhet. De samlar människor kring en idé och får saker att hända.” (Glokala folkhögskolan i Malmö.)¹⁵

Denne svenske forståelsen av samfunnsentreprenører, som vi her i Norge betegner som sosialentreprenører, virker relativt enkel å beskrive teoretisk, men det er en betydelig utfordring å få øye på fenomenets genuine karaktertrekk i praksis. I den utstrekning man ikke nøyer seg med å studere et fenomen rent prinsipielt, må man søke etter enkeltobjekter, caser eller representative utvalg som kan kaste lys over emnet. Problemet oppstår da ved at representasjoner for sosialt entreprenør-

¹⁵ <http://www.glokala.se>

skap dukker opp både *innenfor* og i *overlappingsfeltene* mellom allerede kjente og gjennomlyste samfunnssektorer. Er de da egentlig sosiale entreprenører, hvis de samtidig også er noe annet? La oss ta *Grameen Bank* som eksempel. Det er riktignok en bank for de små utlån, men det er da like fullt en bank, altså en privat markedsvirksomhet, eller? Hva med Johan Olav Koss' *Right to play*? En interessant og sikkert ganske innovativ kombinasjon av idrett og bistand, men likevel en bistandsorganisasjon og dermed et "tredjesektor"-initiativ, eller? Og fritidstøyprodusenten *Stormbergs* etter hvert alminnelig kjente strategi med å ansette tidligere fengselsinnsatte i produksjonen sin? Ansettelsene bygger en bro mellom soning og "normalliv" som fungerer for mange av de berørte, men det er vel likevel ordinært lønnsarbeid i en ordinær industriproduksjon, eller er det noe annet?

Vi vil bore dypere i spørsmålet om hva som egentlig definerer et sosialt entreprenørskap, for å komme på sporet av svar på spørsmålene ovenfor. Men først vil vi slå fast at begrepet egentlig har *tre perspektiver* som vi tror det kan være praktisk både å starte med og å ha klart for oss i den videre behandlingen av feltet – etter at vi først har viet noe mer oppmerksomhet til variasjonen i feltet.

4.3.1 Et utall definisjoner

En antologi over internasjonal forskning på sosialt entreprenørskap viser at det finnes mer enn 30 ulike akademiske definisjoner av begrepet "social enterprise", enda litt flere av begrepet "social entrepreneur" og litt færre av begrepet "social entrepreneurship" (Fayolle og Matlay, 2010). I en artikkel fra 2010 identifiserer Hoogendoorn, Pennings og Thurik (2010) fire ulike "skoler" innenfor feltet fra henholdsvis en europeisk og en amerikansk tradisjon. I Damvads innspill til NHD, gjengis i egen tekstboks en rekke definisjoner av SE, hentet fra ulike organisasjoner og politiske institusjoner (Damvad 2011, s. 4).

Vår egen gjennomgang av de fleste engelskspråklige og skandinaviske hjemmesider hvor organisasjoner, utdannings- og forskningsvirksomheter og andre som arbeider på feltet selv presenterer seg, viser også en overveldende bred vifte av definisjoner og forklaringer på spørsmålet om hva sosialt entreprenørskap og/eller sosiale entreprenører egentlig er. En del av definisjonene fra organisasjoner som OECD, Nordisk ministerråd og andre, begrenser seg til å beskrive SE som en virksomhet som både er ideell og forretningsmessig og som dermed arbeider i "sprekker og hull" (som det står!) mellom staten, markedet og det frivillige samfunnet, ifølge Nordisk ministerråd.

Mange av beskrivelsene fra SE-organisasjonene selv har antagelig liten verdi som kilde for vitenskapelig oppmerksomhet, fordi de domineres av det man må kalle en heltedyrkelse av entreprenøren som spesielt samvittighetsfull eller sosialt engasjert. "Sosiale entreprenører er heltene og heltinnene i det 21. århundre", sier stifteren og lederen av World Economic Forum (årlig event i Davos), Klaus Schwab (Sandal 2004, s. 5).

Når vi dykker ned under den mest panegyriske retorikken og de selvsagte formuleringene om at SE representerer et både-og-felt mellom idealisme, marked og forvaltning, gjenfinner vi konturene av de tre perspektivene som vi beskrev innledningsvis som pragmatiske perspektiver (figur 2). Ser vi nærmere på begrepene, finner vi blant annet følgende sentrale distinksjon:

"There are differences between the concepts of social enterprise, social entrepreneurship and social entrepreneur." (Hulgård, 2010, s. 3.).

European Research Network, EMES, er et europeisk nettverk for kunnskapsproduksjon og for-

midling av blant annet sosialt entreprenørskap. I en undersøkelse av fremkomsten av sosialt entreprenørskap i EU som nylig er gjennomført i deres regi, ser vi at også de arbeidet ut fra en forståelse av at fenomenet synes å være fokusert på *tre forhold*: Skape verdi for fellesskapet, være deltakende av natur, samt av at medbestemmelse er basert på *demokratiserende prinsipper om et enperson-en-stemme* – ikke etter graden på kapitalt eierskap (aksjonærprinsippet). Som vi ser knytter det første kravet seg til effekten av aktiviteten, mens de to andre betingelsene har med driften (handlingene) å gjøre. Vi vil se nærmere på dette skillet ganske snart (avsnitt 5.4 nedenfor).

I hovedsak går det et skille mellom fortolkningene av sosialt entreprenørskap som innovative initiativer på det *sosiale området* på den ene siden, og fortolkninger som synes å mene at fenomenet først og fremst må ha noe med ”business” å gjøre, på den andre siden. Riktignok må slik business ikke ha utbytte/overskudd som mål, men dersom overskudd oppnås, føres dette tilbake til virksomhetens egen evne til å levere fremtidig sosial verdi. Alternativt distribueres overskuddet ut i samfunnet som investering i sosial verdi.

Når vi i våre studier av dette feltet har forsøkt å sortere og ordne i alle de ovenfor nevnte perspektivene, har det vokst frem en enkel tredeling som vi i fortsettelsen vil holde oss til. Vi innser at vi med dette bidraget står i fare for bare å føye nok et teoretisk perspektiv til et felt som allerede sveller over av definisjoner. Vårt bidrag er imidlertid i frimodighet ikke å bygge ut, men å forenkle.

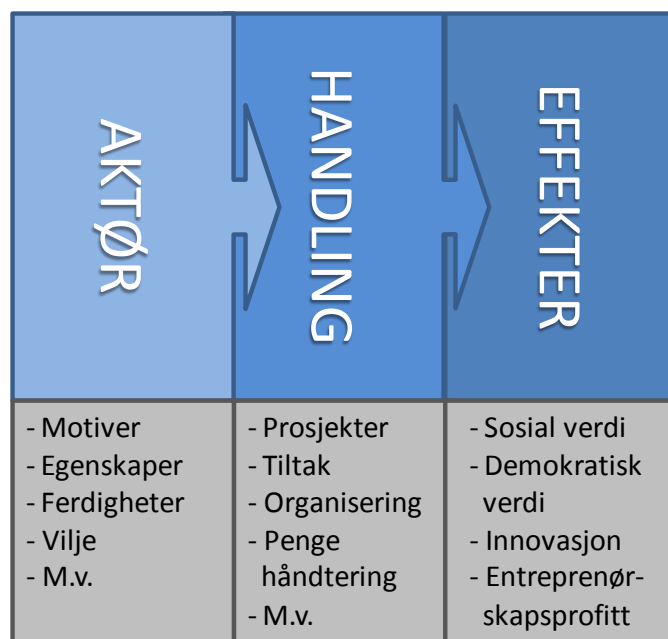
4.4 Tre pragmatiske perspektiver

Det er en del konseptuelle forskjeller i forståelsen av det feltet som vi her skal beskrive og gi noen anbefalinger i forhold til, hvor ulike språklige nyanser får stor betydning for analysefokus.

Sosialt entreprenørskap oppfattes som en aktivitet; et arbeid som utføres på visse måter for å løse definerte sosiale problemer. *Sosiale entreprenører* oppfattes som en betegnelse på de personene, eller organisasjonene som disse personene skaper, og som utfører det arbeidet som kalles for sosialt entreprenørskap. Mens *sosial innovasjon* betegner det resultatet som (i beste fall) sosiale entreprenører skaper ved å utføre sosialt entreprenørskap. Hvis de sosiale entreprenørene etablerer en markedsbasert virksomhet (en ”forretning”) for utøvelse av sin sosiale aktivitet, kalles det internasjonalt for *social enterprise*. I Norge opererer Sandal med begrepet ”sosial forretningsvirksomhet” som oversettelse på dette. Begrepet er ikke mye i bruk, i stedet er det vanligere i Norge at både enkeltpersoner og sosiale foretak – med eller uten tydelig forretningsambisjoner – kalles for *sosiale entreprenører*.

Hovedstrukturen i en pragmatisk forståelse av fenomenet sosialt entreprenørskap er altså dette: *Noen handler/det handles* på visse måter og med diverse organisatoriske modeller, og denne handlingen *skaper effekter* som frembringer andre resultater enn før handlingen fant sted, det vil si *endring*. For at denne endringen skal være entreprenøriell, må den være en innovasjon. Endringen må altså ha et nyskapende element. I all enkelthet kan denne konseptuelle forståelsen illustreres som i figuren nedenfor (figur 2).

Vi mener at studier og beskrivelser av sosialt entreprenørskap i norsk kontekst kan ta utgangspunkt i de tre sammenvevde perspektivene som figuren viser: entreprenør(e)s motiver eller *hensikt* til venstre i figuren, entreprenørenes *handlinger* som er deres arbeidsmåter eller metoder i midten, og *effektene* eller virkningen av innsatsen i form av innovasjoner til høyre i figuren.

Figur 2

Figur 2. Tre pragmatiske perspektiver på studiet/forståelsen av sosialt entreprenørskap. Det ligger en vilje/motivasjon bak noens handlinger som i sin tur (kan) fører til endring/effekt.

Dette må betraktes som en hovedstruktur som gir oss en pragmatisk plattform som kan ligge som et grunnlag for å se på ulike definisjoner og ulike "skoler" og praksis innenfor studier og utøvelse av sosialt entreprenørskap. Modellen kan også hjelpe oss å forstå ulike dimensjoner ved aktører i praksisfeltet, det skal vi se etter hvert. Det vil ikke i alle praktiske sammenhenger være enkelt å skille de tre perspektivene fra hverandre. Det gir likevel en hjelp, etter vår vurdering, å vite fra hvilken del av feltet man blir eksponert for sosialt entreprenørskap fra. Modellen vil kunne gi bidrag til å rette studier, kontroll eller evaluering av feltet, inn mot avgrensede deler av den. Slik det er i praksisfeltet i dag, flyter hensikt over i påstått effekt. Konkret aktivitet blandes ofte sammen med utsagn om begrunnelsen av aktiviteten, på en måte som skaper mer uklarhet enn avklaring. Når vi i våre anstrengelser om å kartlegge feltet i innledende deler av studien ofte stilte oss selv og aktørene spørsmål om hva virksomheten egentlig gjorde, handlet svarene like ofte om hva de ønsket å gjøre (hensikt) som hva de faktisk utførte (handling), og nesten aldri hvilken effekt (eventuell innovasjon) aktiviteten førte til.

Det finnes noen få eksempler hvor entreprenører eksplisitt elaborerer egne handlinger i beskrivelser av både metode, begrunnelser og effekter. Hilde Dalen i KREM-Norge er et eksempel på en sosialt entreprenør som ofte tar jobben med å begrunne og forklare sine konkrete handlinger. Hennes "misjon" (hensikt) i venstre del av figuren handler om å skape en virksomhet som har større fleksibilitet og rom for enkeltpersoners egne ressurser og preferanser på arbeidsmarkedet enn hva offentlig forvaltning oftest gir rom for. "Min påstand er at vi er best tjent med å utvide A4-boksen", sier hun. "Tenk om vi kan gi mennesker troen på egne ressurser og samtidig skape en arena hvor mennesker har mulighet til å spille hverandre gode." (I Schei og Rønning, 2009.) På bakgrunn av en slik visjon, etablerte Hilde Dalen det hun selv kaller "brobyggerorganisasjonen" KREM (Gustavsen mfl., 2012). Virksomhetsideen har ført organisasjonen inn i en posisjon hvor det går an å observere og beskrive både handlingene/tjenestene som produseres og effektene som et slags "mikro-NAV", hvor KREM blant annet driver arbeidsrettet veiledning og arbeidsformid-

ling, hvor statsbyråkratiets fokus på likhet og reglement ser ut til å være dreid mer over mot empowerment og radikal individuell fleksibilitet. Men ikke alle sosialt entreprenørskap-virksomheter er like lett å identifisere i henhold til deres hensikter, praktiske handlinger og effekter. Metoder og driftsformer viser et rikt mangfold.

Center for the Advancement of Social Entrepreneurship ved The Duke University – The Fuqua School of Business, opererer med to mer eller mindre tydelige retninger i studien av ”social enterprise”. De to retningene fokuserer litt ulikt på deler av den modellen vi tar til orde for, ovenfor. De kaller de to ”skoleretningene” for ehnholdsvis *The Social Enterprise School* og *The Social Innovation School*.

Innenfor rammen av *Social Enterprise School* står entreprenørskapets *handling*er sentralt, mens i *The Social Innovation School* står hensikter og særlig *effekter*, mer i sentrum. Vi mener i fortsettelsen at det er gode grunner til at det i et norsk fokus på feltet bør være fokus på alle tre dimensjonene.

Et eksempel: En virksomhet sier om seg selv at de tilbyr unike muligheter for spesielt definerte utsatte grupper, for å gi dem en mulighet til å vende tilbake til samfunnet som fullverdige aktive borgere. Dette handler om både hensikt og effekt på hver sin ende av figuren. Men ser vi nærmere på virksomheten er den preget av båtturer, sosialt samvær, dugnad og annen konvensjonell ”foreningsaktivitet”. Det er altså *ikke aktiviteten* som gjør dem til sosiale entreprenører, hvis de er det. Et eventuelt fokus fra bidragsyttere, evaluatore eller andre, ville da måtte rette seg mot dets *effekter*. Har aktivitetene en sosial verdi som ikke oppnås (for denne gruppen) på annen måte? Er brukergruppen selv aktiv i å definere tilbudet – og målsettingene? Modellen vil kunne bidra til å bringe feltet tydeligere frem fra retorikken og de ofte utydelige selverklæringene som preger dette samfunnsområdet. La oss derfor forklare figur 2 nærmere.

4.4.1 Aktørene – med vilje til å endre

Flertallet av studiene, praksisprosjektene og de teoretiske beskrivelsene av sosialt entreprenørskap som vi har oversikt over, ser ut til å vie særlig oppmerksomhet til *den sosiale entreprenøren selv* og *dennes motiver*. Hensikten med aktiviteten settes i sentrum, nærmest som et konstituerende prinsipp for hva sosialt entreprenørskap er.

”Forståelsen av sosialt entreprenørskap bygger på den lange tradisjonen og forskningen om forretningsentreprenøren i den europeiske teoritradisjonen og beskriver en mentalitet og atferd som i sin natur passer inn i alle sammenhenger som forklarende faktor.” (Sandal i CSE årsrapport 2008, s. 117.)

Denne tradisjonen refererer gjerne til Joseph A. Schumpeter og hans teorier om entreprenørskap, eller retttere: *entreprenøren sin innovative kraft*.

”What business entrepreneurs are to the economy, social entrepreneurs are to social change. They are the driven, creative individuals who question the status quo, exploit new opportunities, refuse to give up, and remake the world for the better.” (Bornstein, 2004, gjengitt i www.caseatduke.org – hjemmesiden til Center for the Advancement of Social Entrepreneurship.)

Oversatt sier Bornstein at sosialentreprenøren er samfunnets viktigste endringsagent. Det er deres evne til aldri å gi seg, stadig stille spørsmål og utforske nye muligheter, som bringer samfunnet videre.

Også fredsprisvinneren Muhammad Yunus, kjent for sine mikrokredittordninger i Grameen Bank, legger vekt på individets forandringskraft. Etter å ha skapt en verden overveiende befolket av et uinteressert arbeidende folk, sier han, vil økonomisk teori få det travelt med å studere de interessante menneskene – entreprenørene – fordi det er de som er ”movers” og ”shakers” i økonomien (Yunus, 2005). I tråd med denne forståelsen er det ikke uvanlig å omtale sosialt entreprenørskap som et felt av *endringsagenter*. Om innsatsen faktisk skaper endring, og i tilfelle hvor mye, eller på hvilke områder, finnes det, som vi snart skal se, mindre kvalifiserte beskrivelser av. ”The will and the act” (vilje og handling) er to personlige egenskaper hos entreprenøren som i Schumpeters teori er ufravikelige. *Effektene* av viljen og handlingene er det lagt mindre vekt på i denne tradisjonen.

Entreprenørenes motiver skiller seg fra de klassiske insentivene knyttet til profitt. Vellykket innovasjon etter Schumpeters tradisjon, må oppfattes som et biprodukt av individets skaperlyst. Ifølge Sandal følger det av dette at det ikke vil være mulig å delegere eller privatisere statens oppgaver til private entreprenører i den tro at de på en tilfredsstillende måte vil finne nye brukbare løsninger på problemene (Sandal, 2003). Dette merker vi oss som et relevant poeng også for det sosiale entreprenørskapsfeltet. Ideer og innovasjonsimpulser oppstår, i henhold til Schumpeters teorier, i frie individer. Schumpeter var altså opptatt av individets skaperlyst, selv om han også var noe opptatt av ”produktet”. Entreprenøren er opptatt av at innovasjonen skal *virke*. ”Markedet”, eller egentlig brukerne av innovasjonen, er derfor viktig for entreprenøren. Skaperkraften er individuell, den rettes inn mot noe som entreprenøren bare ”må” løse, så munner det hele ut i et brukbart og dermed etterspurt produkt – det virker!

I England oppfattes sosiale entreprenører i noe kontrast til det ovenstående, først og fremst som nyskapende *bedrifter*, ikke personer. Riktignok er dette bedrifter som skiller seg fra konvensjonelle forretningsdrivende virksomheter ved å være fokusert på sosiale målsettinger og nye tilnærminger til å oppfylle disse sosiale ambisjonene. Eventuelle overskudd reinvesteres med disse målsettinger i tankene – enten i bedriften for videre innsats, eller i samfunnet på det sosiale feltet. Fokuset er med andre ord ikke så individuelt som vi så ovenfor.

Menneskers motiver eller intensjoner er et komplekst og komplisert felt for samfunnsforskningen, og enda mer utfordrende er det å utvikle en praktisk politikk for det. Vi kan vanskelig tenke oss en ordning med skattefritak eller tilskudd til sosialt entreprenørskap som er forbeholdt aktører med *de rette hensikter*. Vi tror *ikke* at menneskers motiver er av liten betydning i utvikling av organisasjoner eller tjenester, men vi må likevel ha hovedfokus på aktørens *faktiske aktiviteter*, og aller helst *effektene* av disse, både i studier og i politikktutforming på feltet.

4.4.2 De sosialt motiverte handlingene – det vi faktisk ser

Vi beveger oss fra venstre del av figuren, til midten. En hel del av den litteraturen om sosialt entreprenørskap som tar utgangspunkt i entreprenørens vilje, evner og fremfor alt hensikt, bygger videre over i fortellinger om entreprenørens metoder, med andre ord entreprenørenes handlinger. Det gjøres imidlertid ikke alltid forsøk på å begrunne eller beskrive handlingenes prinsipielle sider. Vi kan derfor ikke vite om handlingene/tiltakene er uttrykk for bevisste holdninger, eller om det bare ”er blitt slik”. I Sandals arbeider med sosialt entreprenørskap tar han utgangspunkt i alminnelige kjennetegn ved entreprenøriell aktivitet, med en sterk teoretisk forankring i Joseph A.

Schumpeters teorier (Sandal, 2003). Vi vil derfor i korte trekk gjøre rede for de viktigste kriteriene Sandal opererer med som krav som må oppfylles for at aktørens *handlinger* skal bidra til å definere dem som sosiale entreprenører.

- Det må skapes noe nytt – en dimensjon av innovasjon må med andre ord være til stede. Denne innovasjonen kan handle om å introdusere en ny vare eller tjeneste i markedet, en ny produksjonsmåte, åpne et nytt marked (for en kjent tjeneste som tidligere er tilbudt i et annet marked), anvendelse av en ny råvare/produksjonsressurs i produksjonen av varen/tjenesten.
- Entreprenørskapsprofitten skal i sin helhet tilfalle entreprenøren/virksomheten.
- Individorientert. Virksomheten har sitt utspring i ett enkelt menneskets idé og aktivitet og kan aldri ha sitt utspring i en gruppe eller et større system.
- Streben etter profitt, ikke lønn, er utviklingsmekanismens drivende kraft.

Vi vil i tillegg minne om et perspektiv som vi har trukket frem fra internasjonal litteratur tidligere i kapitlet, om at brukerne, eller målgruppen for handlingene, selv skal være dypt *involvert* i utformingen og produksjonen av velferdstjenestene. Vi ender dermed opp i en rekke på seks kjennetegn på selve virksomhetens aktiviteter, det synlige produksjonsfelt, i avgrensingen av fenomenet. Disse seks er:

- Det representerer noe nytt – innovasjon.
- Økonomisk bærekraftig, men ikke overskuddsgenererende for eierne.
- Individuelt (nedenfra) initiert og utviklet.
- Brukerne som er berørt/hjulpel skal selv være dypt og reelt involvert.
- Grenseoverskridende i sektorsamfunnet – virksomheten krysser, eller visker ut linjene mellom samfunnets sektorer.
- Eksperimenterende, hvor markedsbaserte løsninger på sosiale problemer på ulike måter forsøkes å mikses med sosial verdiskaping.

Om aktører i det konkrete praksisfeltet innenfor sosialt entreprenørskap i det norske samfunnet vil kjenne seg igjen i slike kategorier, er et åpent spørsmål. Listen gir likevel et filter, eller et foreløpig observasjonsfelt som ikke spriker i alle retninger, og som derfor gjør det lettere å nærme seg en forståelse – og eventuelt en praktisk politikk – overfor handlingsfeltet i sosialt entreprenørskap for å stimulere til ønskede effekter. Og det bringer oss til den siste av de tre pragmatiske perspektivene.

4.4.3 Effekter av innsatsen – når den virker

Hva så med entreprenørskapets effekter – høyre del av figuren? Hvilke krav stilles til disse? Vi har tidligere vist at for at en virksomhet skal kunne betraktes som sosialt entreprenøriell, skal det være en sosial hensikt som ligger til grunn for aktivitetene og det skal skapes et produkt (vare eller tjeneste) som har sosial verdi. Dette betyr at virkningen av aktiviteten, eller *effekten* av de ulike handlinger i aktivitetene, i sum skal være registrerbare på et felt utenfor seg selv. *Det er altså ikke nok at målet er selve aktiviteten* – for eksempel sosialt samvær. Det skal skapes en sosial verdi som følge av aktiviteten; redusert ensomhet, økt inntekt, mindre rusmisbruk eller mindre fattigdom, som er fokus for vår drøfting i denne rapporten. Under vår gjennomgang av aktørperspektivet, refererer vi kort til slektskap med det som i England kalles *The Social Enterprise School*. Der som vi ser på den andre ”skolen”, *Social Innovation School*, så finner vi at de fokuserer mest på det feltet som vi her er inne på. Tiltakene skal ha *varige og helst store effekter*, ofte ved at de presenterer en systemisk (omfattende og helhetlig) endring i samfunnet.

I Norge er det liten politisk tradisjon og ingen forskningstradisjon, så langt vi vet, for systematisk å etterprøve effekter av sosialt entreprenørskap. Vårt konkrete siktepunkt for denne analysen, sosialt entreprenørskap som virkemiddel mot fattigdom, vet vi derfor ingenting om når det gjelder effekter. Vi vil kommentere dette nærmere i kapittel 7, hvor fokuset dreier mer over mot fremtidig innsats på området.

4.5 Sosialt entreprenørskap som både individuelle og kollektive prosesser

Vi har til nå behandlet sosialt entreprenørskap ut fra en tredelt modell av pragmatiske kjennetegn. Kjennetegn innenfor alle de tre dimensjonene (motiv, handling og effekt) kan, riktignok med en del anstrengelser, identifiseres, måles, evalueres og rettes tiltak mot – om det er ønskelig. Det finnes imidlertid også et annet viktig karaktertrekk ved fortolkningen av sosialt entreprenørskap som vi vil ta til orde for, som delvis supplerer elementene i figur 2 – en dimensjon som skjærer horisontalt gjennom figuren.

Det handler om forholdet mellom *individuelle* og *kollektive* prosesser. Dette er en dimensjon som gjelder både hensikt, aktiviteter og effekter som er de vertikale dimensjonene i figuren. Vi mener at også denne skillelinjen vil være nyttig for en forståelse og i neste omgang en politisk respons på feltet i Norge.

4.5.1 Individuelle prosesser

En sentral representant for den første forståelsen, *det individuelle fokuset*, er den amerikanske teoretikeren og selv sosialt entreprenør, Gregory Dees. Han siteres av en rekke forskere og hans artikkel “The Meaning of Social Entrepreneurship” (Dees, 2001) karakteriseres gjerne som et standardverk for den individorienterte tradisjonen. Dees tar utgangspunkt i generell teori om entreprenørskap, slik vi har referert til fra blant andre Joseph A. Schumpeter, ovenfor. Entreprenøren er en forandringsagent som bryter opp uhensiktsmessige mønstre og derigjennom fremmer utvikling av den kapitalistiske økonomien. Dees definerer i forlengelse av dette, sosialt entreprenørskap slik:

”Social entrepreneurs play the role of change agents in the social sector, by:
Adopting a mission to create and sustain social value (not just private value)
Recognizing and relentlessly pursuing new opportunities to serve the mission
Engaging in a process of continuous innovation, adoption and learning
Acting boldly without being limited by resources currently at hand and
Exhibiting heightened accountability to the constituencies served and for the out-comes created.” (Dees, 2001 s. 4.)

Dees mener altså, slik han uttrykker det ovenfor, at sosiale entreprenører er modige, engasjerte, mulighetsorienterte og resultatorienterte *individer* med utpreget sosial samvittighet. Det slår ifølge Dees og andre som heller til denne oppfatningen, inn på alle deler av prosessen (jf. figur 2) fra hensikt til effekt. Det må i så fall, slik vi vurderer det, få noen politiske konsekvenser. Sosiale entreprenører er spesielt begavede personer med særskilte egenskaper som må oppmuntres og belønnes, fordi det er bruk for dem i bestrebelsene etter å finne nye veier i velferdssamfunnet (Bisballe,

Hulgård og Petersen, 2008). *Dees mener at samfunnet må ta ansvar for at de sosiale entreprenørene utstyres med den kompetanse som er nødvendig for at de skal kunne realisere sine sosiale misjoner med suksess.* Denne kompetansen er langt på vei den samme som det som er nødvendig for kommersielle entreprenører.

Vi kan i denne sammenhengen vise til at FERD, som omtales nærmere senere i rapporten, har satt i gang en privat initiert og drevet VelfERDs skole, nettopp for å dyktiggjøre individer som står i sosiale entreprenørskapsprosesser. Tiltaket ser ut til å falle inn under den forståelsen av SE-feltet som her er kommentert.

4.5.2 Kollektivt dominerte prosesser

Mens Gergory Dees og tradisjonen rundt ham fokuserer på den sosiale entreprenøren som et unikt individ med en misjon, innovative løsninger og viktige effekter å vise til, står en rekke forskere på den andre side, som i stedet legger vekt på feltets kollektive prosesser. Vi ser i denne distinksjonen mellom individuelle og kollektive prosesser noen klare paralleller til forståelse av "alminnelig" entreprenørskap og innovasjon. Nyere innovasjonsteori understreker at innovasjon først og fremst er kjennetegnet av interaktive læringsprosesser mellom aktører som tenker ulikt, men som stoler på hverandre (Kobro, 2011). Kunnskapsdeling og samarbeid mellom personer og virksomheter står sentralt. Der hvor man lykkes med innovasjon i samspill, sier man gjerne at det eksisterer et *innovasjonssystem*. Et velfungerende innovasjonssystem kjennetegnes av at aktørene ikke er helt like, men samtidig ikke mer forskjellige enn at de forstår hverandre og at de derfor kan lære av hverandre og kombinere ideer og kompetanser med hverandre. Innovasjonssystemer er derfor avhengige av å utvikle en kultur som fremmer deling i en *gruppe eller klynge*. Tillit, tid og læringsvilje er verdier som ofte fremheves som viktige for å bygge kollektiv innovasjonskultur (Filstad Jakobsen, 2010; Veflen, Olsen og Elvekrok, 2010). Innovasjon gjennom samspill er et hovedmotiv også i den etter hvert rike litteraturen omkring *brukerdrevet innovasjon*. Gjennom å ta kunder (i markedsmessig tenkning) eller brukere (i velferdspolitisk kontekst) inn som ressurser – eller endog som produsenter – av de tjenestene som de i neste omgang skal bruke, skapes det kvaliteter i produksjonen og i produktet som ellers ikke ville ha vært mulig (Putnam, Feldstein og Cohen, 2003; Hoholm og Huse, 2008). Dette er i betydelig grad relevant for vår videre forståelse av sosialt entreprenørskap. Er det et felt for inspirerte og dyktige enkeltindivider, eller er det et felt preget av tillitsfulle og komplementære gruppe-/nettverksindivider?

4.5.3 Kollektive prosesser som rommer både sosial kapital og forankring

Sosial kapital fremheves som en sentral ressurs i den teoretiske tradisjonen som legger vekt på kollektive prosesser i dette fagfeltet (Stryjan i Bisballe, Hulgård og Petersen, 2008; Laville og Nyssens i Borzaga and Defourny, 2004). Det kan tenkes at nettopp dette reiser en viktig utfordring i anvendelse av sosialt entreprenørskap i møte med fattigdom. Utsatte grupper er ofte kjennetegnet av en posisjon "på utsiden". De mangler i noen grad de nettverkskontaktene og tillitsfulle båndene til potensielle allianser i forvaltningen, i markedet eller i sivilsamfunnet som innovasjonen innenfor et samspills perspektiv forutsetter.

I tillegg til tillit, nettverksrelasjoner, kunnskapsdeling og andre former for sosial kapital, er også *sosial forankring* et sentralt element i forståelsen av sosialt entreprenørskap som kollektiv prosess. Også dette spiller inn på årsaker og karaktertrekk ved fattigdom som vi så i forrige kapittel. Be-

grepet forankring henspiller på nødvendigheten av å knytte selve innovasjonsprosessen til personer med egne erfaringer fra det ”problemfeltet” som den sosiale verdien retter seg mot å virke innenfor. Dermed åpner hele det praktiske, politiske og teoretiske feltet som handler om *empowerment* og *governance* seg. Dette er sentrale perspektiver for mange sosiale entreprenører. Governance forstås her som beslutningsprosesser som foregår i et samspill mellom ulike aktører, hvor beslutningsmakten er jevnt fordelt i samspillet. Empowerment dreier seg i korthet om å bemyndige – styrke – enkeltpersoner eller aktørmiljøer slik at de blir i stand til å delta i utviklingen av sine egne livsbetingelser med reell medvirkning.

Rammene for dette notatet gir ikke rom for å behandle hele det rikholdige fagfeltet knyttet til teoriene om empowerment og governance med særlig fylde. Vi må i stedet uttrykke det enkelt med Yohanan Stryjan, slik han siteres i Bisballe, Hulgård og Petersen (2008):

“Simply put: wherever individuals and resources are bound together, the formation of enterprise requires the assembling together of actual human beings, and not merely of impersonal physical or financial resources.” (Ibid., s. 38.)

Enkelt sagt, sier han: Der individer og ressurser er knyttet sammen, krever dannelsen av et foretak at disse finner sammen i ekte relasjoner, ikke bare i fysiske eller finansielle rammer.

4.5.4 Både enkeltmennesker og grupper skaper fornyelse

Om vi studerer sosialt entreprenørskap som prosess, innebærer dette altså at vi kan bevege oss mellom studier av sosialt entreprenørskap på individ-, organisasjons- eller – på enda høyere – samfunnsnivå. Gitt en slik forståelse, kan en større virksomhet som gjennom sitt virke bidrar til å bekjempe sosiale problemer, klassifiseres som sosialt entreprenørielle like mye som individuelt drevne prosesser. Også organisasjoner som driver en virksomhet som ikke lenger er innovativ, men som er gått over til å bli driftsorientert, slik de fleste virksomheter som utvikler nye tjenester gjør på et tidspunkt, kan falle inn under sosialentreprenør-gruppen. Dette kan de gjøre fordi virksomheten fortsatt er unik – den er med andre ord ikke supplert eller kopiert av andre innenfor eller utenfor velferdsstaten. Organisasjonen tilbyr *originale løsninger* som gir identifiserbar sosial effekt med brukerne involvert. Et slikt syn på sosialentreprenørisk virksomhet kan blant annet innebære at det vi betrakter som etablerte institusjoner innenfor for eksempel frivillig sektor eller virksomheter som eies av offentlige myndigheter, slik som arbeidsmarkedsbedrifter og andre, fremdeles *kan være* sosialt entreprenøriske om for eksempel deler av virksomheten er innovativ og skaper sosiale verdier og ellers oppfyller kravene til sosialt entreprenørskap, anført ovenfor.

Dersom vi følger dette resonnementet, får det også konsekvenser for policy og oppfølging av feltet. Uten en slik presisering som i de tre foregående avsnittene, vil det lett etterlates et inntrykk av at all sosialt entreprenøriell virksomhet er, eller må være, individuelt prosessert.

Vi har nå et ganske oversiktlig og teoretisk distinkt bilde av hva sosialt entreprenørskap er i prinsippet. I møtet med praksis og erfaringer i felten skal vi se at bildet likevel ikke lenger er så distinkt.

4.6 Utviklingstrekk i Skandinavia

I det følgende vil vi redegjøre for sentrale utviklingstrekk i Skandinavia. Oversikten er ikke uttømmende, det er et speilbilde av hva som i dag definerer seg selv, eller er definert av andre, å falle innenfor sosialt entreprenørskap. Vi begynner med praksisfeltet.

4.6.1 Praksisfeltet

Hva skal vi definere som sosialt entreprenørskap? En norsk teoretiker på området, Jan-Urban Sandal, hevder at det ikke finnes noen sosiale entreprenører i Norge, slik han definerer feltet. Andre vil hevde at det finnes hundrevis. Det kommer naturligvis an på hvor strengt man setter definisjonen. Det finnes ingen samlet oversikt noe sted over alt som foregår i praksisfeltet når det gjelder sosialt entreprenørskap i Norge, i Skandinavia eller i Europa for øvrig. Det er egentlig bemerkelsesverdig at statusoversikten er så tilfeldig, når policyen og ambisjonene i en rekke politiske miljøer og i det operative feltet er så høye. Vi kan anta at det kan ha sammenheng med at den forskningsmessige og akademiske interessen for feltet er nokså ny, og ennå ikke har gitt opphav til evalueringer og/eller systematiske kartlegginger.

Til tross for dette har det internasjonale forskningsprogrammet Global Entrepreneurship Monitor (GEM) i en nyere undersøkelse forsøkt å sammenligne sosialt entreprenørskap på tvers av landegrensene, ut fra *sin* forståelse av feltet. Norge havner langt ned på listen. Av 48 land ender Norge på en delt 32. plass med bare 0,9 prosent av befolkningen involvert i sosialt entreprenørskap. I USA er tallet 3,9 prosent av befolkningen engasjert i SE, i Finland 2,6 prosent, og litt over 2 prosent i både Frankrike og England (Mandag Morgen, 2010). Danmark kommer langt bedre enn ut enn Norge. Hulgård og Lundgaard Andersen (2009) viser til at vi gjennom GEM-undersøkelsen i 2009 begynner å få en noe mer strukturert kunnskap om omfanget av sosialt entreprenørskap og at Danmark fremstår som særlig interessant. Undersøkelsen viser følgende:

”Sammenligner vi således med tallene for Storbritannien (Schøtt, Spear, Hart og Levie 2010), ser det for det første ud til, at der i Danmark er en meget høj andel af befolkningen, som iværksætter eller leder sociale aktiviteter, for det andet er sosialt entreprenørskap i Danmark i vidt omfang båret af frivillige, og for det tredje er aktiviteterne i høj grad rettet mod at virkeliggøre sociale værdier.” (Hulgård og Lundgaard Andersen, 2009.)

Det fremgår også av undersøkelsen, når man bryter ned tallene i type virksomheter, at sosialt entreprenørskap er uttalt hybride virksomheter i både Danmark og Storbritannia.

Selv om det kan se ut til at Danmark er det landet i Skandinavia som har lengst erfaring med sosialt entreprenørskap, er det heller ikke der foretatt en samlet gjennomgang av omfang, egenart, virksomhetsområder, metodebruk eller dets betydning. Derimot er det gjennomført flere kvalitative studier av enkeltvirksomheter. Dette vil vi komme noe mer tilbake til i neste kapittel.

I Sverige har miljøet Mötéplats Social innovation¹⁶ inntatt en sentral rolle som koordinator og initiativtaker, og har initiert en rekke seminarer der ambisjonen er å skape arenaer der både sosialt entreprenører, investorer, ulike fagmiljøer og praktikere kan møtes. SOCAP (Social Capital Markets) er et eksempel på en internasjonal arena der blant annet Høgskolen i Malmö er fasilitator. I mai 2012 ble konferansen ”Designing the Future” avholdt:

¹⁶ <http://socialinnovation.se>

”May 8-10th, 2012 join the world’s leading social impact innovators for SOCAP: Designing the Future. Designing the Future gathers the world’s pioneering Impact Investors, social entrepreneurs, philanthropists, government and civic leaders, and innovators to design a world that’s better for all.”¹⁷

I Norge har vi sett økende aktivitet og oppmerksomhet knyttet til sosialt entreprenørskap, især i løpet av de to siste årene. Det er etablert organisasjoner, utgitt litteratur, etablert nettressurser, blogger, arenaer og nettverk der sosialentreprenører eksponeres. Eksempler på dette er SE piloten som er et nettverk av sosialentreprenører og filantroper som nylig (april 2012) ga ut et forslag til handlingsplan for sosial innovasjon og sosialt entreprenørskap i Norge (Schei og Dalen, 2012). Både den nylig utgitte handlingsplanen og boka ”Vilje til endring - Sosialt entreprenørskap på norsk” (Schei og Rønning, 2009) eksponerer en del av de norske initiativene på feltet, men ikke på langt nær alle. Inkorporering av sosialt entreprenørskap som emneområde innenfor Ungt Entreprenørskap, er også et uttrykk for økende interesse for feltet i Norge. Partnership for Change har innatt en rolle som nettverksbygger blant annet gjennom å arrangere større internasjonale konferanser på området sosial innovasjon.¹⁸ Vi vil kommentere deler av det norske praksisfeltet under temaavsnittene nedenfor hvor fokus mer er koordinering, finansieringsordninger og politikkutforming.

4.6.2 Koordineringsinitiativ og nettverk på feltet

I tråd med hva vi tidligere har skrevet om innovasjon i nettverk, synes det naturlig å tenke at en viktig ressurs på området kan være miljøer eller arenaer hvor ulike aktører med engasjement eller interesse for sosialt entreprenørskap kan treffe hverandre, eller hente kunnskap og inspirasjon.

I Danmark finnes det flere miljøer som kan sies å fungere som nasjonale møteplasser, med ulike roller. Vi finner først og fremst *Center for Socialt Entreprenørskap* ved Institut for Psykologi og Uddannelsesforskning i Roskilde, som i størst grad setter dagsorden i Skandinavia når det gjelder utdanning og kunnskapsdeling. Om seg selv, sier senteret:

”Centret er væksthus for kompetenceudvikling for aktører især i den tredje sektors frivillige organisationer, selvejende institutioner og NGOer, der er engagerede i sociale innovations-processer og målrettet integration af socialt udsatte grupper. Både den offentlige og den private sektor har tradition for at sikre medarbejdere kompetencer inden for styring, organisation og management. Det civile samfunds organisationer har ikke den samme tradition for at sikre ledere og medarbejdere videreuddannelse og kompetenceudvikling. Det er centrets målsætning at blive en central og efterspurgt platform for disse organisationers mulighed for at matche det videns- og kompetencegrundlaget, som gør sig gældende i de organisationer, de samarbejder med.”¹⁹

Vi finner også tenketanken Mandag Morgen, som opptre som en koordinator og ifølge deres hjemmesider er vertskap for initiativet ”Velfærdens Innovatører”. Virksomheten har som formål å stimulere ”engagemet og selvforståelsen hos velfærdslederne”. Det vil de gjøre på tre måter:

¹⁷ http://designingthefuturemalmo.socialcapitalmarkets.net/social_entrepreneurs/

¹⁸ <http://hippie.workzone.no/pfc/norsk/>

¹⁹ <http://www.ruc.dk/forskning/forskningscentre/cse/om-center-for-socialt-entreprenoerskab/>

Skape nettverk mellom velferdsledere på tvers av sektorer og hierarkier; dele utvikling, slik at det blir lettere for velferdslederne å bygge videre på hverandres ideer og erfaringer; og sette en ny dagsorden slik at visjoner om nullvekst og besparelser blir konvertert til en realistisk, men positiv dagsorden om innretningen på fremtidens velferdssamfunn.

I Sverige er det flere miljøer som spiller rollen som kunnskapsaktivister på feltet. Av treff på ulike nettsøk, ser det ut til at den virtuelle "Mötesplats för samhällsentreprenörer" står sentralt. Skjønt, helt virtuell er møteplassen ikke, i og med at de stadig tar initiativer til workshops, seminarer og andre møter. Møteplassen driftes som en del av *Malmö Högskola*, nærmest som et prosjekt med finansielt bidrag fra EU og en rekke samarbeidspartnere både fra privat og offentlig sektor. CSES – "Center för Socialt Entreprenörskap" – som drives av SU-Innovation, et heleid datterselskap under Stockholms Universitet. CSES har som formål å stimulere og støtte utviklingen av sosiale innovasjoner ved å bidra til fremvekst av nye virksomheter og organisasjoner med fokus på å løse sosiale problemer.

I Norge ble det som betegnes som "Akademisk Stormøte for samtaler knyttet til ubesvarte spørsmål om Sosialt entreprenørskap", etablert 20. oktober 2008 som et personlig initiativ av dr. Jan-Urban Sandal. Nettverket favner ifølge initiativtakeren også aktører fra Norden for øvrig, de baltiske statene og Nord-Amerika. Ledende forskere og praktikere fra dette geografiske området inviteres innenfor rammen av stormøtet, å gi presentasjoner og føre samtaler om relevante SE-emner. Møteserien har p.t. avholdt 20 "stormøter" som i sin tur har generert mer enn 40 skriftlige arbeider fra over 50 forelesere. Det akademiske stormøtet kan dermed antas å være en pådriver for utvikling av faget, både vitenskapelig og praktisk i Norge. Fortsatt er det Sandal som ut fra sin frie stilling finansierer gjennomføringen av stormøtene som er gratis for deltakerne. Den tidligere omtalte SE piloten, som er et nettverk av sosialentreprenører og filantroper, Partnership for Change og "Tenk Om"-seminarer i regi av KREM og Change Attention,²⁰ er alle eksempler på noen av de mest sentrale initiativer i Norge som har til hensikt å bygge nettverk og bidra til koordinering av SE-feltet.

Ferd er den fremste investoren på området sosialt entreprenørskap i Norge, og etter hva vi kjenner til, i Norden. I tillegg til å tilby investering som vi omtaler nærmere under punkt 4.6.3, arrangerer de også åpne konferanser der aktører fra ulike deler av offentlig forvaltning så vel som praktikere, inviteres. Gjennom dette ønsker Ferd å åpne for deling av erfaringer og kompetanse, etablere nettverk og stimulere til videre utvikling av området.²¹

Det er interessant å se at en europeisk nettside, Social Innovation in Europe (SIE), etterlyser følgende fra norske aktører:

"SIE would love to know more about social innovation in Norway. Please get in touch with us if you would like to become a country partner and write a country summary."²²

Så langt er det ikke lagt inn noe på denne nettsiden fra norske aktører. Klikker vi oss inn på det danske flagget, finner vi flere bidrag, blant annet et fra Social Development Center (SUS) ved Andreas Hjorth Frederiksen & Anne Sørensen, som skriver om den sosiale innovasjonens plass i en

²⁰ Korte formiddagsseminarer der hensikten er å åpne for nye tanker, danne nettverk og gi mot til å handle. Konseptet er utviklet av KREM og basert på Tenk Om konferanser som har vært gjennomført i samarbeid med flere aktører ulike steder i landet.

²¹ <http://www.ferd.no/lang/ru/show.do?page=236;566>

²² <http://www.socialinnovationeurope.eu/node/2447>

sterk velferdsstat. Dette temaet kommer vi nærmere tilbake til i kapittel 6 og 8.

4.6.3 Finansiering – venturekapital

I Norge er Ferd godt kjent som et investeringsselskap med engasjement på SE-området.²³ Selskapet velger ut SE-virksomheter etter søknad som de går inn og hjelper med forretningsmessig kompetanse og kapital. Det er p.t., så langt vi forstår, 8 prosjekter i Ferd's SE-portefølje. Ferd sier selv at investeringen i sosialt entreprenørskap er et svar på det samfunnsansvaret som bedrifter, i dette tilfellet Ferd, har. I tillegg er Ferd engasjert i Norske mikrofinansinitiativ (NMI), som er en selvstendig sammenslutning av statlige og private aktører som har en felles visjon om å styrke fattiges stilling i utviklingsland. Dette gjør de, ifølge sin egenpresentasjon, ved å bidra til å skape arbeid og velferd i mottakerlandene på et bærekraftig grunnlag.

I Danmark har tidlige leder av Mandag Morgen, Lars Jannick Johansen, sammen med Tryg Fonden dannet landets første sosialt innrettede venturefond: *Den Sociale Kapitalfond*. Fondet investerer i sosiale ”iværksættere”, som de beskriver som ”virksomheder der løser sociale problemer på et forretningsmessigt grundlag”. Målet med fondets aktiviteter er å *utvikle virksomhetene og skalere deres sosiale og økonomiske verdiskaping til gagn for hele samfunnet*, som de selv sier på deres hjemmesider. Fondet har i første omgang tatt mål av seg å støtte 5–6 investeringer i størrelsesordenen 2–4 millioner danske kroner rettet mot sosiale entreprenører som arbeider med eller for mennesker i sosialt utsatte grupper eller situasjoner.

Vi kjenner ikke til private venturefond i Sverige som er spesielt innrettet mot SE-området.

4.6.4 Politisk fokus

Politisk fokus på SE-området er under sterk utvikling i EU (Hoogendoorn, Pennings og Thurik, 2010). Hultgård og Lundgaard Andersen (2012) peker på at det både på EU-plan og i nasjonale og lokale sammenhenger i Europa for øvrig i økende grad blir utformet politikk og tydelige tiltak for å fremme sosiale virksomheter og sosialt entreprenørskap. De viser overfor oss til følgende utviklingstrekk når det gjelder sosialt entreprenørskap i Danmark:

”Konkret er sosialt entreprenørskap kommet til Danmark udefra dels via en Europæisk socialøkonomisk tradition især fra lande som Belgien, Frankrig og Italien, dels via en mere markedskonform tilgang til social service fra lande som USA og Storbritannien. Mens de umiddelbare slagord, der præger den ’nye’ diskurs er kommet til Danmark fra disse internationale sammenhænge, finder vi ikke desto mindre også i Danmark en historisk pendant, der både trækker tråde tilbage til den gamle socialøkonomi i form af andelsbevægelse og kooperativ virksomhed og i nyere tid til den forsøgs- og udviklingstradition, som satte et markant præg på så væsentlige velfærdsområder som social service, integration af etniske minoriteter, integration på arbejdsmarkedet, livslang læring og udvikling af lokale kulturinstitutioner fra midten af 1980erne og frem til midten af 1990erne.” (Upublicert notat 2012, oversendt oss fra Lundgaard Andersen.)

I Norge har Nærings- og handelsdepartementet bedt Damvad i Norge om en utredning på området, et offentlig utvalg har laget en NOU om innovasjon i offentlig sektor og Arbeidsdepartemen-

²³ <http://www.ferd.no/lang/ru/show.do?page=246;571>

tets interesse for feltet som dette notatet er et uttrykk for, er eksempler på nye initiativ der nasjonal politikk er involvert. Fra NOU 2011: 11 Innovasjon i omsorg, som ble offentliggjort 16. juni 2011, finner vi følgende om sosialt entreprenørskap:

”Sosialt entreprenørskap er entreprenørskap anvendt på sosiale eller samfunnsmessige utfordringer og problemer, og innebærer å løse disse på nye måter som kan skape varige forbedringer på viktige områder i samfunnet. Begrepet har vunnet stor oppmerksomhet de siste ti årene, og har etter hvert også slått rot i Norge. Sosiale entreprenører arbeider innenfor en rekke områder, som helse, utdanning, fattigdom, miljø og klima og menneskerettigheter (Ingstad, 2010). Mange arbeider innenfor helse- og sosialsektoren. Drivkraften i sosialt entreprenørskap er å løse samfunnsproblemer, og det primære målet er sosial verdiskaping, ikke profittmaksimering. Inntektsgenerering er mer en nødvendig aktivitet og strategi for å oppnå hovedmålet. Et eventuelt overskudd vil som regel reinvesteres for å fremme formålet. [...] Sosiale entreprenører kjennetegnes ofte av at de er markedsorienterte og målbevisste og bruker forretningsmessige metoder og verktøy for å nå sine mål.” (Ibid., s. 61.)

Av utredningen fremgår det at det finnes mange ulike former for sosialt entreprenørskap og at det er vanskelig å kategorisere sosialt entreprenørskap etter valgt selskapsform eller finansieringsmodell, og det finnes mange organisasjons- og finansieringsmodeller. Det vises til at det likevel er noen fellestrekk som går igjen i beskrivelsen av sosialt entreprenørskap:

”Sosialt fokus, ny virksomhet, innovasjon og markedsorientering, samt høy grad av involvering fra målgruppene. Og sosiale entreprenører er endringsagenter og frontløpere for sosial forandring. Sosiale entreprenører kan både ha 100 % ekstern finansiering gjennom donasjoner, medlemsavgifter, sponsormidler eller offentlig støtte, en miks av ekstern inntjening og salg av egne produkter og tjenester, eller være 100 % egenfinansiert med rom for økonomisk overskudd. Sosialt entreprenørskap krysser dermed grensene mellom kommersielle virksomheter og de som driver på helt ideelt grunnlag.” (Ibid., s. 61.)

Politisk kunnskap og finansiell oppfølging er sannsynligvis sentrale forutsetninger for videre vekst på feltet. Som vi tidligere har pekt på, skriver OECD i rapporten ”Changig Boundaries of Social Enterprises” (OECD, 2009) at sosiale entreprenører utgjør et av de mest interessante innovasjonsfeltene i vestlig økonomi, men at mangelen på offentlig kunnskap, politikk og tilrettelegging er viktige hindre mot at dette foreløpig umodne fagfeltet kan vokse.

Den første norske offentlige politikken på området finner vi fra 2011, og den er videreført i 2012. Dette er en tilskuddsordning som Arbeids- og velferdsdirektoratet forvalter, der sosialt entreprenørskap er forstått som følger:

”Sosialt entreprenørskap innebærer etablering av virksomheter som har som mål å løse sosiale eller samfunnsmessige problemer og behov, og som bruker metoder og verktøy fra forretningsverdenen for å nå målene. Det siste betyr at virksomheten er opptatt av marked/salg og inntjeningsstrategier. Virksomheten må ha økonomisk potensial og kunne bli økonomisk selvstendig etter noen tid. Sosialt entreprenørskap er motivert av å finne nye løsninger fremfor å maksimere finansielt resultat. Suksess blir målt i både sosial og økonomisk verdiskaping. Den økonomiske verdiskapingen eies av virksomheten, ikke av enkeltpersoner eller aksjonærer. Sosiale entreprenører skaper profesjonelle organisasjoner, det vil si at organisasjonene ikke utelukkende er basert på frivillig arbeidskraft. (Arbeids- og velferdsdirektoratet, 2012.)

Flere partier har i alt fra Twitter-meldinger til nyhetssaker på egne nettsteder, gitt uttrykk for nysgjerrighet og støtte til arbeidet med SE i Norge. Venstre er imidlertid det eneste partiet, så langt vi har brakt på det rene, som har temaet nevnt i sitt program (kilde: Ferds årsrapport, 2010). Venstre beskriver feltet slik:

”Verdibasert, sosialt entreprenørskap vil gi flere mennesker mulighet til å skape et levebrød av sine hjertesaker, samtidig som det offentlige får tilført engasjement, entusiasme, individbaserte tilbud og en (kjærkommen) fornyelse og kvalitetsheving. Det offentlige kan ikke løse alt alene, og det er ikke bare de religiøse eller ideelle organisasjonene som har et varmt hjerte. Sosiale entreprenører kan levere skreddersøm som utfyller systemene, gode småskalaløsninger til skole, helsevesen, barnevern og kriminalomsorg. Statlige og kommunale innkjøpsordninger må tilpasses små aktører og gi de reelle muligheter til å konkurrere om å levere kvalitet til offentlig velferd.” (Fra Ferds årsrapport, 2011.)

Aktører fra to andre politiske partier har også utmerket seg med å sette temaet på dagsorden. SVs Karin Andersen og Høyres Torbjørn R. Isaksen har i flere anledninger løftet temaet inn som interessant fornyelsesfelt for norsk velferdspolitik.

Nettopp det faktum at temaet sosialt entreprenørskap foreløpig gis sparsom, men likevel økende positiv oppmerksomhet fra flere politiske miljøer, er i seg selv verdt å merke seg. Det kan både være et uttrykk for noe nytt og genuint samlende i emning, men det kan også være et uttrykk for at vi har å gjøre med et område som er så tøyelig at alle får det til å passe inn i sine interesser, ideologier og samfunnssyn. I så fall kan vi stå overfor et fenomen som er mer tilslørende enn avklarende. Nettopp dette skal vi ha med oss i den videre analysen.

4.6.5 Egen nasjonal strategi for SE i noen naboland

I *Danmark* ble det i 2009 satt sammen en ”task force” på 70 personer fra mange ulike sektorer og bransjer, med formål å utarbeide et forslag til en ”Dansk strategi for sosialt iverksætter” (Mandag Morgen, 2010). I januar 2010 kom rapporten som presenterer en viss kartlegging av feltet med et antall anbefalinger til konkrete endringer i rammebetingelsene for sosialt ”iværksætter” i Danmark. Der står det at Danmark ligger ti år etter de beste i Europa (man kan alltid spørre seg hvordan de kan vite det, når det finnes så lite kvalifisert kunnskap om status på området), men at de i løpet av tre år kan fremstå som en ledende nasjon i Europa med de beste forutsetningene for sosialt iverksætter i verden. Et av strategiområdene som det tas til orde for under mottoet ”Tre år til verdensklasse” er at alle Danmarks fem regioner og 98 kommuner skal ha *egne strategier* og organisatorisk infrastruktur for sosialt iverksætter, som skal kunne håndtere den nye satsingen på alle nivåer (ibid.).

I *Sverige* har svensk KS, i samarbeid med Mötesplats för samhällsentreprenörer, utgitt et hefte om ”Hur samhällsentreprenörskap kan bli en del av lokal politik” (KK-stiftelsen, 2011). Sent på høsten 2011 ble det i Sverige fattet et vedtak om at det i løpet av 2012 skal lages en ny strategi for innovasjon. Inkorporert i strategiplanen skal det være en egen del som fokuserer på sosial innovasjon. Det nasjonalt koordinerende ”Mötesplats för samhällsentreprenörer” skal være prosjektleder for dette arbeidet. (Opplysninger gitt oss i telefonsamtale med en sentral aktør i Sveige.)

I Sverige har imidlertid politikere allerede i flere år hatt ”socialt företagande” og det ”civila samhällets entreprenörskap” på dagsordenen. Den svenske regjeringen er *spesielt opptatt av sosialt entreprenørskap i forhold til arbeidskraftmobilisering*. En handlingsplan for arbeidsintegrerende

sosiale foretak ble lagt frem i 2010. Der ble det lagt vekt på at sosialt entreprenørskap kan utgjøre et alternativ og en bro mellom offentlige myndigheter, arbeidsliv, næringsliv og frivillig sektor.

”Regeringen vill genom denna handlingsplan underlätta för växande och fler arbetsintegrerande sociala företag. Företagen är av olika karaktär där arbetsinsatsen i hög grad anpassas till medarbetarnas förmåga och behov av stöd. I handlingsplanen beslutas om ett antal insatser som ska genomföras med syfte att underlätta för fler och växande sociala företag.” (www.sofisam.se.)

Handlingsplanen i Sverige kom blant annet i stand som en følge av noen identifiserte utfordringer for oppstart og drift av ”sociala företag”, som den svenske regjeringen fikk utredet. Det kan være relevant å se paralleller til dette i norsk kontekst. I Sveige var dette:

- ”Bristende samordning mellom ulike forsørjningssystem som forsvårar for individer att delta i sociala företag.
- Oklarheter og hinder i offentlige regelverk i relation till sociala företags karaktär och förutsättningar bl. a. gällande lönebidrag och trygghetsanställningar.
- Svårigheter för sociala företag att delta i offentliga upphandlingar.
- Stort behov av information, rådgivning och affärsutveckling hos de sociala företagen.
- Svårigheter gällande finansiering och kapitalforsörjning inför start och utveckling av sociala företag.
- Brist på statistik och forskning om socialt företagande.

Handlingsplanen i Sverige er blant annet fulgt opp med etablering av den virtuelle *SOFISAM – Handbok för samarbete med sociala företag*. Nettstedet er svært innholdsrikt og gir eksempler på en rekke innspill som er konkret myntet på involvering og integrering av utsatte individer og grupper i det svenske arbeidslivet.

I Sverige har man tidligere forsøkt seg med en spesiell skatteordning for frittstående virksomheter som ville levere skattefinansierte offentlige tjenester. Ordningen ble, så langt vi erfarer, i liten grad brukt, og er i dag fjernet. Karl Palmås, som er forsker i organisatoriske endringsprosesser og ”samhällsentreprenørskap” ved Chalmers Tekniska Högskola, sier i et intervju med Mötessplats för samhällsentreprenörer:

”Det som brast var blant annet att folk inte kände till att den fanns. Vi kan jämföra med CIC-formen i Storbritannien som väldigt väl bearbetad, bra marknadsförd och stod väldigt högt på regeringens agenda att få att fungera. Det var en helt annan dignitet på den satsningen. Man skulle ju kunna försöka på nytt med något liknande i Sverige, men denna gång behöver det göras på riktigt, istället för att nästan smyga ut den som man gjorde senast.” (Augustinsson, 2011.)

Det svenske forskningsforetaket *KK-stiftelsen* har i flere år satset tungt på ”samhällets entreprenørskap”. I løpet av en periode på ni år med oppstart i 2009, vil de bruke 120 millioner svenske kroner for å styrke kunnskap og evne til å arbeide med et felt nært beslektet med det vi beskriver som sosialt entreprenørskap. Ingen parallell til dette finnes i Norge.

Svenske Tillväxtverket er et offentlig virkemiddelapparat for næringsutvikling og verdiskaping. De har tradisjonelt vært opptatt av innovasjon og entreprenørskap. Fra 2011 har de et eget program på SE-området: *Socialt företagande - insatser för att främja utvecklingen av och i arbetsintegrerande sociala företag. Sociala innovationer och affärsutveckling i arbetsintegrerande sociala företag*.

I deres første utlysning med søknadsfrist i november 2011 kom det inn 71 søknader om støtte til en total sum av 22 millioner svenske kroner. Det ble gjort vedtak om å støtte 26 prosjekter med totalt 5,9 millioner svenske kroner.

Innovasjon Norge har ingen spesiell satsing mot sosialt entreprenørskap. Blant deres tematiske satsingsområder finner vi tradisjonelle næringer, og i deres virkemiddelportefølje finnes næringsrettede virkemidler som naturligvis også SE-virksomheter kan søke deltakelse i. Det er imidlertid lite som tyder på at SE-virksomheter, slik de er beskrevet i dette notatet, i særlig stor grad vil være i stand til å nyttiggjøre seg dette. Det foreligger, så langt vi vet, ingen samlet oversikt over eventuell støtte gitt over Innovasjon Norges ordninger, til sosialt entreprenørskap.

Det norske arbeids- og velferdsdirektoratet forvaltet 2,6 millioner i 2011, på en tilskuddsordning som er videreført i 2012.

Våre samtaler med sentrale aktører i Sverige og Danmark underveis i dette prosjektet, etterlater ellers et inntrykk av at det nærmest foregår en eksplosjonsartet vekst i konkrete SE-etableringer, strategiutvikling og samarbeidsprosjekter i Sveige og Danmark for tiden, mens det i Norge også vokser, om enn vesentlig langsommere.

4.6.6 Noen få kommentarer om europeisk satsing på feltet

Sosialt entreprenørskap har som et av sine kjennetegn, som vi har sett, at det utøver en rekke konkrete handlinger og aktiviteter som er nyskapende og som fungerer i et marked. Når disse handlingene og aktivitetene samlet peker mot behov for utvikling av nye praksismetoder, nye samarbeidsformer og/eller strukturelle endringer, er vi over i det vi kan betegne som *sosial innovasjon*. Sosialt entreprenørskap er slik sett et sentralt verktøy – eller ønsker å være det – i arbeidet med sosial innovasjon. Nettopp fornyelsesaspektet ved sosiale selskaper og sosial innovasjon er viktige bidrag til inkluderende og bærekraftig vekst, mener Europakommisjonen som har lagt frem en *handlingsplan* for å bedre tilgangen på finansiering og øke synligheten av arbeidet med sosial innovasjon i Europa. Handlingsplanen følges opp av et fond på 700 millioner norske kroner. Planen inneholder tiltak for hvordan EU kan bidra til å støtte utviklingen av sosiale virksomheter, definert som virksomheter der det *sosiale* eller *samfunnsmessige målet* er årsaken til *kommersiell aktivitet*, der det er et høyt nivå av sosial innovasjon og der utbytte i all hovedsak reinvesteres i virksomheten. Denne handlingsplanen kan, etter våre vurderinger, være en kunnskapskilde og en idébank for eventuell utvikling av en mer fokusert norsk politikk på området.

Et eksempel på statlig engasjement for SE som ofte fremheves fra annet europeisk hold enn Skandinavia, er den engelske ordningen hvor det er utviklet egne rettslige rammer for Community Interest Companies (CICs). For å kunne registrere en CIC, må flere kriterier oppfylles:

- Bedriften må tilfredsstillende krav om å arbeide for et fellesskaps interesser, de må kunne vise at virksomhetens formål er til fordel for samfunnet.
- Det må eksistere en lås mot eierskap – det er forbud mot å distribuere fortjeneste til eiere eller medlemmer i virksomheten.
- Dersom virksomheten opphører, vil eventuelle restverdier bli distribuert til et annet liknende formål eller annen veldedighet.

- Virksomheten er pålagt å gi en årlig rapport til registeret for CICs.

Eksakt hvilke fordeler eller rettigheter det gir å være en CIC, fremkommer ikke tydelig verken av hjemmesidene til interesseorganisasjonen for CIs eller av selve lovteksten, slik vi forstår den. Nærmere inngående studier av ordningen er nødvendig for å få mer utfyllende kunnskap om den.

4.6.7 Forskning og utdanning

Hulgård og Andersen (2012) viser til at sosialt entreprenørskap, helt frem mot slutten av 1990-tallet, først og fremst var et fenomen som var dominert av praktikere og konsulenter. De viser til Douglas Hentons og kollegene fra "Collaborative Economics" som begynte å oppfatte seg selv som sivile og sosiale entreprenører som arbeidet for å skape arenaer for samarbeid mellom "erhvervsfolk, embedsmænd og ledere fra det civile samfund med henblik på at skabe lokal fremgang og sammenhængskraft". De sier videre om den akademiske utviklingen av fagfeltet:

"Men derefter begyndte det at gå stærkt. Allerede i 2006 viste en opgørelse at aktiviteter, der kan karakteriseres som socialt entreprenørskab foregår hyppigere end andre former for entreprenørskab, et fænomen som på forsknings- og uddannelsessiden blev fulgt op af markant øget publiceringsaktivitet (Steyart and Hjorth, 2006). Socialt entreprenørskab er stadig et svagt udviklet forskningsfelt og stærkt præget af, at nogle af de væsentligste referencer på området er skrevet af journalister (Bornstein, 2004) og konsulenter (Leadbeater, 1996; Mawson, 2008; Elkington & Hartigan, 2008), mens de tidlige forskningspublikationer på området var kortfattede og sporadiske (Dees, 1998; Austin et al., 2003). Inden for de senere år er der imidlertid begyndt at komme forskning på området, som belyser socialt entreprenørskab begrebsligt og i forhold til andre typer af entreprenørskab (Steyart & Hjorth, 2006; Mair, 2006; Hulgård, 2007; Light, 2008; Nicholls, 2008; Andersen, Bager & Hulgård, 2010; Fayolle & Matlay, 2010; Defourny, 2010; Hulgård, 2011)." (Hulgård og Andersen, 2012.)

De fremholder videre:

"De senere år har universiteter, colleges og andre lærestalter søsat programmer for kompetenceudvikling målrettet kvalificeret og professionel ledelse af organisationer der arbejder med socialt entreprenørskab. Flere af verdens førende Business Schools og universiteter har således inden for de senere år etableret M.B.A. programmer i social entrepreneurship og social enterprise. Første bølge af sådanne uddannelsesinitiativer opstod ved amerikanske universiteter som Harvard, Stanford, Duke og Columbia, mens europæiske universiteter hurtig fulgte efter, heriblandt Oxford, East London University og Barcelona. Roskilde Universitet var i europæisk sammenhæng blandt de første til at etablere en masteruddannelse i socialt entreprenørskab med optag af første hold studerende på forsøgsbasis i februar 2005 og permanent basis fra 2007." (Ibid.)

Når vi ser på Skandinavia, tror vi ikke det er en dristig påstand å hevde at det foregår mer på kunnskapsfronten i Sveige og Danmark, enn det gjør i Norge. I det følgende gir vi et riss av hva som foregår i Danmark og Sverige, og så presenterer vi kortfattet noen sentrale norske initiativ og aktiviteter.

Som vist over, var Roskilde Universitet blant de første som etablerte en masterutdannelse i sosialt entreprenørskap i europeisk sammenheng. Utdannelsen retter seg primært mot personer innenfor sosial innovasjon og som er involvert i strategiske og planleggende lærings- og utviklingsaktivite-

ter i det sivile samfunn. Utdannelsen omfatter en rekke relevante fagområder som sosial innovasjon, institusjonell og organisatorisk forandring, demokrati og governance, nettverk og partnerskap, innovasjonsledelse og evaluering, forskningsmetode og formidling.

Ser vi på norske bidrag i skandinavisk og nordisk sammenheng, finner vi at den første vitenskapelige publikasjon om sosialt entreprenørskap skrevet i Norden ble presentert i 2004 i Lund Papers in Economic History (Sandal, 2004). Før dette tidspunktet var faget nokså urørt i faglige og akademiske sammenhenger, med unntak av det som foregikk i planleggingssammenheng knyttet til masterutdannelsen ved Roskilde Universitet. Høsten 2007 ble Sosialentreprenørskolen INS, et 20-ukers vitenskapsbasert fordypningsstudium i sosialt entreprenørskap og innovasjon, introdusert i Skandinavia av Jan-Urban Sandal.

I Sverige er det først og fremst Malmö Högskola som har markert seg med bredest engasjement på SE-feltet, men også Universitetet i Stockholm har flere studietilbud innenfor området. Øresund Entrepreneurship Academy i Lund, Sverige og Roskilde Universitetscenter (RUC) i Danmark samarbeider om å drive frem et prosjekt om sosialt entreprenørskap i Øresund-regionen, delvis finansiert av EUs interregmidler. Målet er å styrke studenters kompetanse innenfor sosialt entreprenørskap på et utvalg av utdannelser, ikke utelukkende innenfor de ”sosiale utdannelsene”.

Det ser ut til at det fagmiljøet som var tidligst ute i Norge med å tilby høgskolekurs, var Høgskolen i Hedmark som sammen med Høgskolen i Oslo og Nettverk For Sosialt Entreprenørskap allerede i 2009 kunne tilby kurs i sosialt entreprenørskap. I 2010 ble rektor ved NTNU kontaktet av Trond Giske hvor Giske uttrykte et ønske om at det ble utredet muligheter for å bedre utdanningene og forskningen i innovasjon, entreprenørskap og sosialt entreprenørskap. Sandal ble forespurt om å arrangere et stormøte (det 14.) ved NTNU med bakgrunn i statsrådens forespørsel. Møtet ble avholdt den 21. januar 2011. NTNU har nå et eget entreprenørskapsprogram som nylig er blitt utvidet til også å omfatte sosialt entreprenørskap. Innenfor fagemnet ”eksperter i team”, tilbys det nå et 7,5 studiepoengkurs i sosialt entreprenørskap – velferdstjenester/teknologi. Universitetet i Oslo ved Senter for Entreprenørskap startet vårsemesteret 2008 et studieprogram om sosialt entreprenørskap. Studiet gir 30 studiepoeng på masternivå. Våren 2011 besluttet Lambertseter videregående skole å utdanne et utvalg av sine lærere i sosialt entreprenørskap. De har nå fulgt et vitenskapsbasert etterutdanningsløp i regi av dr. Jan-Urban Sandal. Sosialt entreprenørskap brukes nå som metode i undervisningen for å inspirere til bedre resultater blant elevene på skolen, noe som i sin tur kan virke positivt på fattigdomsbekjempelse og sosial isolering på kort og lang sikt. I 2011 ble det mulig for norske studenter og sosialentreprenører å følge et program ved University of Southern California (USC) med spesialisering i Social Enterprise og sosialt entreprenørskap, et samarbeid mellom USC og Sandal. Første gruppe gjennomførte programmet i 2011.

Vi ser nå at det er en stadig økende interesse for området i høgskole- og universitetsmiljøer, samt ved forskningsinstituttene flere steder i Norden. Stipendiater og kurs ved for eksempel Høgskolen i Lillehammer, UIN og en PhD-kandidat ved Nordlandsforskning er eksempler på dette. Telemarksforskning har i to år fulgt KREM, og publiserer fra dette i løpet av september 2012.

4.7 En oppsummerende avgrensning av feltet

Vi har sett at det finnes ulike tyngdepunkt og nyanser på sosialt entreprenørskap med et blikk på Europa, noe mer fokus på Skandinavia og med vekt på Norge. Det kan, til tross for en mangfoldig flora, likevel se ut som om det er en nokså samlet enighet om at feltet grunnleggende sett betegner en økonomisk virksomhet som har sin overordnede hensikt å skape en sosial verdi. I vår studie av

feltet finner vi også tydelige tegn på at det foregår et balansert samspill mellom enkeltindividers solo-innsats og organisatorisk innsats i det sosiale entreprenørskapsfeltet. Noen ganger har det overvekt mot det personlige initiativet, andre ganger med større vekt på kollektive prosesser. Ofte – dog ikke alltid – er den konkrete virksomheten som etter hvert foregår i større organiserte virksomheter, vokst opp til å bli det den er, *nedenfra*. Et enkeltindivid har oppdaget, eller selv erfart et udekket ”hull” i ulike deler av samfunnets velferdsområder, som for eksempel innenfor fattigdomsbekjempelse, og iverksetter ulike initiativ og tiltak for å motvirke dette.

Sammenvevingen mellom *enkeltpersoners erfaringer og velferdsbehov*, og de tjenestene som *etter hvert utvikler seg i større skala*, bygger på en sterk tro på tesen om at bidrag til økt livskvalitet på individnivå, også vil skape fordeler og redusere kostnader på samfunnsnivå. Sosialentreprenører som utenfra sett arbeider med temmelig avgrensede velferdsområder, og på temmelig begrenset enkeltindividnivå, uttrykker derfor ofte store ambisjoner om at denne innsatsen vil/skal ”forandre verden”.

Vi er her tilbake i vår tredelte modell (figur 2) fra dette kapittelet, hvor sosialentreprenørskapets årsak/hensikt i venstre del av figuren, ofte har store samfunnsomveltende ambisjoner. Deres tjenester, i midten av figuren, er imidlertid betydelig mindre i omfang og karaktertrekk enn det deres hensikter og visjoner peker mot. Når det gjelder virksomhetens sosiale verdi – *effektene* til høyre i figuren, er det kanskje den vanskeligste delen å måle/identifisere. Sosialentreprenørens ambisjoner kan vi intervju dem om, eller lese ut fra deres egenpresentasjoner. Deres handlinger kan vi observere. Men deres sosiale verdi krever mer raffinerte målemetoder, og sannsynligvis mer langsiktige perspektiver enn hva for eksempel bedriftsøkonomiske analyser fokuserer på.

Som vi ser, varierer vektleggingen og definisjonene over en ganske bred forståelse av feltet. Vår vurdering er likevel at Den europeiske kommisjonen oppsummerer de viktigste karaktertrekkene etter vårt formål, i sin innledning til deres ”Social Business Initiative”:

”A social enterprise is an operator in the social economy, whose main objective is to have a social impact rather than make a profit for their owners or shareholders. It operates by providing goods and services for the market in an entrepreneurial and innovative fashion and uses its profits primarily to achieve social objectives. It is managed in an open and responsible manner and, in particular, involves employees, consumers and stakeholders affected by its commercial activities.”²⁴

Oversatt til norsk og konsentrert til noen få punkter, ser vi av definisjonen eller avgrensingen til EU ovenfor, at de legger vekt på tre ting ved sosialt entreprenørskap: De opererer innenfor det sosiale økonomiske feltet hvor *den sosiale verdien er viktigere enn den økonomiske profitten*. De er innovatører ved at de *skaper noe nytt*. De er *åpne og ansvarlige*, uten at dette beskrives noe nærmere. Og de *involverer* brukere, medarbeidere og andre sentrale interessenter gjennomgående i sin aktivitet.

Så langt har vi altså kommet frem til at sosialt entreprenørskap kan forstås som et sett med handlinger som har til hensikt å utløse prosesser som fører til nyskapende aktiviteter. Dette for å bedre samfunnet gjennom målrettet innsats sammen med personer som har individuelle udekkede velferdsbehov.

²⁴ http://ec.europa.eu/internal_market/social_business/index_en.htm

Vårt forsøk på avgrensning viser at vi synes det er grunn til å fokusere på den type aktiviteter som er genuint nyskapende og som bidrar til å løse en samfunnsmessig utfordring – for eksempel fattigdom. Løsningen skal ha en viss varighet slik at den rekker å virke i samfunnet. Den skal altså skape sosial innovasjon på et definert område. Denne samfunnsmessige utfordringen kan enten være erkjent i samfunnet fra før, eller den erkjennes/synliggjøres gjennom de sosialt entreprenøriske prosessene.

Det følger av hva vi har skrevet ovenfor at det er en rekke ting som sosialt entreprenørskap ikke er. Sosialt entreprenørskap er for eksempel ikke outsourcing eller privatisering, eller alminnelig åpen konkurranseutsetting av offentlig virksomhet. Frivillighetsarbeid er heller ikke i seg selv, etter ovenstående avgrensning, sosialt entreprenørskap. Gründervirksomhet og alle former for bruk av svake eller utsatte gruppers kjøpekraft primært for egen vinnings skyld, faller også utenfor konseptet. Sosialt entreprenørskap er heller ikke, etter den avgrensingen vi tar til orde for her, ansettelse av utsatte personer i alminnelig lønnsarbeid. Videre er det å være sosialt entreprenør ikke en vedvarende tilstand hvis virksomheten overtas eller kopieres av andre. Ordinært ansatte i en sosial virksomhet er heller ikke, slik vi vurderer det, sosiale entreprenører.

I det videre skal vi se nærmere på sosialt entreprenørskap som ledd i innsatsen mot fattigdom.

5. Sosialt entreprenørskap og fattigdom

Vi ser i dette kapitlet nærmere på sosialt entreprenørskaps mulige betydning i innsatsen mot fattigdom i dagens Norge. Vi kommenterer deretter hvordan dette bildet kan bli i fremtiden.

5.1 Utfordringer i innsatsen mot fattigdom

Sosiale entreprenører er på lik linje med andre entreprenører viktige innovatører fordi de i beste fall kan generere nye banebrytende modeller og løsninger for organisering av menneskelig aktivitet. Den viktigste forskjellen er, som vi har sett, at kommersielle entreprenører fokuserer på å skape finansiell verdi, mens sosiale entreprenører fokuserer på å skape en nærmere avgrenset sosial verdi. Det er mange ulike aktører som bidrar til løsninger av sosiale samfunnsproblemer, og initiativer fra sosiale entreprenører representerer i europeisk sammenheng, så langt kun en liten del av dette arbeidet (Auerswald, 2009: 51). I Norge er det sosiale fornyingsarbeidet som foregår i regi av sosiale entreprenører foreløpig langt mindre enn hva tilfelle er i mange andre land i Europa (Mandag Morgen, 2010). Dette gjør det imidlertid verken uinteressant eller verdiløst i en norsk kontekst. Tvert om har flere påpekt at også den nordiske velferdsstatsmodellen i dag har utfordringer, og at disse vil øke betydelig i løpet av få år.

I løpet av de siste tiårene har mange prøvd å måle det som kalles for sosial, offentlig eller sivil verdi. Denne verdien blir skapt av ikke-statlige organisasjoner (NGO-er), sosiale entrepriser, sosiale virksomheter og sosiale programmer. Behovet for slike målinger kommer fra ulike sektorer, både offentlige og private. Det finnes hundrevis av konkurrerende verktøy som måler sosial verdi. Geoff Mulgan (2010) har forsøkt å dele forskjellige måter å beregne sosial verdi på inn i 10 ulike grupper. Vårt formål er å studere fattigdomsbekjempelse helt eksplisitt. Det er derfor mest hensiktsmessig om det lar seg gjøre å identifisere om dagens aktører som betegner seg som sosialentreprenører i Norge, bidrar målbart til fattigdomsbekjempelse.

Det tydeligste målet på om fattigdommen er bekjempet eller ikke, kan vi registrere gjennom inntektsmål slik vi viste i kapittel 2. Den helt enkle kjernen i dette dreier seg om å måle om folk går fra en inntektssituasjon under en definert fattigdomsgrense til en høyere inntekt. I de fleste tilfeller vil dette dreie seg om en forflytting fra en situasjon som mottaker av offentlig inntektssikring (som utgjør hovedgruppen av fattige), til å motta lønnsinntekt. Inntektsendringer kan måles helt konkret. Men slike målinger er, så langt vi kjenner til, ikke foretatt innenfor virksomheter som i dag betegnes som sosialt entreprenøriske. Vår kontakt med svenske og danske aktører og dialogen i vår egen referansegruppe, avdekker at det så langt ikke finnes noen former for dokumentasjon over sosialt entreprenørskap som ledd i innsatsen mot fattigdom. Professor Linda Lundgaard Andersen ved Roskilde Universitet mener at en slik studie trolig er enda mer komplisert å gjøre, enn det som hittil er foretatt av ulike kvalitative casestudier.

For vårt formål må vi derfor, om mulig, se på hvilke typer aktiviteter som utføres av aktører som betegner seg som sosialentreprenører i dag, og hvilken sosial verdi disse skaper i forhold til arbeid,

bedring av boforhold, helsefremmende tiltak, inntektssikring, inkluderende tiltak og andre dimensjoner som vi vet kan bidra til å øke sjansene for å motvirke fattigdom. En identifikasjon av aktørenes motiver til venstre i figur 2, er med andre ord til liten verdi i klassifisering av sosialt entreprenørskap og fattigdomsbekjempelse. Det må være gjennom å studere *aktivitetene* og særlig dets *sosiale verdi*, at vi kan få et bilde av om aktøren eller virksomhetens faktiske innsats er rettet mot fattigdomsbekjempelse, på hvilken måte og om det faktisk virker!

Vi har studert DAMVADs kategorisering av et utvalg virksomheter i Norge (Damvad, 2011). Den fremstillingen vurderer vi som nokså upresis. Den er ikke anvendbar for vårt formål.

5.2 Uklart bilde av sosialt entreprenørskap og fattigdom i Norge

Årsakene til fattigdom er som vi kommenterte i kapittel 2 sammensatte, men uansett årsak er inntektsbortfall eller inntektsreduksjon en sentral faktor. Den viktigste kilden til inntekt er arbeid. Vi har dessuten vist at arbeid ofte også representerer en viktig kilde til selvrespekt, sosialt fellesskap og helse. Arbeid representerer dermed en sentral faktor for å motvirke fattigdom, dog ikke den eneste. Aktiviteter som for eksempel retter seg mot å bistå enkeltindivider på vei til arbeid, kan også kategoriseres som fattigdomsbekjempende innsats, om enn ikke direkte. Dette viser noe av den kompleksiteten som er knyttet til en avklaring av *om* og eventuelt *hvordan* sosialt entreprenørskap kan virke i innsatsen mot fattigdom. Ytterligere komplisert blir det at virksomhetene selv i svært liten grad orienterer seg etter fattigdomsbegrepet. Våre nettsøk viser at aktørene i hovedsak presenterer seg selv og sin innsats som rettet mot svært detaljerte behov eller grupper. Bare de færreste setter virksomheten sin inn i en større sammenheng, som tiltak mot generell samfunnsmessig verdi, som for eksempel å bekjempe fattigdom.

5.2.1 Virksomheter uten kjente karaktertrekk

Et viktig spørsmål vi stilte oss i de innledende studiene av praksisfeltet så langt det var mulig å få tak på dette, var spørsmålet som vi også mer teoretisk har drøftet tidligere. Det handlet om det må/bør stilles krav til nytenkning og *innovasjon* i virksomhetene. Hvordan finner vi i så fall ut av det? Ikke ved å lese virksomhetenes brosjyrer og internettsider. Der presenterer nesten alle seg selv som nyskapende og originale, uten at vi er sikre på om de er det av den grunn.

Det viste seg raskt i arbeidet med denne utredningen at vi ikke kunne fremskaffe troverdig nok informasjon om virksomhetene til å vurdere deres innovasjonsverdi. Så langt vi kan se, er det ikke foretatt noen form for evalueringer av virksomheter i Norge som betegner seg som sosialentreprenører. Det er heller ikke foretatt empiriske studier der formålet har vært å studere *resultater*, eventuelt innovasjonseffekter, knyttet til fattigdomsbekjempelse. Ei heller har innovasjonsgraden blitt studert. Denne utredningen har heller ikke gitt mulighet for gjennomføring av empiriske studier.

Hva så med regnskapene? Standard regnskapskjøringer fra Brønnøysundregistrene, for dem som er registrert der (som ikke er samtlige), gir ikke tilstrekkelig informasjon til å fastslå om virksomhetene ligger innenfor eller utenfor de hovedkaraktertrekkene vi satte opp for slik virksomhet i kapittel 4. Det er en rekke virksomheter som mottar til dels betydelig tilskudd både fra staten og fra andre aktører, for eksempel fra Ferd og andre fond. Spørsmålet er derfor om en stor del av det feltet som i dag vokser frem som sosialt entreprenørskap i Norge, og som baserer seg på finansielle tilskudd og ikke salg, faglig sett kan anses som sosiale entreprenører. Det kan være gode grunner for å vurdere om det bør innføres et skille mellom sosiale virksomheter og sosialt entreprenør-

skap. Ingen av SSBs bransjekoder eller Brønnøysundregistrenes selskapsformer er tilpasset registrering av sosiale entreprenører. Katinka Greve, direktør for Ferd's sosiale entreprenører, har i mailkommunikasjon med oss opplyst følgende:

”I og med at det ikke finnes en egen klasse/kategori for sosiale entreprenører, er det umulig å telle. Du finner dem som rene aksjeselskap, ideelle aksjeselskap, stiftelser, organisasjoner med mer. Inntil det eventuelt opprettes en egen "klasse/kategorisering" som gir for eksempel skattefordeler, vil det være umulig å få en slik oversikt etter vår mening.” (E-post til oss.)

Det finnes med andre ord ingen enkel statistisk metode for å identifisere eller studere forekomsten av sosiale entreprenørers foretak eller organisasjoner. Våre studier av virksomhetene knytter seg derfor langt på vei til de virksomhetene som har eksponert seg selv gjennom media, nettverk, tilskudd gjennom Ferd og presentasjonsdokumenter som boka ”Vilje til endring” (Schei og Rønning, 2009) og ”Stemmer fra Grasrota” (Schei og Dalen, 2012).

Vår kjennskap til feltet, fra slike kilder, viser at mange av dem som presenterer seg som sosiale entreprenører i dag bygger sin virksomhet på salg av tjenester. Salgsvirksomheten ser imidlertid ut til å i hovedsak rette seg mot offentlige myndigheter og ordninger. Det representerer like fullt en annen innretning enn å leve av tilskudd og/eller gaver. Enkelte ressursgruppemedlemmer knyttet til vårt arbeid har pekt på at det kan være nyttig for flere hensyn å foreta en inndeling mellom salgsoverrettede og stønadsorienterte virksomheter. Det kan imidlertid også fungere uheldig konserverende. En virksomhet som plasseres i den ene kategorien, vil kunne ha vanskeligheter med å bli oppfattet på en ny måte – man blir plassert en gang for alle.

5.3 En betenkning

Vi forsøkte under store deler av arbeidet med denne rapporten å utvikle en oversikt i tabells form over de aktørene i Norge som i egenpresentasjoner betegner seg selv som sosiale entreprenører, og de av disse som arbeider spesifikt med bekjempelse av fattigdom. Vi innså imidlertid underveis i prosjektet at rammene for oppdraget ikke var vide nok til å utarbeide en meningsfull og etterrettelig oversikt over dette praksisfeltet i Norge. Vi mente lenge at det likevel ville kunne la seg gjøre å fremskaffe en liste som var omfattende nok til å gi et kvalifisert bilde av hva som kjennetegner (eller ikke kjennetegner) virksomheter som selv identifiserer seg som SE-initiativer av en viss størrelse, og som har som uttalt mål å bekjempe fattigdom og/eller viser det gjennom sine aktiviteter. Det gjorde det ikke, beklageligvis. Tross flere forsøk, ble listen kritikkverdig tilfeldig sammensatt, og fremfor alt måtte opplysningene som knyttet seg til hver enkelt virksomhet bli preget av deres egenpresentasjoner, hovedsakelig på Internett. Sosiale initiativers egenpresentasjon er på ingen måte egnet til vitenskapelig kategorisering etter selv det laveste presisjonsnivået vi velger å akseptere i denne fremstillingen. Også i denne runden tok vi kontakt med Ferd's Katinka Greve, som er den aktøren i Norge som antagelig har utviklet det som kan betraktes som en form for oversikt over virksomheter som betegner seg selv som sosiale entreprenører. Hun opplyser følgende:

”Det blir litt omtrentlige tall, for i 2010 hadde vi ikke et totalt registreringssystem før sent på året. I 2009 fikk vi inn omtrent 100 søknader, i 2010 fikk vi inn i underkant av 200 søknader, i 2011 ca. 380 søknader, men over 450 henvendelser per nett (gråsoner iblant på en henvendelse og en søknad). Hva det blir i 2012 vet vi jo ikke, men antall henvendelser per i dag er på over 200.” (I e-post til oss.)

På Ferd's nettside leser vi følgende: "Siden 2009 har antall henvendelser fordoblet seg fra år til år. Det tyder på at begrepet sosialt entreprenørskap er i ferd med å bli forstått. Det er fristende å oppfordre flere til å se mulighetene og ta et ansvar."²⁵

Vi har også gjennomgått det nyeste bidraget fra virksomheter som betegner seg som sosialtreprenøriske. Dette er handlingsplanen i sosialt entreprenørskap og sosial innovasjon: *Stemmer fra grasrota – endring nedenfra* som ble lansert mars 2012 (Dalen og Schei, 2012). Her finner vi blant annet følgende:

"Blant oss som skriver for <http://www.sosialtreprenorskap.com> har vi begynt å sette sammen en liste over alle sosiale entreprenører i Norge, som også etter hvert vil inkludere alle som jobber med feltet sosial innovasjon. Foreløpig kalles listen Social Good Yellow Pages. Vi har ikke lyktes i å finne en slik oversikt noe sted, og det henger nok sammen med at det ikke er en spesifikk organisasjonsform. Sosiale entreprenører kan ha AS, DA, enkeltpersonforetak eller være non-profit-organisasjoner. Hva gjelder definisjonen er også dette en grunn til at det ikke er enkelt, men det er for tidlig å definere det, for da kan vi stå i fare for å stagnere feltet. Noen vil falle utenfor en definisjon, mens andre vil falle innenfor. Derfor skal Social Good Yellow Pages inkludere så mange som mulig som jobber med feltet sosial innovasjon, og vil derfor bli sammensatt av 'endringsagenter' fra alle sektorer." (Ibid., s. 40.)

Et nettsøk på følgende side:

<http://sosialtreprenorskap.com/category/sosialtreprenorer/norske-sosial-entreprenorer/> viser at det er svært få som har registrert seg på denne siden. Ytterligere nettsøk på "Social Good Yellow Pages" gir ingen funn som kan anvendes i en oversikt over sosialt entreprenørskap som ledd i innsats mot fattigdom i Norge.

Den svenske *Mötesplats för social innovation och samhällsentreprenörskap*, som vi har vært i dialog med under denne utredningen, er tverr-sektorielt. Her har man mulighet til å registrere seg og sine prosjekter. Det kan etter hvert gi en interessant oversikt over svenske virksomheter som oppfatter seg å være sosialtreprenøriske, men sier nødvendigvis ikke noe om hva sosialt entreprenørskap kan være i innsatsen mot fattigdom. Høgskolen i Malmö har nylig initiert utvikling av et nettverk av forskere i Sverige innen sosialt entreprenørskap og sosial innovasjon, for å samle dette feltet.²⁶ I e-post av 21. mai 2012, opplyser Rebecca Allen Lamptey, redaktør & kommunikasjon – Mötesplats Social Innovation, følgende:

"I samband med SOCAP Designing the Future har vi begynt å bygge ett nettverk av sociale entreprenører fra hele Norden, da svenske Tillväxtverket støttet med penger så att vi kunne be in sociale entreprenører fra disse landene til SOCAP. Dette nettverket vill vi bygge videre på og håper Norge kan bli en sterk aktör." (I e-post til oss.)

I Norge planlegger Lisa Ann Cooper, "founder and managing director" i Leadership Foundation, i samarbeid med KREM, en nordisk konferanse i Oslo i november, der SOCAP skal være med. Hensikten med konferansen er å få investorer til å investere i lokale prosjekter, blant annet knyttet til fattigdomsbekjempelse.

²⁵ <http://www.ferd.no/lang/no/show.do?page=236;566>

²⁶ Koordinator er Jens Sjölande.

Vi ser altså at det er en rekke interessante initiativ der sosialt entreprenørskap kan få betydning i innsatsen mot fattigdom. Men så langt kan vi ikke si noe empirisk holdbart om sosialt entreprenørskap som ledd i innsatsen mot fattigdom. Dette krever en mer sikker vurdering og vitenskapelig kvalifisert fremstilling enn det vi har hatt informasjonsadgang til og rammer for å kunne gi her. Det beklager vi, og det undergraver naturligvis rapportens evne til empirisk å besvare et av dens hovedspørsmål, nemlig på hvilken måte sosialt entreprenørskap bidrar eller kan bidra i innsatsen mot fattigdom i Norge i dag. Det siste har vi besvart delvis teoretisk, det første blir hengende litt i luften. Samtidig er det et viktig funn og en erkjennelse. Vi er med andre ord på det samme punktet som den svenske regjeringen fastslo som et sentralt punkt i sin ”diagnose” når det gjelder innsatsen på SE-området i Sverige, i april 2010: At det foreligger en ”Brist på statistikk och forskning om socialt företagande”. (Den svenske regjeringens Regeringsbeslut, 2010.)

For å kunne fremskaffe slik kunnskap må det arbeides mye med innsamling og systematisering av informasjon om konkrete virksomheter. Det vil trolig kreve oppsøkende virksomhet i alle/de fleste norske kommuner og en langt mer finmasket og tidskrevende informasjonsinnhenting fra alle landets regioner og distrikter, enn det vi har hatt anledning til. Et alternativ er en type ”selvrapportering” som i den svenske modellen, men en slik metode vil trolig være preget av større vilkårlighet. Katinka Greves utsagn, der hun viser til at det ved innføring av skattefordeler vil være umulig å få en slik oversikt, er i så måte interessant. Flere land har jobbet med å fjerne barrierer og skape en relevant juridisk selskapsform for organisasjoner og virksomheter med et sosialt formål. Et eksempel er Storbritannias etablering av Community Interest Company (CIC), en juridisk selskapsform spesielt tilpasset virksomheter med et primært sosialt mål. Her stilles det blant annet ikke krav om hundre prosent reinvestering av et eventuelt overskudd (men det settes et tak).

Vi kommer tilbake til dette i våre anbefalinger i kapittel 7.

5.4 Et dristig valg – presentasjon av noen casestudier og dets mulige overføringsverdi

Som vist ovenfor, er det verken i Norge, Sverige eller Danmark gjennomført evalueringer av SE-virksomheter. Det er heller ikke gjennomført systematiske kartlegginger over omfang, innhold, virkeområde, resultater eller effekter. Imidlertid er det gjennomført enkelte casestudier. Disse påberoper seg ikke noen form for representativitet eller at det er mulig å sannsynliggjøre at funn fra disse casestudiene har overføringsverdi til andre SE-virksomheter. Ingen av de samtaler vi har hatt med referansegruppa eller kontakter i Sverige og Danmark, kan heller vise til at det er gjennomført casestudier med særlig fokus på fattigdomsbekjempelse. Vi kan likevel søke å gi et innblikk i noen trekk ved sosialentreprenøriske virksomheter som kan være interessant å vurdere som ledd i innsatsen mot fattigdom i Norge. Vi trekker med oss dette inn i kapittel 7.

La oss starte med det helt enkle: Det finnes som vist en rekke sosiale virksomheter i Norge, antagelig mange hundre, som gjennom ulike virkemidler ønsker å bidra i arbeidet med å redusere sosiale problemer. Om vi antar at reduksjon av et sosialt problem implisitt vil redusere sjansene for fattigdom på kort eller lang sikt, kan man si at alle aktører som driver ulike former for sosial virksomhet bidrar i innsatsen mot fattigdom. Slik sett vil det være fornuftig av myndighetene å legge til rette for sosiale virksomheter generelt.

Vi må likevel spørre oss om dette blir en for bred tilnærming. Dette vil vi drøfte nærmere i kapittel 7 og vil også få betydning for våre anbefalinger. La oss derfor se litt på et par studier fra Danmark før vi tar for oss det som så langt eksisterer av samlede norske bidrag som gir et lite innblikk i enkelte praktiske eksempler fra Norge. ”Stemmer fra Grasrota” – Handlingsplan i sosialt entreprenørskap og sosial innovasjon (Schei og Rønning, 2009) er, sammen med antologien ”Vilje til endring – sosialt entreprenørskap på norsk” (Schei og Dalen, 2012), antagelig de to bidragene som i noen grad belyser feltet i Norge. Ferds oversikt gjennom søknadsmassen likeså, men disse har så langt ikke vært gjenstand for forskningsmessig eller annen systematisk vurdering med unntak av Ferds egen interne gjennomgang. Telemarksforskning har i perioden 2009–2011 fulgt en organisasjon som betegner seg som sosialentreprenør (KREM), og læring herfra er et viktig innblikk i det potensialet sosialentreprenører kan ha på ulike nivåer i arbeidet med fattigdomsbekjempelse. KREM har også eksplisitt deltatt i kommuneprosjekter som har som mål å bekjempe fattigdom.

Men aller først et par bidrag fra Danmark. I artikkelen ”Når sociale entreprenører er med til at bane vejen til større inklusion” (Lundgaard Andersen mfl., 2009) beskriver Gunvor Christensen hvordan fokus på forandring og utvikling er et sentralt trekk i sosialt entreprenørskap – prosess som produkt – når etniske minoriteter blir bedre og mer inkludert i det danske samfunnet. I artikkelen beskrives konkrete prosjekter hvor det lykkes sosiale entreprenører å tilby en innsats som bringer etniske minoriteter videre mot å bli inkludert. Et kjennetegn ved de prosjektene som lykkes, er at målgruppen aktivt medvirker. Prosjektene har også et skarpt blikk for at forstå målgruppens behov og ressurser, innsatsen foregår under fleksible rammer og prosjektene er under løpende utvikling.

Disse erfaringene er nokså identiske med de erfaringer den norske virksomheten KREM har, og som er beskrevet i flere rapporter (Gustavsen mfl., 2012; Slettebø mfl., 2009 og 2011). ”Stemmer fra grasrota” har også medvirkning og involvering som sentrale temaer for sine anbefalinger i arbeidet med utsatte grupper (Schei og Dalen, 2012). Men er dette noe nytt? Begrepet brukermedvirkning har vært et sentralt område for offentlige helse- og velferdstjenester i en årrekke. Det har over mange år vært arbeidet systematisk for å styrke medvirkning og involvering. Det anses også som viktig for å fremme selvhjelpenhet og mestring (Gustavsen mfl., 2012; Møller og Sannes, 2009; Andreassen T. A., 2009). Det vi likevel bør spørre oss om, er om sosialentreprenørers arbeidsform er av en slik karakter at de i større grad åpner og legger til rette for reell medvirkning. Professor Linda Lundgaard Andersen mener ja. Hun sier at det er særlige trekk ved sosialentreprenørisk måte å arbeide på, som fremmer inkludering (i samtale med oss). Det norske bidraget ”Stemmer fra grasrota” (Schei og Dalen, 2012) er også svært tydelig på at veien til selvstendighet og selvhjelpenhet går gjennom opplevelse av egenverd og verdighet. Da er det avgjørende å medvirke i sin egen endringsprosess. Kanskje det da er slik at sosialentreprenørers arbeidsform fremmer dette i større grad enn offentlig sektor får til? Dette er ikke studert, men det er et område som er interessant, og kanskje temmelig avgjørende, å få mer oversikt over og kunnskap om.

En side ved medvirkning er felles *eierskap* i virksomheten. Offentlig sektor er eid av oss alle, på sett og vis. Men både forvaltningen og styringen av dette offentlige eierskapet ligger i all hovedsak langt utenfor brukernes posisjon og medvirkning. Professor Linda Lundgaard Andersen peker på at et interessant trekk ved flere sosialentreprenøriske virksomheter, er at de inviterer til medeierskap (i samtale med oss). Gjennom dette kan også utsatte grupper få reell og faktisk innflytelse i virksomheten og også gjennom dette sikres inntekt. Dette er også i tråd med ”Stemmer fra grasrota”s plattform. Vi finner også flere eksempler på dette i Sverige, der de blant annet er organisert som kooperativer. Et eksempel på dette er Yalla Trappan, som sier følgende på sin nettside:

”Yalla Trappan är ett arbetsintegrerande socialt företag. Den drivs av den ideella föreningen Yalla Trappan. Verksamheten är organiserad som ett arbeidskooperativ.”²⁷

En type virksomhet som også kan være interessant å se nærmere på med henblikk på eierskap og reell innflytelse, er mikrofinansordninger. Dette er låneordninger på særlige vilkår til utsatte grupper. I kapittel 5 var vi inne på dette. Dette finner vi mange eksempler på i Europa. I Norge kjenner vi blant annet til Mikrofinans Norge som i sin tid ble etablert av Unni Beate Sekkesæter. På nettsiden finner vi blant annet følgende:

”Organisasjonens virksomhet startet som et prosjekt i Oslo i 1996 og i Bergen i 2000, den gang i regi av Norsk Folkehjelp. Nettverkskreditt BA ble så startet som samvirke i 2003 og skiftet navn til Foreningen Mikrofinans Norge i april 2010. Modellen er basert på ideer fra Grameen Bank og ulike mikrofinansprosjekter rundt om i verden, særlig prosjekter i storbyer i USA.”²⁸

Lån tilbys blant andre aktører som har behov for støtte til å etablere sin egen virksomhet og det er særlig utsatte grupper mikrofinans retter seg mot. Gjennom mikrolån kan aktørene legge til rette for inntektsgivende arbeid og dermed på kort eller noe lengre sikt redusere utsatthet i forhold til fattigdom.

Vi finner også virksomheter som har til hensikt å styrke barn og unges tiltro til seg selv og sin kapasitet. På sikt kan dette virke fattigdomsbekjempende ved at flere gjennomfører et utdanningsløp og/eller kommer i arbeid. Flere av virksomhetene vi finner i Ferds sosialentreprenørportefølje, er av en slik karakter. Eksempler på dette er Pøbelprosjektet og Kjør For Livet. Kjør For Livet presenterer seg selv slik på sin egen hjemmeside:

”Kjør For Livet skal være en inspirasjonskilde. Ved hjelp av motor og motorsport skal vi inspirere unge til å ha tro på seg selv og sin fremtid. Kjør For Livet arrangerer aktiviteter som bidrar til en bedre selvfølelse, opplevelse av mestring og økt sosial kompetanse. Kjør For Livet har veiledere og ambassadører som er trygge og inspirerende rollemodeller. Kjør For Livet er inspirerende fordi vi har fokus på det som fungerer og gir barn og unge tro på egne ferdigheter; både inne på verkstedet mens de skrur på en bil, men også i sin helhet.”²⁹

En annen virksomhet som arbeider for et inkluderende arbeidsliv og som har deltatt aktivt i flere kommunale fattigdomsprosjekter, er KREM. De sier om seg selv på sine nettsider:³⁰

”KREM skaper sosial verdi ved å finne nye måter å møte sosiale behov på, og gjennom mobilisering av nye ressurser. KREM arbeider med metodeutvikling i partnerskap med det offentlige og andre organisasjoner for å skape mer målorienterte og effektive tilnærminger basert på en kombinasjon av brukerkompetanse og fagkompetanse, og nærhet og fleksibilitet i forhold til målgruppen. KREM har oppnådd gode resultater med mennesker

²⁷ <http://www.yallatrappan.se/>

²⁸ <http://www.mikrofinansnorge.no/index.html>

²⁹ <http://kjoerforlivet.no>

³⁰ www.krem-norge.no/

som står langt unna arbeidslivet og viser med dette hvordan marginaliserte grupper kan bidra aktivt til samfunnet. Visjoner og verdier: Visjon: Et kreativt og mangfoldig arbeidsliv. Verdier: Likeverdig partnerskap mellom enkeltindivider, offentlig forvaltning og privat næringsliv. Mål: Gjennom samarbeid på tvers skapes rom for økt deltagelse i arbeidslivet. KREMs DNA: Korteste vei til mål.”

KREM har også, i likhet med Kjør For Livet og Pøbelprosjektet, tilbud til ungdommer gjennom KREMs ungdomsgruppe og ”Skjulte Talenter”.³¹

Virksomheter som arbeider med *boligspørsmål* til utsatte grupper, vil også være aktuelle å trekke inn som fattigdomsreducerende aktivitet. Vi kjenner ikke konkret til slike virksomheter, men de finnes trolig også i Norge. Tilsvarende for *helse*. Vi har tidligere gjort rede for betydningen av å fokusere på helse i arbeidet med å bekjempe fattigdom. Virksomheter som på ulike måter arbeider for å fremme psykisk og fysisk helse hos utsatte grupper, vil derfor også være relevant å trekke inn i vurderinger av sosialt entreprenørskap som ledd i innsatsen mot fattigdom. Et nystartet prosjekt SELISE³² (Systems Engineering, Lean, Innovasjon og Sosialt Entreprenørskap), skal se på *brukerorientert helseinnovasjon* og sosialt entreprenørskap, det er forankret ved Høgskolen i Buskerud.

Vi har tidligere tatt til orde for at fattigdomsbekjempelse både er komplekst og komplisert. I dette ligger at det er ulike veier ut av fattigdom for folk. For noen vil det være flere dimensjoner i hverdagslivet som må endres og bedres samtidig, for andre kan det være færre elementer. Det er også ulike strategier og tiltak knyttet til fattigdomsbekjempelse på kort og på lang sikt. Dette vil blant annet ha betydning for hvilke nivåer som skal involveres (lokalt/regionalt/nasjonalt, og/eller ulike nivåer lokalt). Den enkleste formen for fattigdomstiltak er antagelig den form for kompenserende tiltak som er iverksatt i en rekke kommuner gjennom statlige innsatsmidler. Eksempler på dette er utstyrssentraler og tilrettelegging av fritidsaktiviteter for barn og unge. Dette er tiltak som ifølge tilskuddsforvalterne skal bidra til å redusere opplevelsen av fattigdom for barn og unge. Vår vurdering er at dette er viktig, men vil ikke nødvendigvis, heller ikke sannsynligvis, føre til at deres foreldre kommer seg ut av fattigdom. Dermed forblir også barna reelt sett kategorisert som fattige. Om vi skal søke enkle og treffsikre løsninger for at foreldre skal komme seg ut av fattigdom, er det trolig ulike former for lønnet arbeid som treffer mest presist.

Vi spør oss derfor om ikke det bør være den form for virksomheter som kan tilby arbeid, eller legger til rette for kort vei til arbeid for fattigdomsutsatte grupper, vi først og fremst bør gi oppmerksomhet når vi skal se på sosialt entreprenørskap som tiltak i innsatsen mot fattigdom. Uten å svare konkret på spørsmålet, skal vi derfor se litt på noen eksempler på virksomheter som betegner seg som sosialt entreprenører i Norge, og som enten tilbyr folk arbeid direkte eller som har et mål om at deres virksomhet skal skape arbeid for målgruppene de fokuserer på.

5.4.1 Nærmere om noen eksempler fra Norge

Vi finner noen virksomheter som tilbyr arbeid til personer som har ulike utfordringer og som står utenfor lønnet arbeidsliv. Disse virksomhetene er kanskje de sosiale foretakene som er aller mest

³¹ <http://www.krem-norge.no/krem-gjor/prosjekter/>

³² <http://norgesuniversitetet.no/soknad/brukerorientert-helseinnovasjon-sosialt>

konkrete når det gjelder å bekjempe fattigdom her og nå, selv om dette ikke alltid er et uttalt mål. Eksempler er Panterne³³ og Er lik Oslo³⁴. Panterne sier om sin egen virksomhet:

”Panterne gir arbeid til mennesker med rusbakgrunn. Vi henter pant, glass- og metallemballasje hos deg månedlig. Veien til arbeidslivet: Panterne samarbeider med en rekke bedrifter i forskjellige bransjer som stiller seg positive til å gi pantere en jobb. Alle pantere følges opp i en samtale annenhver måned der det avklares om man føler seg rede til å møte en av våre samarbeidsbedrifter og fremstille seg for arbeidspraksis en eller flere dager i uka. Utplassering koordineres med panterens ansvarsgruppe.”

Vi finner også virksomheter som tilbyr lønnet arbeid til personer som tradisjonelt har blitt vurdert som ikke å være aktuelle for et lønnet og lønnsomt arbeidsliv. Disse kan også være relevante å vurdere i forhold til fattigdomsbekjempelse. Eksempel på slik virksomhet er Unicus, som sier følgende om seg selv, hentet fra nettsiden:

”Unicus fokuserer på autismsens positive særtrekk. Vi kobler sammen unike egenskaper som mange personer med autisme har, med næringslivets etterspørsel etter kvalitative tjenester.”³⁵

Vi finner tilsvarende virksomhet i Danmark, som var den første i Norden i sitt slag:

”SPECIALISTERNE – og senere Specialist People Foundation – med en ambition om at hjelpe én million specialistpersonligheder på verdensplan. Det er lykkedes på markedets premisser at finne de særlige 'abilities' frem bag 'disabilities' og at styrke disse til et niveau, hvor medarbejderne trods diagnoser med autismspektrumsforstyrrelser (ASF) kan konkurrere på markedsmæssige vilkår. Igennem synliggørelse af virksomheden og medarbejdernes leverancer til kunderne, bliver værdier og vision bredt videre ud i samfundet og bidrager som showcase til mere mangfoldighed på arbejdsmarkedet.” (Thorkil Sonne i Andersen, Bager og Hulgård, 2010.)

Dernest finner vi multivirksomheter som både ansetter personer som står utenfor arbeidslivet, som selger tjenester til privat og offentlig sektor og aktivt initierer tiltak og kompetanseutvikling med særlig fokus på utvikling av ny praksis i offentlig forvaltning. De utvikler gjerne løsninger der brukere, ansatte, forskning/fag og sosialentreprenører opptre og involveres i samspill. Et eksempel på dette er KREM³⁶. Vi ser også at Forandringsfabrikken jobber med å endre praksis i offentlig forvaltning ved at brukere skal komme i direkte dialog med fagutøvere.³⁷

³³ <http://www.panterne.no/>

³⁴ <http://erlikoslo.wordpress.com/>: Se følgende på nettsiden: Konsept =Oslo er et partipolitisk uavhengig og reklamefritt gatemagasin som fungerer som et talerør for vanskeligstilte og sosialt utstøtte. Magasinet ble startet i juni 2005 etter en sosial forretningsmodell utviklet i USA og England. =Oslo er medlem av det internasjonale nettverket INSP (International Network of Streetpapers). Nettverket har over åtti medlemsmagasiner i over tretti land.

³⁵ <http://unicus.no/>

³⁶ [Krem-norge.no](http://krem-norge.no)

³⁷ <http://forandringsfabrikken.no/norsk/>

Stormberg er kanskje det mest kjente eksemplet på inkludering av utsatt arbeidskraft i en eksisterende virksomhet. I Stormbergs handlingsplan for inkluderende arbeidsliv, er det fastsatt et mål om at 25 % av medarbeiderne i Stormberg skal være rekruttert blant unge mennesker som har hatt problemer med å komme ut i arbeidslivet.³⁸

Men er alle disse eksemplene sosialentreprenører? Eller er de mer konvensjonelle sosiale virksomheter? Frivillige organisasjoner? Eller er de noe annet? I så fall: Hvilken betydning kan det ha? Dette vil vi komme nærmere tilbake til i kapittel 8 (?), etter at vi har rygget litt tilbake inn i den innledende teorien, som vi finner nødvendig før vi fremmer våre anbefalinger.

5.5 Feltet vil trolig vokse

I løpet av de siste ti årene har mange, i ulike internasjonale miljøer, prøvd å måle det som kalles for sosial, offentlig eller sivil verdi – men ingen har, så langt vi vet, spesifikt forsøkt å måle sosial verdi knyttet til fattigdom. Det finnes et stort antall konkurrerende verktøy som måler sosial verdi og et økende felt av konsulentvirksomheter som tilbyr tjenester i så henseende. Geoff Mulgan (2010) har forsøkt å dele inn forskjellige måter å beregne sosial verdi på. Vårt formål har vært å studere fattigdomsbekjempelse i Norge helt eksplisitt, men disse metodene ville i beste fall bare gitt umodne og uklare figuroversikter over ulike enkeltinitiativers (som vi ikke har oversikt over) generelle sosiale verdi, eventuelt intenderte verdi, ikke faktiske verdi.

Vi mener at en mer målrettet tilnærming til vurderinger av fattigdomsbekjempelse må rette seg inn mot tydelige indikatorer som vi vet er avgjørende for om fattigdommen er bekjempet eller ikke.

En slik metode er registreringer av inntektsmål slik vi viste i kapittel 2. Den enkle kjernen i dette dreier seg om at folk går fra en inntektsituasjon som fattige til en høyere inntekt. I de fleste tilfeller vil dette, som vi beskrev i kapittel 2, dreie seg om en forflytting fra en situasjon som mottaker av offentlig inntektssikring over til lønnsinntekt. Inntektsendring kan måles helt konkret. Men slike målinger er som vi har påpekt tidligere ikke foretatt innenfor virksomheter som i dag betegnes som sosialt entreprenøriske.

Vi har også vist at sosialt entreprenørskap er en praksis som omfatter både økonomisk og sosial verdiskaping. Den sosiale verdiskapingen er et resultat av den entreprenørielle oppdagelsen og utnyttelsen av de mulighetene som oppstår (Mair & Marti, 2004). Bidragene til sosial verdi er unike og legger grunnlaget for varige sosiale endringer i samfunnet på lang sikt (Auerswald, 2009). Ut av dette følger så forståelsen av sosial innovasjon. *Center for Social Innovation* på “Stanford Graduate School of Business” knytter for eksempel feltet sterkt opp mot sosial innovasjon på samfunnsnivå. Sosialt entreprenørskap er, sier de:

“A novel solution to a social problem that is more effective, efficient, sustainable, or just than existing solutions and for which the value created accrues primarily to society as a whole rather than private individuals.”³⁹

³⁸ <http://www.stormberg.com/no/om-stormberg/om-stormberg/historikk>

³⁹ <http://csi.gsb.stanford.edu/social-innovation>

Feltet forutsetter med andre ord, ifølge Stanford ovenfor, at det arbeides mot et større samfunnsmessig mål og verdier, ikke bare etter private, individuelle mål.

Etter vårt syn er dette et svært interessant perspektiv for vårt formål. Vi vil derfor også ta til orde for et langsiktig perspektiv i fattigdomsbekjempelse, som inkluderer overordnede samfunnsperspektiver. Vi har tidligere introdusert utviklingen av sosiale ulikheter som et særlig viktig område, men det vil også være andre perspektiver som blant annet miljø, internasjonal økonomi og teknologi. Vår antagelse er at dette henger sammen, hvilket også gjenspeiles i våre anbefalinger.

6. Workshop – et tilstandsbilde

Kapittelet gir en kort redegjørelse med faglige kommentarer knyttet til en workshop som ble arrangert med deltakere fra både praksisfeltet, forskning og forvaltning i Oslo i mars 2012.

6.1 Generelt om workshopen

Den 6. mars 2012 ble det avholdt en workshop for inviterte deltakere fra myndighet, praksisfelt og forskning, knyttet til sosialt entreprenørskap. I alt ble 44 personer invitert, 30 personer meldte seg på og 28 deltok. Det var representasjon fra brukerorganisasjoner, sosialentreprenører (enkeltaktører, virksomheter og organisasjoner), frivillige organisasjoner, næringsliv, Nav lokal, Arbeids- og velferdsdirektoratet, Nærings- og handelsdepartementet, Arbeidsdepartementet og fra forskningen. Workshopen var lagt opp som et kunnskaps-, erfarings- og dialogseminar. Det var innlegg fra ulike aktører etterfulgt av dialoger i grupper og plenum.

Dialogen under workshopen etterlot et inntrykk av betydelige visjoner og ambisjoner for området sosialt entreprenørskap, særlig fra aktørene og organisasjonene i praksisfeltet, men få konkrete erfaringer og anbefalinger knyttet til fattigdomsbekjempelse utover at det ble vist til egne aktiviteter og ønsker. Dette understreker våre funn i kunnskapsgjennomgangen om at det er svært få empiriske studier og kvalifisert kunnskap om sosialt entreprenørisk virksomhet knyttet til klare mål om fattigdomsbekjempelse spesielt. Den teoretiske litteraturen er også begrenset på dette området.

Det faktum at det er lite empiri å støtte seg til, og et nokså avgrenset teoretisk rammeverk, gir både noen muligheter og noen begrensninger. Mulighetene ligger i at Arbeidsdepartementet og andre med relativt beskjeden innsats kan bidra til å utvikle et fagfelt på området i vesentlig grad. Begrensningene ligger på sin side i at det må tillates en del famling underveis mot større forståelse av hva som kan være smarte stier og strategier.

I det videre redegjør vi for sentrale dimensjoner som kom frem under workshopen, presenterer de konkrete forslagene som ble fremsatt knyttet til spørsmålene vi presenterte, samt at vi vil foreta en vurdering av det materialet som fremkom. Dette vil, sammen med kunnskaps- og erfaringsgjennomgangen i dette notatet for øvrig, danne grunnlaget for de anbefalingene vi legger frem i neste kapittel (kapittel 7).

6.2 Sosialt entreprenørskap som et verdistandpunkt

Utsagnene, innleggene og innspillene fra sosialentreprenørene som deltok under workshopen, viser nokså tydelig at deltakerne oppfattet sosialt entreprenørskap som et *verdivalg*. Dette verdivalget vises i ambisjonene og målene med deres arbeid, og i fremgangsmåten som de bruker (og legitimerer) for å nå frem til målene. Fremgangsmåten for å løse den sosiale utfordringen de hver for seg har definert, skal være kjennetegnet av likeverdig medvirkning fra alle aktører, i alle ledd. I dette ligger en tydelig innretning om at alle stemmer skal ha lik verdi, alles stemmer skal bli hørt. Arbeidsformen skal kjennetegnes av å være åpen og delende og av et nedenfra og opp-perspektiv. Tesen fra aktørene var at dette i sum vil endre vårt syn på hva vi oppfatter som talenter, ressurser og muligheter. Vi vil oppnå et likeverdig partnerskap og dette vil langt på vei bidra til at utford-

ringer blir løst. Verdivalget omhandler dermed både synet på menneskers iboende skapertrang og evne, og hva dette vil bety for samfunnsutviklingen.

6.2.1 Fattigdomsbekjempelse

Vår vurdering er at dette er en beskrivelse av en ønsket og ideell tilstand. Vi er usikre på om vi vil finne en slik verdiplattform *de-facto* gjennomført i alle deler av arbeidet i de virksomheter som i dag betegner seg som sosiale entreprenører. Det vil i så fall innebære at virksomhetene må være utviklet sammen med målgruppen, og det er det flere av virksomhetene som ikke er. For vårt formål vil det være særlig interessant å finne eksempler på virksomheter som er utviklet av fattige, for fattige, slik vi har definert fenomenet. Vi kan ikke se at det finnes slike virksomheter i Norge, snevert forstått. Like fullt er dette verdistandpunktet et interessant og viktig bidrag når vi skal forsøke å forstå hva sosialt entreprenørskap kan bidra med i fattigdomsbekjempelse, mer helhetlig vurdert. Vi har tidligere vært inne på at fattigdom er forbundet med skam, følelse av uverdighet og underlegenhet. Om sosialentreprenørisk arbeid kan bidra til å øke fokus på betydningen av anerkjennelse, medvirkning, verdighet og likeverd som virksomt for å bekjempe fattigdomsutvikling, er vi på sporet av interessante sammenhenger. Flere utviklingsprosjekter den senere tid har fokusert på disse verdiene som grunnlag for å øke enkeltpersoner og gruppers mestring og kapasitet. Også boliger og utdanning (motvirke dropp-ut og så videre), er temaer som i sin tur motvirker fattigdom. En nærmere undersøkelse av sosialentreprenørers innsats mot fattigdom må derfor ha et videre perspektiv og undersøke om en rekke sosiale effekter oppnås, som først i neste omgang kan sies å motvirke fattigdom.

6.3 Sosialt entreprenørskap som skal forandre samfunnet

Flere av deltakerne i workshopen tok til orde for at sosialt entreprenørskaps verdier kan legge grunnlag for en ny forståelse av økonomisk politikk. Når oppmerksomheten rettes mot sosiale verdier, og dette får anledning til å stå som overordnede mål, blir den økonomiske bærekraften bare et virkemiddel for å fremme mål om sosial verdi. Deltakerne tok til orde for at innenfor sosialt entreprenørskap er ikke økonomisk gevinst et mål i seg selv. Denne form for forretningsvirksomhet bryter med tradisjonell forretningsdrift ved at det ikke er legitimt for en sosial entreprenør å ta ut utbytte uten at hovedandelen av et eventuelt overskudd kanaliseres tilbake til virksomhetens arbeid med å løse sosiale problemer, eller overføres andre samfunnsområder som fremmer de samme sosiale verdiene. Såfremt sosialentreprenøren makter å holde fokus på medvirkning og likeverd (som omtalt over) samtidig med ”den sosiale bunnlinjen”, er vurderingen at dette vil gi resultater både i nåtid og på sikt ved at det kan bidra til å endre tenkemåter i bredere deler av samfunnslivet og gjennom dette et nytt fokus på hva samfunnets oppmerksomhet rettes mot. Dette fremheves som sentralt av aktørene, både når det gjelder politikk, forvaltning, fag og det praktiske sosiale feltet. Tesen her er at sosialentreprenørisk arbeid legger grunnlaget for endring av strukturer som i dag virker ”fattigdomsproduserende”, slik at det i stedet utvikles strukturer som er ”fattigdomsreducerende”. De vil kort og godt forandre måten vi tenker på – og deretter handler på – i samfunnet.

Vår vurdering er at dette både er forførende og interessant. Det er imidlertid liten støtte å hente fra empirien for at dette vil komme til å skje. Vi har tidligere vist til at sosialt entreprenørskap er et kjent og relativt stort virksomhetsfelt både i England og USA, men at det i begge disse landene finnes tegn på at fattigdommen er betydelig og at den er økende.

Det er de nordiske land som i europeisk sammenheng har lavets fattigdom. Dette forklares både med høy arbeidsdeltakelse og godt utviklet sikkerhetsnett. Det kan derfor se ut til at en statlig politikk for velferd og levekår er avgjørende. Vi ser likevel med stor interesse på de muligheter som ligger i samspillet mellom en fungerende velferdsstat og det voksende feltet av sosiale entreprenører. Og vi er særlig interessert i den delen av sosialentreprenørisk virksomhet som kan virke *sammen* med, og bidra til utvikling av velferdsstaten. Det skal vi se nærmere på i neste punkt.

6.4 Sosialt entreprenørskap som brobygger

Flere av sosialentreprenørene i workshopen var opptatt av sosialt entreprenørskap som en *brobyggende aktivitet* og arbeidsform. Organisasjonen KREM Norge betrakter seg som brobygger mellom brukere og offentlig tjenesteforvaltning.

6.4.1 Et komplekst system med rom for brobyggere

Velferdsstaten, slik den fremstår i dag, utgjør en komplisert og avansert «sosial ingeniørkunst» og dens ordninger legger viktige rammer rundt våre livsløp. I et videre perspektiv utgjør sammenvevingen av demokrati, rettsstat og velferd en unik samfunnsformasjon som vi kun finner i et knapt tjuetalls av verdens stater (Espen Dahl mfl., 1994). Den nordiske velferdsstatsmodellen er en tjenesteintensiv modell, karakterisert ved et betydelig innslag av offentlig finansierte velferdstjenester rettet inn mot alle sosiale lag. Forvaltningen av velferden, det vi kan betegne som det administrative system av makt- og autoritetsutøvelse, kjennetegnes av regelbundet prosess fra toppen og nedover, etter tradisjon fra Max Webers beskrivelse av ideal-byråkratimodellen. Byråkratets modell kjennetegnes ved bruk av regler, standardiserte prosedyrer og kontrollordninger. Hensikten var, og er, å sikre nøytralitet, objektivitet og uavhengighet. Gjennom dette skal forvalterne av velferden behandle alle grupper av samfunnet likt, uavhengig av stilling og stand. Byråkratiet skal sikre en formalisert rettferdighet. Dette betraktes som modellens styrke. Kritikken til det weberianske byråkratiet handler om tidsbruk (lang tid på å avgjøre saker), konservatisme og mangel på nytenkning. Ser vi på produksjonslinjen i fordeling av *velferdsgoder* innenfor den byråkratiske modell, befinner de ansatte som står nærmest brukerne med deres utfordringer og problemer slik de kommer til syne i hverdagslivet, seg lengst fra regelutforming og beslutningsmakten i det hierarkiske systemet. I prinsippet er det minst rom for utøvelse av skjønn og improvisasjon dess lengre ned i den hierarkiske strukturen man kommer – etter modellens iboende premisser. Velferdsstatens beslutninger om produksjon og fordeling av sosial omsorg tas i toppen av det hierarkiske maktbyråkratiet, og ettersom de ansatte verken har eiendomsrett eller disposisjonsrett over produksjonsmidlene eller omsorgsressursene, utelukkes de fra å være delaktige i innovative og entreprenørielle handlinger på det lokale nivået (Sandal, 2007). Velferdsstaten har til en viss grad løst denne situasjonen ved å benytte frivillighet og deltakelse fra ideelle foretak i produksjonen av omsorgsgoder. EU sier følgende om Norge i en rapport:

”In Norway, there is a strong tradition of social entrepreneurial initiatives, to a large extent based on voluntary work, social and religious commitment. It is rather time- than money-based: people donate their time and their engagement rather than money. (--) social enterprises and the social enterprise sector are unlikely to match with most common definitions, but represent a “Norwegian model” combining national tradition, voluntary work and social engagement. (--) There are indications that the social enterprise sector in Norway is changing to a more for profit entrepreneurial nature.” (EUs Country Fiche, Norway, 2007, s. 2.)

Tradisjonene i Norge er altså, ifølge EUs beskrivelser ovenfor, at fornyelse i velferdssamfunnet kommer fra frivillig sektor der grupper og enkeltpersoner gir av sin tid, ikke sine penger, som donasjon til fornyelse. Det identifiseres imidlertid tydelige trekk på at frivillig sektor blir mer markedsstyrt, også i Norge.

Under workshopen fremholdt flere av sosialentreprenørene at den videre utvikling av velferdsstaten i Norge må foregå sammen med brukere og med dem som skal gi brukere nødvendige nye tilbud innenfor arbeidsliv og utdanning. Dette må foregå, hevdes det, innenfor et partnerskap som vi tidligere har vist til. Sosialentreprenører kan i denne sammenheng påta seg en brobyggerrolle ved at de både er katalysatorer for dette nye samarbeidet, at de kan bidra til å skape nye arenaer, samt at de kan være virksomheter som selv gir konkrete tilbud til målgruppen.

6.5 Sosialt entreprenørskap som virksomhetsidé

For at et produkt skal kunne kanaliseres inn i et marked, er det nødvendig med et pris- og distribusjonssystem for dette. Det gjelder også for sosialentreprenører. Også et mål om å løse et sosialt problem ved hjelp av markedsmekanismer, krever derfor en struktur for gjennomføring og et system for håndtering av dette. Det er mange ulike former for å organisere salg og distribusjonskanaler. Disse er imidlertid delvis forvirrende og preget av famling og usikkerhet for en del av aktørene i dag. Det kan imidlertid se ut som at mange av dem er knyttet til en konkret markedsrelatert eller i alle fall salgssinnrettet virksomhetsidé. Det er et ønske hos mange av dem vi har vært i befatning med at virksomheten skal være bærekraftig også når det gjelder økonomi. Om virksomheten ikke får gjenklang for sin idé på markedet, er ikke produktet levedyktig. Dette kan betraktes som et dominerende standpunkt blant sentrale aktører innenfor området i Norge i dag, for eksempel Ferd. Flere forskere og andre utenfor praksisfeltets kjernetropper tok også til orde for at produktet må være attraktivt og etterspurt på markedet. Om det er slik at omsetningen av produktet/tjenesten krever fast offentlig støtte, anser for eksempel Jan Sandal (og andre) at virksomheten ikke kan karakteriseres som en sosialentreprenørisk virksomhet.

Deltakerne under workshopen så ut til å være svært delt i oppfatningen av hvordan man skal måle resultater og effekter og i hvilken grad det skal være det åpne markedet som skal avgjøre virksomhetens eksistens. Flere tok til orde for at den økonomiske bunnlinjen også må måles på andre måter enn innenfor tradisjonell forretningsdrift, blant annet fordi økonomiske gevinster av å skape sosiale verdier i mange tilfeller først kan realiseres etter en viss tid. I en rekke tilfeller er det slik at folk som står utenfor arbeidslivet inkluderes i arbeidslivet gjennom bruk av ulike tiltaksmidler og lønnstilskuddmidler for en periode. Økonomiske effekter på samfunnsnivå vil dermed ikke kunne leses av som oppnådde mål før personene mottar faktisk lønn og ikke støtte fra NAV. For den enkelte kan imidlertid overgang fra passiv støtte til aktive lønnsordninger gjennom NAV innebære en noe forbedret økonomi, og vedkommende har mulighet for å komme ut av fattigdom. Dette er, i denne sammenheng, et mål i seg selv. Flere tok til orde for denne type mål også for sosial virksomhet. Flere tok også til orde for at statlig støtte til virksomheter som driver etter prinsipper for sosialt entreprenørskap, må anses som like viktig og akseptabelt som andre former for subsidier vi finner innenfor *næringer* som samfunnet ønsker å stimulere, som for eksempel landbruket. De betydelige overføringene til arbeidsmarkedsbedrifter er også et eksempel på dette.

6.6 Sosialt entreprenørskap som en ny vei til arbeid

Veien ut av fattigdom er for de fleste veien til arbeid. For enkelte grupper er deltakelse i arbeidsliv ikke mulig, og denne gruppen bør etter manges syn sikres mot fattigdom gjennom offentlige inn-

tektssikringsordninger. Dette er et standpunkt organisasjonene Velferdsalliansen og Fattig Norge fremholdt. Vår erfaring viser at det er svært få personer i arbeidsfør alder som ikke har en restarbeidsevne. Utfordringen er at denne ikke tas i bruk av det eksisterende arbeidslivet i tilstrekkelig grad. Vi har en betydelig andel personer utenfor reelt arbeidsliv med en redusert, men like fullt funksjonell arbeidsevne. Dette var også et av temaene som ble tatt opp under workshopen. Flere deltakere tok til orde for at sosialentreprenører viser en ny vei til arbeid for denne gruppen. Det er særlig relevant for denne rapportens formål. Flere av de aktørene som i dag betegnes som sosialentreprenører, driver ulike former for virksomheter og organisasjoner der målet er å bistå enkeltpersoner på vei til lønnet arbeidsliv. Noen tilbyr også lønnsarbeid umiddelbart (eks. Stormberg). Det kan se ut til at det går et skille mellom de aktørene som tilbyr arbeidserfaring i egen organisasjon (for eksempel KREM), og de som tilbyr ulike former for støtte på vei til arbeid (for eksempel Pøbelprosjektet). Andre eksempler er Mikrofinans som tilbyr *finansiell støtte* for personer som vil starte egne virksomheter, og Panterne som tilbyr arbeid i egen virksomhet. Så finner vi enkelte aktører som *samarbeider med offentlig forvaltning* knyttet til kompetansedeling, brukermedvirkning og i å identifisere nye og enklere veier til arbeid. Dette ser ut til først og fremst å være en plattform KREM arbeider etter, men også Forandringsfabrikkens aktiviteter viser at de er opptatt av å øke kompetansen innenfor offentlig sektor. Ferd, som er en investor på området, arrangerer også flere konferanser og seminarer som blant annet har som ambisjon å øke kunnskapen om hva kopling mellom sosiale mål og økonomisk bærekraft kan gi av sosial verdi for enkeltindivider og for samfunnet.

Vår vurdering er at den delen av det sosialentreprenøriske arbeider som retter seg mot å gjøre personer selvhjulpne gjennom lønnsarbeid, har et betydelig potensial i norsk kontekst. Vi er også særlig opptatt av det sosialentreprenøriske arbeidet som er en del av en aktiv medutvikler av nye praksismetoder og arbeidsmodeller i offentlig forvaltning. Vi kommer nærmere tilbake til dette i kapittel 7.

6.7 Noen konkrete svar fra workshopen

Vi har ovenfor redegjort for sentrale dimensjoner deltakerne var opptatt av under workshopen. Disse synspunktene kom frem under dialogen knyttet til de spørsmålene workshopen behandlet. De viser til både mulighetene, utfordringene og kompleksiteten som knytter seg til temaet for dette notatet. Når det gjelder konkretiseringen av spørsmålene, fremkom til dels få direkte råd og anbefalinger utover det vi har vist til ovenfor. Enkelte deltakere var forespurt om innlegg over temaet for denne rapporten, og også disse innleggene var i hovedsak fokusert på sosialt entreprenørskap som en ny måte å organisere menneskelig aktivitet på, i den hensikt å løse et sosialt problem i fellesskap generelt, slik vi har vist over.

6.7.1 Hva kan sosialt entreprenørskap bidra med i innsatsen mot fattigdom?

Hovedessensen i innleggene og dialogen under workshopen knyttet til ovenstående spørsmål, dreide seg om de grunnleggende kjennetegn, ambisjoner og mål ved sosialentreprenøriske arbeid i alminnelighet. Holdningene og prinsippene for arbeidet ble i seg selv ansett å være et bidrag i innsatsen mot fattigdom. Fattigdom anses å være et sosialt problem både for den enkelte og for samfunnet. I mange tilfeller opptrer også fattigdom samtidig, og ofte som konsekvens av andre sosiale problemer som boligutfordringer, arbeidsledighet og helseproblemer. Dette betyr at sosialentreprenører ofte vil komme i befatning med fattigdomstematikk, selv om det ikke er et direkte mål for sosialentreprenørens arbeid. Gjennom sitt arbeid med å løse for eksempel boligmangel, helse-

problemer og styrke mulighet for arbeid gjennom ulike tiltak som for eksempel mikrokreditt, mestringsgrupper, kvalifiseringsbistand, arbeidstrening og liknende, vil sosialentreprenøren kunne bidra indirekte til fattigdomsbekjempelse. Det kan på den måten hevdes at sosialt entreprenørisk arbeid i sin natur er fattigdomsreducerende.

Sosialentreprenørene som deltok under workshopen var også samstemte i at det er sentralt for sosialentreprenører å gjøre det de ser det er behov for, og ikke først og fremst utføre ferdige definerte og spesifiserte oppdrag fra offentlige myndigheter. De tok til orde for at det nettopp er denne frie aktørposisjonen som er særegent for deres arbeid, og der den entreprenøriske virksomhet kan utøves.

6.7.2 Hva skal til for å gjennomføre dette?

Under workshopen kom det frem få konkrete forslag til hva sosialt entreprenørskap kan bidra med i innsatsen mot fattigdom. Det var langt mer fokus på generelle betraktninger knyttet til verdigrunnlag, holdninger, nedenfra-perspektiv og betydningen av å dele kunnskap og erfaringer, slik vi har vist ovenfor. Flere av deltakerne var imidlertid opptatt av begrepet *tilgang*. Det var imidlertid uklart hva de la i tilgang. Noen tok til orde for at tilgang var knyttet til tilgang til økonomiske midler fra offentlige myndigheter, andre tok til orde for at tilgang handlet om kontakt- og nettverksmuligheter med ulike aktører i offentlig sektor og politikere, mens atter andre var opptatt av tilgang til nye bestemmelser slik at etablering av sosialentreprenøriske virksomheter kan få en annen status i skatte- og avgiftssystemet enn andre former for virksomheter.

6.7.3 Hvordan skal det gjøres?

Deltakernes betraktninger var også på dette området av mer generell karakter, naturlig nok tatt i betraktning at det var få konkrete anbefalinger fra gruppen. Et gjennomgangstema var sosialentreprenørens perspektiver og engasjement, som i seg selv i deres øyne ser ut til å være et viktig virkemiddel i arbeidet med å etablere nye arenaer for tiltaksutvikling og kunnskapsutvikling, også innenfor fattigdomsbekjempelse. Disse nye arenaer må, mente mange, kjennetegnes av åpen, inkluderende og delende form og holdninger, der alle stemmer anses som like viktige og dermed likeverdige. Tesen fra deltakerne var at vi gjennom dette vil vi få frem nye løsninger på kjente og erkjente sosiale utfordringer, samt åpne opp for nye erkjennelser. Arenaene vil fremme innovasjon.

Et konkret forslag som kom frem, var knyttet til tilskuddsordninger. Det ble anbefalt at tilskuddsmidler knyttet til fattigdomsbekjempelse bør være av langsiktig karakter. I den forbindelse ble det blant annet henvist til Norads ordninger for bistandsmidler, som eksempel på hvordan det kan gjøres.

7. Anbefalinger

Vi har fire forslag til konkrete utviklingstiltak/temaer for å styrke sosialt entreprenørskap som virkemiddel mot fattigdom i Norge. Vårt forslag er tuftet på en samfunnsfaglig plattform som vi mener at denne innsatsen bør baseres på for at den skal fungere i henhold til dette notatets forståelse av sosialt entreprenørskap.

7.1 Å bygge på det beste av det vi har

Som vi har vist ovenfor, så har utviklingen av velferdsstaten foregått i et samspill mellom politikere, statsforvaltningen, fagbevegelsen og aktører i sivilsamfunnet, herunder ideelle organisasjoner og enkeltpersoner. Utviklingen har vært, og er, hovedsakelig kjennetegnet av kollektive prosesser. Ildsjeler og entreprenører, slik vi beskrev disse ut fra et individuelt perspektiv i kapittel 4, har nok helt sikkert spilt en viktig rolle i utviklingen av både offentlige og ideelle tjenester, men disse har alltid måtte finne sin rolle og sitt handlingsrom innenfor kollektive rammer. Dette er et kjennetegn ved den norske kulturen.

Det har i hovedsak vært det sivile samfunnet som gjennom hele den norske velferdspolitiske historien har avdekket stadig nye behov i befolkningen, og som har etablert tiltak for å møte disse behovene. Dersom sivilsamfunnet ikke lenger genererer innovasjoner og arbeidsinnsats på velferdsområdet, vil problemene trolig eskalere. Utfordringer som velferdsstaten i økende grad blir stilt overfor, kan med andre ord skape både nye og større sosiale risikosoner som må håndteres både innenfor og utenfor rammene av den offentlige velferdsstaten.

Vi tror likevel at den fornyelsen og vitaliseringen sosialt entreprenørskap eventuelt kan representere, *må bygge videre på de beste tradisjonene ved den norske velferdsstaten*. Det finnes alternative måter, men det tror vi i så fall vil bli kontroversielle løsninger.

7.2 Noen kontroversielle, og andre mer akseptable bidrag til velferdsutviklingen

Vår forståelse av verdien som sosiale entreprenører bringer til samfunnet er fortsatt uklar, og i enkelte tilfeller kontroversiell. Det er et faktum at det er i de moderne samfunn der sosialt entreprenørskap har virket lengst (USA og England), at fattigdommen er størst. Dette skyldes selvsagt ikke sosialt entreprenørskap, men det kan muligens være uttrykk for at sosialt entreprenørskap ikke ukritisk kan anses som et virkemiddel i innsatsen mot fattigdom.

Om vi studerer fattigdomsutviklingen på samfunnsnivå, er det slik at fattigdom er lavest i de samfunn som har ført en aktiv politikk for velferdsutvikling for hele befolkningen (universalisme) samtidig med sikring av levekår for utsatte grupper (skjerming og målrettethet). Dette er sentrale kjennetegn ved den nordiske velferdsmodellen. Om sosialt entreprenørskap skal bli et effektivt

virkemiddel i innsatsen mot fattigdom i denne konteksten, kan det dermed se ut til at vi også bør forholde oss kritisk til at det kan frembringe mulige negative implikasjoner.

Vi mener at det i den praktiske politiske tilnærmingen til sosialt entreprenørskap som virkemiddel i bekjempelsen av fattigdom, kan være nyttig å vurdere fire mulige retninger.

Et mulig perspektiv kan være å se på SE som løsning på sosiale problemer der velferdsstaten ikke ønsker å gå inn, mangler gode ideer, der den ikke strekker til, eller der dens innsats viser en åpenbar brist på effekt. Vi ser eksempler på dette især innenfor rusomsorgen, der private aktører i mange år har vært sentrale i tilrettelegging av omsorgstilbud til personer med mangeårige rusproblemer. Imidlertid kan fremveksten av sosialt entreprenørskap innenfor en rekke velferdsområder føre til en *undergraving* av velferdsstaten, slik vi kjenner den, innenfra. Dette kan skje dersom mange av de oppgaver vi i dag kjenner som et "offentlig ansvar" blir lagt ut til eksterne aktører i det godes hensikt. Det vil da kunne tenkes at den kunnskap og kompetanse som over mange år har vært bygget opp i offentlig forvaltning, brytes ned, og over tid kan forvitte og forsvinne. Dette kan i verste fall medføre at offentlig forvaltning mister evnen til å løse de oppgaver vi i dag anser som kjerneoppgaver for en velferdsstat. Om eksterne aktører med mindre robusthet, og med fare for å forsvinne fra feltet, blir satt til å løse mange av de oppgavene vi betrakter som kjerneoppgaver i en velferdsstat, vil dette kunne forsterke de uløste problemene i velferdssamfunnet. Vår vurdering er at denne veien er en lunefull vei å bygge opp SE-feltet langs.

En annen retning, som utgjør en motpol og er mindre kontroversiell enn *forvitningsveien* som skisert over, er *supplementorienteringen*. Denne innebærer at sosialt entreprenørskap ikke "tar over", men at det utgjør et supplement, en pioner som viser nye veier (innovatør) og som fungerer som et nødvendig korrektiv til de tjenester og den politikk som føres innenfor rammen av en offentlig velferdsstat. En slik utvikling av SE-feltet vil føye seg naturlig inn i den tradisjonen frivillige organisasjoner generelt har hatt i Norge.

En tredje vei er modellen hvor sosialentreprenøren går inn som en *brobygger* ("grenseløper") mellom brukere, offentlig forvaltning og arbeidsliv/næringsliv. Denne formen for sosialentreprenørskap er opptatt av å utvikle løsninger *sammen*, hvor disse nye løsningene kan eies eller drives i fellesskap, eller på fellesskapets vegne. De praktiske løsningene drives typisk av den aktøren som har de beste forutsetninger for å ta et langvarig kvalitativt godt ansvar for området. Vi har tidligere vist at KREM er den aktøren i Norge i dag som viser det vi så langt kan betegne som "den tredje vei" (Gustavsen, Dalen og Skar, 2012).

En fjerde vei som delvis kan bygges inn i de to foregående, er *innovasjonslinjen*. I Norge er offentlig sektor i hovedsak grunnlagt på tradisjoner der upartiskhet, forutsigbarhet, objektivitet og regelbundethet står sentralt som byråkratiets verdier. Dette er dimensjoner som kan stå i direkte motsetning til innovasjon. Vi kan finne tilsvarende motkraft i markedet, for eksempel når vi ser på spørsmålet om bærekraft, som er sentralt i sosialt entreprenørskap. Vi kan her snakke om økonomisk bærekraft for enkeltvirksomheter på kort sikt, men også om samfunnsøkonomisk bærekraft på lang sikt. Om vi er opptatt av samfunnsøkonomisk bærekraft på lang sikt, kan dette kanskje stå i motsetning til markedets krav om forretningsmessig bærekraft på kort sikt. Slik forstått, kan også markedet stå i veien for en utvikling. Vi ser altså at både markedet og offentlig forvaltning har i seg en innebygd konservatisme som kan dempe innovasjonstakten på sosialområdet. Spørsmålet er da om den innebygde konservatismen både i markedet og i offentlig forvaltning kan hemme og sågar forsterke en uønsket utvikling. I lys av dette er det interessant å se på om og eventuelt hvordan sosialt entreprenørskap kan representere *et nytt fellesskap* med *nye ideer* som kan legge grunnlaget for et kreativt partnerskap som i fellesskap kan utvikle nye veier til sosial innovasjon.

7.3 Intraprenører og ”mutuals”

Så langt har vi behandlet SE-initiativer som en virksomhet som ligger utenfor de offentlige tjenestene. Vi kjenner imidlertid også eksempler på at ansatte i offentlig forvaltning som har gründerevne og vilje kan fungere som velferdsinnovatører. KREM har i enkelte kommuneprosjekter pekt på betydningen av disse *intraprenørene* (ibid.). Intraprenører innenfor offentlig sektor er medarbeidere som oppdager og viser nye veier, fremmer og utvikler nye løsninger og så videre innenfor et system som for eksempel et NAV-kontor eller en annen offentlig virksomhet. Slike aktører kan like gjerne skape innovasjon, noe nytt som virker, innenfor og innenfra offentlig sektor, som det vi hittil i større grad har beskrevet utenfor offentlig sektor.

I England er en ny trend under utvikling av såkalte ”mutuals”. Dette er selvstendige selskaper som formes gjennom en knoppskyting fra offentlig sektor, en slags outsourcing som ofte skapes nettopp av at medarbeidere fra en offentlig tjeneste eller forvaltningsenhet ”tar med seg” tjenestene over i en ny virksomhet. Ofte har de offentlig ansatte utviklet disse tjenestene selv. I så tilfelle er de intraprenører som blir mutuals:

”A public service mutual is an organisation which has left the public sector (also known as ‘spinning out’) but continues to deliver public services. Mutuals are organisations in which employee control plays a significant role in their operation.”⁴⁰

Denne form for intraprenørisk aktivitet kan dermed både omdannes til sosialt entreprenørskap, og etablere sosiale virksomheter med røtter i offentlig virksomhet, men etter hvert stående som frie virksomheter utenfor dette.

7.4 På sporet av en norsk modell

I norsk kontekst er det, slik vi vurderer det, mest naturlig å se en kombinasjon av supplerende, brobyggende initiativer hvor det bør stilles krav om innovasjon og dermed økt sosial verdi. Noen steder vil det være naturlig at sosialt entreprenørskap kommer inn som et supplement, andre steder som en brobygger. Som brobygger vil man kunne samarbeide om sosial innovasjon. *Sosial innovasjon kan dermed oppstå i møtet mellom offentlig og privat virksomhet og ikke alltid på utsiden*. Mye tyder på at det i norsk kontekst nettopp er denne rollen vi bør fremheve for å få frem best mulig tilbud, utvikling og videreutvikling av tilbud rettet mot velferdsutvikling generelt og fattigdomsbekjempelse spesielt. Ser vi på innspillene fra workshopen, var denne måten å forstå sosialt entreprenørers *rolle* på, ganske fremtredende. Modellen vil bygge på det beste ved den norske modellen innenfor, med gode supplerende innovasjonsimpulser utenfra.

Våre videre anbefalinger følger opp dette, med konkrete innspill til hva sosialt entreprenørskap kan representere knyttet til fattigdomsbekjempelse i norsk kontekst.

⁴⁰ <http://mutuals.cabinetoffice.gov.uk/what>

7.4.1 Fremtidig sosialt entreprenørskap i norsk kontekst

Vi har allerede vist at et av særtrekkene ved norsk og nordisk velferdsstat, er det gode samspillet mellom politikk, organisasjonsliv, arbeidsliv, embetsverk og forvaltning. Et annet kjennetegn ved den norske velferdsmodellen er at velferdsmarkedet ikke er et fritt marked, slik vi finner det i for eksempel USA, der folk (kunden) kan kjøpe seg velferd på et åpent marked. I Norge er dette markedet regulert og "eies" i hovedsak av "det offentlige". Når en person ikke lenger kan forsørge seg selv, må han henvende seg til det offentlige som så, innenfor et gitt regelverk, skal bistå vedkommende. Det offentlige, regelstyrte forvaltningssystem fungerer dermed som et mellomledd mellom kunden og tilbudet. Mellomleddet representerer både et tilbudsledd og et kontrollledd. Det forvalter ressurser på vegne av fellesskapet og det skal påse at ressursene fordeles til personer etter objektive kriterier. I dette ligger at befolkningen i prinsippet skal ha lik tilgang til ordninger uavhengig av sosial status og posisjon. Mellomleddet fungerer også som grensesettere. Dette innebærer at hver enkelt beslutning i offentlig forvaltning også er å betrakte som kommunikasjon til befolkningen om hva som er akseptabelt og hva som ikke er det. Gjennom dette reguleres blant annet tilbud og etterspørsel. Forventninger til hva "det offentlige" kan og bør gjøre, griper også inn i etterspørselen.

Det er viktig, mener vi, at SE-feltet i fortsettelsen tilpasses den ovenfor beskrevne situasjonen. Den utgjør SE-feltets handlingsrom, også når det gjelder fattigdom.

7.4.2 Flere hatter på samme hode

Vi har flere steder referert at lønnsarbeid er en sentral vei ut av fattigdom. Et interessant trekk ved den norske arbeids- og velferdsforvaltningen, er at mellomleddet også langt på vei styrer hva markedet skal tilby til personer som står utenfor arbeidslivet. Dette skjer blant annet gjennom styring av inntektssikringsordninger, tiltaksmidler og ulike former for regulerte tilskudd til arbeidslivet. Slik sett fungerer mellomleddet både som silingsledd, grensesetter, kontroller, kvalitetssikrer og selger av bestemte produkter. Mellomleddet (offentlige kontorer) er imidlertid i de fleste tilfeller verken en direkte eier eller produsent av produktet, dette er lagt ut til eksterne aktører. Disse aktørene er aktører som selger de produktene som har en indirekte effekt på fattigdom. Tilbyderne kan være delvis offentlig eid, men da opptrer de i en annen rolle (tilbyder). Eksempler på det er arbeidsmarkedsbedrifter som i de fleste tilfeller eies av en eller flere kommuner. Men disse må etterfølge bestemte kvalitetskrav og regler for å selge sitt produkt til mellomleddet, som i dette tilfellet ofte er NAV. Brukeren, i dette tilfelle den fattige, kan ikke selv bestemme hvilket produkt han vil kjøpe. I stedet må han forholde seg til mellomleddet. Fordi mellomleddet ikke skal ha særinteresser i noen retning, men kun sørge for at brukerens etterspørsel blir fulgt opp, vurderes dette av mange å være en fordel for utsatte brukere. Gjennom dette sikres kvalitet og brukeren blir ikke "utsatt" for et kynisk marked. Denne form for systemstyring er det markedsliberalistene ønsker opphevet. De anser at folk er i stand til å ta gode valg for seg, og ikke trenger et mellomledd som fungerer som "markedsoversettere" og inntar en foreldre- eller en styrende formidlerrolle. Et motargument til dette er at dagens system, foruten å skjerme utsatte brukere fra et marked som er mer opptatt av profitt enn kvalitet, også er et ledd i den generelle arbeids- og velferdspolitikken lokalt, regionalt og sentralt. Gjennom slike systemer opprettholder vi en nødvendig stabilitet og tilgang i arbeidsmarkedet som grunnlag for sikring av velferd for hele befolkningen. Dette samspillet er en del av det vi kjenner som suksess i norsk velferdshistorie, og som virker sammen og samtidig med den korporative kanal og det sivile samfunn.

Vår vurdering er at det nettopp er i dette bildet vi trenger å plassere sosialt entreprenørskap, ikke i en markedsliberalistisk forstand på et fristilt marked, men i den brobyggerforstanden vi nevnte over. "Markedet" trenger ikke bare være drevet av profitt eller inntjening, det avhenger av hvilke markedsprinsipper som ligger til grunn. På mange måter kan man si at dagens system også er markedsorientert, det er bare ikke et fritt marked eller et marked som bygger på valgfrihet.

7.4.3 Behov for maktutjevning

Det er viktig i utformingen av det feltet vi her studerer nærmere, å forstå at brukerne av tilbudene vi omtaler som sosialt entreprenørskap, ikke er forbrukere i tradisjonell forstand. Det er likhetstrekk mellom bruker og forbruker i et marked ved at det er nødvendig med et tillitsforhold. Dette tillitsforholdet kommer til uttrykk ved at forbrukeren/brukeren forventer å få det som selger/tilbyder lover, og at dette leveres til avtalt pris/betingelser. Pengene som blir byttet er ofte tegnet på dette tillitsforholdet. Brukere av velferdstjenester har det samme "tillitsbeviset" da de ofte ikke trenger å betale for tjenesten selv. Men for at det skal oppstå et tillitsforhold må de likevel betale noe i form av egne investeringer. Det kan i stedet for penger være tid, krefter og andre personlige investeringer. En investering fremmer et eierforhold og det forsterker tilliten fra begge parter. En utfordring i en klassisk sosialhjelpsmottakersituasjon er at brukeren i mange tilfeller er eksistensielt avhengig av mellomledet. Dette gjelder også for personer som er avhengig av andre former for offentlig inntektssikring som ikke utløses umiddelbart, men er gjenstand for vurdering av offentlig forvaltning.⁴¹ Maktbalansen er dermed svært ulik. Dette kan oppleves som en betydelig utfordring for brukere når det gjelder påvirkning og medvirkning. Sosialt entreprenørskapsprosesser kan bidra til å utjevne dette, slik de ofte etter denne rapportens beskrivelser er utformet. Vi har tidligere vist eksempler på sosialentreprenører som blant annet opptrer som brobyggere mellom brukere og forvaltning, og som i flere tilfeller også fungerer som brobyggere ut mot næringslivet. Ambisjonen deres er å utvikle en ny, felles handlingsplattform basert på likeverd mellom aktører fra ulike "sektorer" i velferdssamfunnet. Dette forutsetter at mellomledet ikke skal innta en "foreldrerolle", men isteden opptre som en likeverdig part i arbeidet med å gjennomføre målet for den enkelte, som i de fleste tilfeller når det gjelder fattigdom vil dreie seg om at den fattige skal komme ut av fattigdom gjennom lønnet arbeid. Det kan også være nødvendig å bringe inn aktører som har et engasjement og ressurser på boligtilbudsmarkedet, overfor helsetilbud eller skoletilbud. Poenget er at sosialentreprenøren i dette tilfelle opptre som bindeledd i partnerskapsinngåelsen og hele tiden påser at brukeren, den personen som skal dra nytte av produktet, deltar i beslutningsprosessen (Schei og Dalen, 2012). Dette er også et innspill til sentrale premisser for en fremtidig SE-politikk på fattigdomsområdet. I "Stemmer fra grasrota – endring nedenfra", sier forfatterne følgende:

"Sosialt entreprenørskap som verktøy i fattigdomsbekjempelsen forutsetter derimot at det er sosiale entreprenører fra målgruppen som styrkes av forskning, finanser og andre, og ikke allerede etablerte aktører som omdøper sin rolle til sosiale entreprenører, fordi det nå er i vinden. Vedlagte plan har fått tittelen: "Stemmer fra grasrota– endring nedenfra". Den er en gave til departementer og andre som arbeider med fattigdomsbekjempelse og sosial eksklusjon i Norge." (Schei og Dalen, 2012 side 7.)

⁴¹ For eksempel utløses barnetrygd og alderspensjon av objektive kriterier knyttet til alder, mens for eksempel AAP, uførepensjon og kvalifiseringsstøtte utløses etter vurdering av funksjonsnivå.

Dette er et svært interessant utsagn. Forfatterne fremsetter her en forutsetning for at sosialt entreprenørskap skal lykkes i innsatsen mot fattigdom: Sosialentreprenørene må selv være fra målgruppen. I dette ligger en oppfatning om at det er sosialentreprenører som selv har opplevd å leve i fattigdom, som kan lykkes i arbeidet med fattigdomsbekjempelse.

7.4.4 En ny plattform for sosialt arbeid

Vi har i kapittel 4, 5 og 6 redegjort for fattigdom og for sosialt entreprenørskap. Utvikling av politikk for vitalisering, oppfølging eller kontroll av området sosialt entreprenørskap som ledd i innsatsen mot fattigdom, bør ta hensyn til de viktigste karaktertrekkene og ha i mente at vi ofte snakker om tre ulike dimensjoner ved sosialt entreprenørskap; deres motiver, deres handlinger og deres effekt. Vi har vist at feltet ofte er preget av individuelle prosesser, men at forståelse av feltet også bør inkludere initiativer som er kollektivt preget. Når det gjelder relateringen av fagfeltet til fattigdom, så ser vi at dette er et felt som ofte er forbundet med skam, isolasjon og sosial eksklusjon. Vi har derfor delvis understreket nødvendigheten av et balansert maktforhold i praksisfeltet og vist at et radikalt medvirkningsperspektiv og en nedenfra-og-opp-orientering står sentralt. Oppå dette stilles det så krav om at virksomheten bidrar til innovasjon og nyskaping.

7.5 Mer konkrete anbefalinger

I de foregående avsnittene i dette kapitlet har vi utredet de samfunnsfaglige premissene som det ut fra vår vurdering av fagfeltet, virker fornuftig at norsk politikk på området tar hensyn til og designes i forhold til. I det følgende presenterer vi noen mer konkrete anbefalinger som samtidig bygger på de forutsetningene som er lagt ovenfor.

Når vi ikke har trukket frem virksomhetens organisatoriske form som selvstendig dimensjon, er det fordi virksomhetsstruktur etter vårt syn er underordnet. Det er kun en måte å organisere det sosialentreprenøriske arbeidet på. Sosiale virksomheter er som tidligere nevnt en virksomhetsform med både økonomisk og sosial bunnlinje, men det er ikke alt sosialt entreprenørielt arbeid som organiseres som selvstendig juridisk virksomhet. Det viktigste skillet går etter vårt syn ikke etter organisasjonsform, men etter nyskapingsevne. I lys av dette kan det se ut til at flere sosiale virksomheter ikke bør betraktes som sosialentreprenører, men i stedet karakteriseres som sosiale virksomheter.

Vi tar derfor til orde for at det bør gå et skille mellom sosialt entreprenørskap og sosiale virksomheter. Dette skillet er i for seg ikke nytt, det har vi vist i kapittel 5. Vår vurdering er imidlertid at dette skillet er vesentlig knyttet til myndighetsutøvelse på området. Dette har derfor betydning for vår konkretisering av våre anbefalinger i neste punkt, da det er denne plattformen av forståelse og premisser vi mener at de konkrete tiltakene som vi nevner nedenfor, bør utvikles på grunnlag av.

7.5.1 Nasjonal forankring og vitalisering av feltet

Vi har vist at innsatsen mot fattigdom berører en rekke fagområder. Tilsvarende har vi vist at sosialt entreprenørskaps "natur" er sektoroverskridende og åpen. For at sosialt entreprenørskap skal kunne være virksom i innsats mot fattigdom, ser det derfor ut til at det er viktig at dette synliggjøres også fra sentrale myndigheters side. Vi tar derfor til orde for en nasjonal forankring av arbeidet som innbefatter kjerneaktører fra sentralt nivå. Vi vurderer det slik at det i første omgang bør etableres en samarbeidsstruktur, et forum, mellom Fornyings-, administrasjons- og kirkedeparte-

mentet, Arbeidsdepartementet og Nærings- og handelsdepartementet på området. Det bør også vurderes om det er nyttig og nødvendig å trekke inn Kunnskapsdepartementet, Helse- og omsorgsdepartementet og Kommunaldepartementet. I den forbindelse viser vi til at utdanning, helse og bolig er sentrale komponenter i bekjempelse av fattigdom og at innovasjon allerede er et sentralt tema for norsk næringspolitikk.

Når det gjelder organiseringen av forumet, bør de kjernepilarene vi har tatt til orde for i sosialt entreprenørskapsarbeid, gjelde. Dette innebærer at aktører fra forskning og felt (brukere, sosial-entreprenører, arbeidsliv/næringsliv) også bør inngå i dette forumet. Vi foreslår at det etableres et "Forum for sosialt entreprenørskap og sosial innovasjon" etter mal fra Forum for Kultur og Næringsliv (fra 2011, endret navn til Arts & Business), som Kulturdepartementet og Nærings- og handelsdepartementet i fellesskap med en rekke private institusjoner etablerte i 2001.⁴² Et slikt forum (eller organisert felles arena) kan i første omgang ha et operativt siktemål. For eksempel kan det samle inn og formidle "beste praksis", initiere piloter og forsøksvirksomhet. På vegne av samarbeidspartnerne kan forumet bidra til å stimulere og kvalitetssikre kunnskapsdeling og akkumulert erfaring fra praksisfeltet. Forumet vil kunne øke kontakten og interessen for området gjennom webportal, nyhetsbrevutsendelser, nettverksarenaer, prosjektutvikling, og så videre.

Forumet kan ha forgreninger ut i regioner og fylker. Arts & Business har en ordning med såkalte lokale *noder* som har et særlig ansvar for å formidle kunnskap, promotere perspektiver og skape regionale/lokale arenaer for å fremme deres utviklingsfelt, i denne sammenhengen kultur og næring. Tilsvarende kan bli et arbeidsområde for det her foreslåtte forumet.

7.5.2 Et kunnskapssenter for sosial innovasjon

Som et supplement – eventuelt integrert i ovenstående – bør det vurderes å opprette et *Kunnskapssenter for sosial innovasjon*. Det er behov for å skjerpe fokus på kunnskap om ulike strategier for bekjempelse av fattigdom, sosial eksklusjon og sosiale ulikheter i Norge. Senteret trenger neppe å være et kostbart, fysisk senter i form av en ny institusjon. Det er sannsynligvis langt mer hensiktsmessig, mer operativt og langt billigere, å samle sammen etablerte FoU-virksomheter til et virtuelt "senter" hvor de i fellesskap og under felles utviklede strategier, kan utvikle en langt bedre nasjonal kunnskap om SE-feltet enn tilfelle er i dag.

Det vil være naturlig at kunnskapssenteret iverksetter et arbeid for å systematisere fast innsamling og registrering av et bedre statistikkgrunnlag på fagfeltet enn vi har i dag. Dersom senteret ikke etableres, bør slik virksomhet likevel komme i gang, i så fall som et selvstendig forsknings-/utviklingsoppdrag. Vi anbefaler altså, uavhengig av senterets etablering, at det snarest mulig settes i gang et kartleggingsarbeid for å få en så god og uttømmende kvalitetssikret kartlegging av SE-området i Norge som mulig, i alle deler av landet. Oversikten bør oppdateres og holdes à jour kontinuerlig som et grunnlag for kunnskap, som inspirasjon for hele feltet, og som en kilde til utvikling av området over tid.

Vi tror det er viktig at sentrale forvaltningsmyndigheter, som Arbeidsdepartementet, tar et initiativ for eksempel gjennom opprettelsen av et kunnskapsprogram med langsiktige perspektiver, som så utvalgte (for eksempel på utlysning) utdannings- og forskningsinstitusjoner i fellesskap kan gjennomføre. Det er naturligvis viktig at de (få) institusjonene som i dag har en viss aktivitet knyttet til

⁴² <http://www.artsbusiness.no>

området, blir invitert og involvert. Alt annet ville kle en politikk for sosialt entreprenørskap dårlig. Det er jo nettopp preget av et nedenfra-og-opp-perspektiv og sterk medvirkning.

7.5.3 Tilskudd

Både den teorien vi har behandlet og den empirien vi har hatt tilgang til, viser oss at mange aktører som betegnes som sosialentreprenører, i en oppstart har vært helt avhengig av ekstern startfinansiering. Flere aktører mottar også ekstern støtte over tid. Dette kan både være offentlig støtte fra ulike departementer og/eller direktorater, fylker eller kommuner, og det kan være støtte fra næringsliv, investorer og andre organisasjoner. Den mest kjente eksterne støtten knyttet til begrepet sosialt entreprenørskap er det som Ferd har bidratt med. I tillegg til å bidra med økonomisk støtte til virksomheter etter søknad, har de også tatt initiativ til et kompetansetilbud for sosialentreprenører, ”VelFERDskolen”.

I 2011 ble det også mulig for virksomheter som betegnet seg som sosialentreprenører å søke tilskudd gjennom særskilt tilskuddsordning i Arbeids- og velferdsdirektoratet. Denne ordningen er en del av den tilskuddsporteføljen som er bevilget til frivillige organisasjoner som jobber for å bekjempe fattigdom. I 2011 ble 2,6 millioner satt av til sosialt entreprenørskap, der søkere måtte oppfylle bestemte kriterier for å motta støtten.

Når en av våre anbefalinger nå går ut på å vurdere den videre bruken av tilskudd på området, handler det om to forhold. Det ene er å stimulere til mer (volum) av den type aktivitet som er ønskelig fra nasjonale myndigheter. Det andre er å påvirke retning og innholdsprofil på et område som sannsynligvis vil øke uansett, og som får økende oppmerksomhet i hele Skandinavia. Om dette området overlates til markedet, investorer og privataktører alene, kan dette bryte med den partnerskapsmodellen vi kjenner som et viktig kjennetegn i utviklingen av den norske velferdsstaten. I lys av dette er våre konkrete anbefalinger på tilskuddsområdet slik:

A: Tilskudd til sosiale virksomheter

Vi har tidligere drøftet nødvendigheten av et skille mellom sosiale virksomheter og sosialt entreprenørisk arbeid. Vår vurdering er at tilskudd til sosiale virksomheter kan forvaltes over gjeldende tiltaksordninger for frivillige organisasjoner og andre sosiale virksomheter. Nyorienteringene på tiltaksområdet bør, slik vi ser det, konsentreres om neste punkt.

B: Tilskudd til sosialt entreprenørskap og sosial innovasjon

Vi har tidligere redegjort for ulike tilnærminger til sosialt entreprenørskap og tatt til orde for at nasjonale myndigheter tar en rolle i utvikling av feltet. I tråd med dette anbefaler vi at økonomisk tilskudd til sosialentreprenørisk arbeid bør forvaltes av en tverrdepartementalt intern gruppe der vi mener at det er et åpent spørsmål om eventuelt aktører fra forsknings- og praksisfeltet kan brukes som referanse-/rådgivergruppe. Det bør imidlertid legges opp til at økonomisk bistand til sosialentreprenørisk arbeid bør være av flerårig karakter, ikke kun årlig basis. Våre anbefalinger går videre ut på at det bør stilles krav til at arbeidet som det gis tilskudd til skal inneholde tydelige gjensidige partnerskapsavtaler mellom de aktørene som deltar i det sosiale entreprenøriske arbeidet, enten de er ”tilbydere” eller ”mottakere”. I dette ligger at brukere, her forstått som folk som skal benytte seg av den tjenesten eller det produktet som skal utvikles, selv skal være aktivt inne i utviklingsarbeidet. For å motta tilskudd, er det vår anbefaling at søknaden må sannsynliggjøre måloppnåelse på kort og/eller lang sikt knyttet til fattigdomsbekjempelse, sosial eksklusjon og sosiale ulikheter. Det bør være mulig å motta økonomisk støtte til arbeid som har som mål å bidra til å bedre og endre samhandlingsformer, arbeidsmetoder, organisasjonsmodeller og systemer når dette anses som sentralt for å legge grunnlag for å bekjempe vedlikehold av fattigdom, reproduksjon

sjon av fattigdom og reproduksjon av sosiale ulikheter. Vår anbefaling er at et slikt arbeid knyttes til sosial innovasjon der det er tydelig identifisert at sosialentreprenøriske prosesser er et bærende virkemiddel, slik det er definert i dette notatet.

7.5.4 Internasjonalt samarbeid

I kapittel 4 gjennomgikk vi blant annet flere utviklingstrekk i Europa med særlig vekt på Skandinavia. En del av den empirien vi har innhentet er hentet fra kollegaer i Sverige og Danmark. Som påpekt, er det flere sammenfallende utredninger og aktiviteter i våre naboland, som det Arbeidsdepartementet har initiert her Norge, samt at Nærings- og handelsdepartementet nylig har fått gjennomført en kartlegging (Damvad, 2011). Vi vil anbefale at det inngås nære, faste samarbeidsmodeller eller organer med Danmark og Sverige på nasjonalt nivå, eventuelt at dette utvides til et nordisk samarbeid. Dette kan eventuelt håndteres av det foreslåtte Kunnskapsenteret for sosial innovasjon.

7.5.5 Regelmessige læringslaboratorier

V har tidligere beskrevet eksistensen av såkalte intraprenørielle prosesser også innenfor offentlig sektor, der gode, virksomme endringstiltak vokser frem fra det operative feltet innenfor den offentlige forvaltningen og tjenesteproduksjonen.

Det er vår vurdering at intraprenøriske prosesser i offentlig forvaltning på både lokalt, regionalt og sentralt nivå kan stimuleres. Det innebærer at relevante departementer og deres underliggende etater må innføre systemer og fremme en kultur for endringer som bygger opp under den sosiale innovasjonen som ofte oppstår som behov og ønsker fra det lokale nivået. For å sikre dette, bør det avholdes årlige eller halvårlige (regelmessige) læringslaboratorier. Dette kan fasiliteres av Kunnskapsenter for sosialt entreprenørskap og sosial innovasjon, eventuelt på selvstendig basis. Fokuset for disse laboratoriene skal være betydning, virkning og effekt av ulike handlinger, prosesser og produkter på SE-området. Kravet om nyutvikling er avgjørende.

7.5.6 Ytterligere målrettet kunnskapsutvikling

I kapittel 3 viste vi til at erkjennelsen av at fattigdom var i ferd med å utvikle seg til et samfunnsproblem også i Norge, først ble et politisk tema rundt 2001. Etter dette er det utviklet omfattende kunnskap om fattigdommens omfang og betydning, både for den enkelte, familier og for samfunnet. Til tross for dette ser vi en økning av fattigdom i hele Skandinavia. Forklaringene er både av strukturell og individuell karakter, men vi har tatt til orde for at en rekke fattigdomsfremmende mekanismer er strukturelt betinget. For å sikre løpende dokumentasjon som ledd i videre kunnskapsutvikling knyttet til bekjempelse av fattigdom på kort og lang sikt, og gjennom dette bidra til å bekjempe reproduksjon av fattigdom og sosiale ulikheter, er det vår anbefaling at det bør opprettes et eget *forskningsprogram på området fattigdomsbekjempelse*. Dette forskningsområdet kan knyttes til Kunnskapsenter for sosialt entreprenørskap og sosial innovasjon, gjerne i samarbeid med de relativt nylig opprettede regionale forskningsfondene. Forskningsstøtte kan tildeles etter tilsvarende kriterier som gjelder for regionale fond i dag, det vil si forskning i partnerskap. I tillegg skal det være krav om deltakende forskning fra brukere. Programmet PraksisVEL⁴³ i Forsknings-

⁴³ <http://www.forskningsradet.no/no/Utlysning/PraksisVEL/1253978432287?lang=no>

rådet innehar disse perspektivene. Det bør åpnes for bruk av et mangfold av forskningsmetoder, herunder utprøving og utvikling av forskningsmetoder som fremmer medvirkningsforskning som metode. Der mangler det relevant kunnskap (og forskningserfaring) i Norge i dag.

Referanser

- Andersen, Arne Støttrup og Øyvind Sivertstøl (2009). Lavinntektsgrupper på arbeidsmarkedet. Statistisk sentralbyrå
- Andreassen, Tone Alm (2009). Brukermedvirkning i NAV: når velferdsforvaltningen og brukerorganisasjonene skal jobbe sammen. Gyldendal akademisk
- Auerswald, Philip E. (2009). Entrepreneurship and Social Value. Stanford Social Innovation Review, Spring 2009.
- Augustinsson, Erika (red.) (2011). ABC i Social Innovation. Mötesplats för social innovation och samhälls-entreprenörskap, temahefte
- Austrian Institute for SME Research (2007). Study on practices and policies in the social enterprise sector in Europe; Country Fiche – Norway
- Backe-Hansen, Elisabeth og Moshus mfl. (2010). Verdighetsforvaltning i liv på grensen. En kvalitativ studie av barn og foreldre i familier med vedvarende lavinntekt. NOVA-rapport 16/10
- Backe-Hansen, Elisabeth (2002). Barnefattigdom: En diskusjon av tilstandsbilder, konsekvenser og tiltak. Skriftserie 1/02 Oslo: NOVA
- Backe-Hansen, Elisabeth (2004). Barn og unges håndtering av vanskelige livsvilkår. Kunnskapsbidrag fra 34 studier av hvordan økonomisk knapphet i hele eller deler av oppveksten innvirker på barn og unge. Oslo: NOVA-rapport 12/04
- Backe-Hansen, Elisabeth, Tone Fløtten, Jens Hjort, Jens Lunnan og Bjørn Richard Nuland (2009). Aktivitet og deltakelse for fattige barn og unge. En evaluering av to statlige tilskuddsordninger Fafo-rapport 2009:50
- Bisballe, Lise, Esben Hulgård og Lars René Petersen (2008). Uddannelse til social entrepreneurship, CSE Publications 03:2008
- Borgeraas, Elling (2001). Tiltak for å bekjempe fattigdom. Diskusjonsnotat om fattigdom, urimelige levekår og SIFOs standardbudsjett for forbruksutgifter. Oppdragsrapport nr. 25-2001
- Borgeraas, Elling (2002). Fattigdom, sårbarhet og SIFOs standardbudsjett for forbruksutgifter. Nordisk prosjekt: Udsatthed og forbruk i de nordiske velfærdssamfund. Borgeraas, Elling (2006). Knapphetens økonomi. En kvalitativ studie av sosialhjelpsmottakeres økonomiske mestring. Oppdragsrapport nr. 1-2006
- Bornstein, David (2004). How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas. Oxford Press
- Borzaga, Carlo and Jacques Defourny (red.) (2004). The Emergence of Social Enterprise. Routledge, London/New York
- Bourdieu, Pierre (1995). Distinksjonen – en sosiologisk kritikk av dømmekraften. Oslo. Pax forlag.
- CSE Årsrapport 2008. Sosialt Entreprenørskap – et aktuelt signalement. Center for Sosialt Entreprenørskap Roskilde Universitetscenter, 1. udgave 2008

Daatland Svein-Olav, Ivar Andreas Lima og Marikja Veenstra (2009). Helse, helseatferd og livsløp. NOVA-rapport 3/09.

Dahl, Espen og Jon Ivar Elstad (2009). Kan helserelatert seleksjon forklare sosial ulikhet i helse? I Mæland, J.G., Elstad, J.I., Næss, Ø. & Westin, S. (red.): Sosial epidemiologi. Sosiale årsaker til sykdom og helsesvikt. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 249–265

Dahl, Espen, Ivan Harsløf og K.van der Wel (2010). Arbeid, helse og sosial ulikhet. Oslo: Helsedirektoratet

Dahl, Espen, Tone Fløtten, Kåre Hagen, Jon M. Hippe og Ivar Lødemel (1994). Velferdssignaler – En analyse av offentlige utredninger om velferdsstatens framtid. Fafo-rapport 174

Damvad (2011). En konseptuell ramme for sosialt entreprenørskap i en norsk kontekst. Utarbeidet av DAMVAD til Nærings- og handelsdepartementet (NHD), fremlagt på i regi av NHD og Damvad. 17. august 2011

Dees, J. Gregory (2001). The Meaning of “Social Entrepreneurship” Original Draft: October 31, 1998, Reformatted and revised: May 30, 2001

Defourny, Jacques og Marthe Nyssens (red.) (2008). Social Enterprise in Europe: Recent Trends and Developments. Working Paper 08/01

Douglas, James E.T. (1983). Why Charity? Sage, Beverly Hills

Elstad, Jon Ivar (2008). Helse blant lavinntektsbarna i Sandbæk (red.) mfl. (2008): Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid. Rapport 7/08, Oslo NOVA

Enjolras, Bernard og Dag Wollebæk (2010). ”Frivillige organisasjoner, sosial utjevning og inkludering”. Rapport 2010:2. Oslo/Bergen: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor

Epland, Jon (2005). Veier inn i og ut av fattigdom: Inntektsmobilitet blant lavinntektshushold. Statistisk sentralbyrå

Esping-Andersen, Gösta (1990). The three worlds of welfare capitalism. Cambridge: Polity Press, 1990

European Commission (2007). Study on practices and policies in the social enterprise sector in Europe. Country fiche – Norway. Austrian Institute for SME Research, Vienna 2007

European Commission (2011). Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European economic and Social Committee and The Committee of the regions - Social Business Initiative. Creating a favourable climate for social enterprises, key stakeholders in the social economy and innovation

Fayolle, Alain og Harry Matlay (2010). Handbook of Research on Social Entrepreneurship. Edward Elgar Cheltenham UK

Filstad Jakobsen, Cathrine (2010). Suksesskriterier for etablering av sterk læringskultur. Magma 3/2010

Fløtten, Tone (red.) (2011). Kunnskap om fattigdom i Norge – en oppsummering. Fafo-rapport 2011:11

Fløtten, Tone (red.) (2009). Barnefattigdom. Gyldendal akademisk

Fløtten, Tone, Espen Dahl og Arne Grønningsæter (2001). Den norske fattigdommen: Hvordan arter den seg, hvor lenge varer den og hva kan vi gjøre med den? Fafo-notat 2001:16

- Fløtten, Tone, Inger Lise Skog Hansen, Anne Skevik Grødem, Arne Backer Grønningseter, Roy A. Nielsen (2011). Kunnskap om fattigdom i Norge. En oppsummering. Fafo-rapport 2011:21
- Fløtten, Tone, Åsmund Hermansen, Jon M. Hippe, Bjørn R. Lescher-Nuland (2011). Innmeldt påmeldt eller utmeldt? Et annet bilde av utenforskap i Norge. Fafo-rapport 2011:13
- Forum for Social Innovation Sweden and The Swedish Association of Local Authorities and Regions. Udatert. Innovators of society - How social entrepreneurship can be part of local policy
- Fyhn, Anders Brede og Espen Dahl (2000). Mot tredje generasjons levekårsforskning: livsløp, inntekt og levekår. Fafo-notat 2000:1
- Gawell Malin, Bengt Johannisson og Mats Lundqvist (red.) (2009). Samhällets entreprenörer. En forskarantologi om samhälls-entreprenörskap. KK-stiftelsen
- Grøgaard, J., T. Midtsundstad og M. Egge (1999). Følge opp eller forfølge? Evaluering av Oppfølgingstjenesten i Norge. Fafo-rapport 263
- Grøholt, E.-K., H. Stigum, R. Nordhagen, L. Köhler (2003a) Health service utilization in the Nordic countries in 1996. *European Journal of Public Health*; 13: 30-7
- Grøholt, E.-K., H. Stigum, R. Nordhagen, og L. Köhler (2001). Children with chronic health conditions in the Nordic countries in 1996 - influence of socio-economic factors. *Ambulatory Child Health*, 7:177-189
- Gustavsen, Karin (2011). Sosiale ulikheter i oppvekst – en humanitær utfordring. TF -rapport 283/ 11. Telemarksforskning
- Gustavsen Karin, Hilde Dalen, Siri Myhre-Haug, Sissel Kruuse Meyer (2009). Hortensia. Notat fra arbeidet med å bekjempe barnefattigdom i Horten kommune, 2008. TF-notat 6-2009. Telemarksforskning
- Gustavsen, Karin, Hilde Dalen, Siri Myhre-Haug, Sissel Kruuse Meyer (2012). Hortensia. Fra levekårsprosjekt til sosial innovasjon: I partnerskap for fattigdomsbekjempelse. Lærings- og resultatrapport fra arbeidet med å bekjempe barnefattigdom i Horten kommune, 2008–2011. Rapport 299-2012. Telemarksforskning (publiseres september 2012)
- Gustavsen, Karin. Ranveig Van-der Meij, Heidi Braathen, Heidi Nilsen Jøndahl (2010). SIMBA. Notat fra pilotstudiet i arbeidet med å bekjempe fattigdom blant barn og unge Drammen kommune. TF-notat nr. 18/2010. Telemarksforskning
- Gustavsen, Karin, Hilde Dalen og Cathrine Skar (2012). I partnerskap for sosial innovasjon. TF-rapport 300/2012. Telemarksforskning. (Publiseres september 2012)
- Halvorsen, Knut (1994). Velger folk trygd for vinningens skyld? I Dag Brusgaard, Aksel Hatland og Aksel Syse (red.). Et nødvendig gode. Folketrygdens plass i Velferds - Norge. Oslo, AD-notam. Gyldendal
- Harju, Anne, Tapio Salonen (2003). När pengarna inte räcker till. En studie om Majblommans organisation och utsatta barnfamiljers ansökningar. Majblommans Riksförbund, Göteborg. ISBN: 91-631-4496-4
- Harju, A., AnneBrita Thoröd, (kommande). Child Poverty in a Scandinavian Welfare Context – From Children's Point of View. Inskickad till Child Indicator Research
- Harju, Anne (2005). 'Barns röster om ekonomisk utsatthet' i Salonen, Tapio Barnfattigdomen i Sverige. Årsrapport 2004, Rädda Barnen, Stockholm. ISBN: 91-7321-150-8

Harju, Anne (2005). Barn och knapp økonomi. Rapportserie i sosialt arbete, IVOSA, Växjö universitet: Växjö. ISSN: 1652-8573

Harju, Anne (2008). Barns vardag med knapp økonomi. En studie om barns erfaringheter och strategier. Doktorsavhandling i sosialt arbete. Växjö university press: Växjö. ISSN: 1404-4307

Harju, Anne, Torbjörn Hjort, Norma Montesino (2009). Utanför välfärdsstaten – om frivilligt sosialt arbete och økonomisk utsatta barnfamiljer. Working Papers Series, MiV. 2009:1

Harsløf, Ivan og Sissel Seim (red.) (2008). Fattigdom i en norsk velferdskontekst. Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunn. Universitetsforlaget

Haukeland, Per Ingvar (2006). "Social and cultural entrepreneurship in sustainable community development", i Norwegian Perspectives on Society and Economy, (red. J. Torvik). Proceedings from Euroweek conference. Telemark University College

Haukeland, Per Ingvar (2003). "Entreprenørskap i kulturøkonomien", i Den Norske Bygda og den Store Verda. (red. D. J. Lønning). Telemarksforsking-Bø

Hjelmtveit Vidar (2004). Barn og unge i familier med langvarig økonomisk sosialhjelp. Sammendragsrapport Redd Barna, rapport nr. 43-04

Hjelmtveit, Vidar (2008). Langvarig, økonomisk sosialhjelp i barnefamilier. I Harsløf, Ivan og Seim, Sissel (red.) (2008). Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet. Universitetsforlaget 2008

Hoholm, Thomas, Morten Huse (2008). Brukerdrevet innovasjon i Norge. Magma 5/2008

Hoogendoorn, Brigitte, Enrico Pennings og Roy Thurik (2010). What Do We Know About Social Entrepreneurship: An Analysis of Empirical Research. Erasmus University Rotterdam (EUR) - Centre for Advanced Small Business Economics (CASBEC); January 2010. ERIM Report Series

Hulgård, Lars, L. L. Andersen (2009) Sosialt entreprenørskap i tal og tale – Danmark anno 2009. I Andersen, L. L., Bager T. og Hulgård L. (Eds.). Sosialt Entreprenørskap – GEM-antologi 2009, s. 95–104. Syddansk Universitetsforlag, Odense

Hulgård, Lars (2010). Discourses of social entrepreneurship – variations of the same theme? Lars Hulgård. Director RUC-Innovation and Centre for Social Entrepreneurship Roskilde University, Denmark WP no. 10/01 © EMES European Research Network 2010.

Ingstad, Eline S. Lorentzen (2010). Notat om Sosialt Entreprenørskap. PhD-kandidat ved Senter for Entreprenørskap UiO

KK-stiftelsen (2011). Hur samhällsentreprenørskap kan bli en del av lokal politikk, Temahefte

Kobro, Lars Ueland (2011). Stedsinnovasjon - nytte eller smykke? Et begrep på leting etter innhold. TF-notat nr. 10/2011

Kobro, Lars Ueland (1988). Rasjonalitet i velferdssamfunnet. En analyse av motiveringer, mål og midler i den frivillig organiserte sektor. Hovedoppgave, UiB

Kobro, Lars, Knut Vareide og Morten Hatling (2012). En studie av kjennetegn ved 15 norske distriktskommuner. TF-rapport nr. 303, 2012

Kramer, Ralph (1981). Voluntary Agencies in the Welfare State. UCLA, press. Los Angeles.

- Kristofersen, Lars B. og Sten-Erik Clausen (2008). Barnevern og sosialhjelp. NOVA-notat 3/08
- Kristofersen, Lars B. (2005). Barnevernbarnas helse. Uførhet og dødelighet i perioden 1990–2002. NIBR-rapport 2005:12
- Kuhnle, Stein og Liv Solheim (1991). Velferdsstaten - vekst og omstilling. Tano Aschehoug
- Larsen, Hege og Sissel Seim (red.) (2011). Barnefattigdom i et rikt land. Kunnskapsoppsummering om fattigdom og eksklusjon blant barn i Norge. HiO-rapport 2011 nr. 10
- Lorentzen, T. og R. Nilsen (2008). "Går fattigdom i arv? Langtidseffekter av å vokse opp i familier som mottar sosialhjelp", Fafo-rapport 14
- Lødemel, Ivar (red.) (2002). Workfare in Six European Nations. Findings from evaluations and recommendations for future development. Fafo-paper 2002:24
- Lundgaard Andersen, Linda og Lars Hulgård (upublisert, 2012). Sosialt entreprenørskap - velfærdsavvikling eller arenaer for solidaritet? Center for Socialt Entreprenørskap Roskilde Universitet. Dansk Sociologi: Tema social innovation
- Lundgaard Andersen, Torben Bager og Lars Hulgård (red.) (2009). Sosialt entreprenørskap. En antologi. Roskilde
- Lødemel, Ivar og Knut Halvorsen (2002). En bedre politikk mot fattigdom i Noreg. Problemforståing, strategier og tiltak. Sosialdepartementet
- Mair, Johanna and Ignasi Marti (2004). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction and delight. Working Paper 546, 2004 IESE Business School. University of Navarra
- Mandag Morgen Danmark (2010). "Velfærdens iværksættere – en dansk strategi for socialt iværksætteri"
- Mandag Morgen (2010). Norden kan bli stormakt på velferdsinnovasjon. Mandag Morgen nr. 30. november 2010
- Markussen, Eifred, Mari Wiggum Frøseth, Berit Løddingen og Nina Sandberg (2008). Bortvalg og kompetanse. Gjennomføring, bortvalg og kompetanseoppnåelse i videregående opplæring blant 9749 ungdommer som gikk ut av grunnskolen på Østlandet våren 2002. Hovedfunn, konklusjoner og implikasjoner fem år etter. Rapport 13
- Mulgan, Geoff (2010). Measuring Social Value. Stanford Social Innovation Review, Summer 2010
- Møller, Geir og Joar Sannes (2009). Evaluering av arbeidsmarkedstiltak i skjermede virksomheter. Rapport 253. Telemarksforskning
- Møller, Geir og Karin Gustavsens (2009). Levekår blant barn og unge i Telemark, Telemarksforskning, notat 22/2009
- Nadim, Marjan og Roy Nielsen (2009). Barnefattigdom i Norge. Omfang, utvikling og geografisk variasjon ISBN 978-82-7422-696-8
- Normann, Tor Morten, Elisabeth Rønning og Elisabeth Nørgaard (2009). Utfordringer for den nordiske velferdsstaten - sammenlignbare indikatorer. Nordisk Socialstatistisk Komité (NOSOSKO) 2009

- Nuland, Bjørn Richard, Kaja Reegård, Hans Christian Sandlie (2010). Tiltak for fattige barn og unge. Evaluering av fattigdomstiltakene innenfor tilskuddsordningen Barne- og ungdomstiltak i større bysamfunn Fafo-rapport 2010:19
- Nyssens, Marthe, Sophie Adam, Toby Johnson (2006). Social enterprise : At the crossroads of market, public policies and civil society. Routledge. London
- OECD (2009). The Changing Boundaries of Social Enterprises
- OECD (2011). Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising
- OECD (2011). Growing Income Inequality in OECD Countries: What Drives it and How Can Policy Tackle it? Forum, Paris, 2 May 2011
- Pickett, Kate and Richard Wilkinson (2009). The Spirit Level. Why Equality is Better for Everyone. Penguin 2009
- Putnam, Robert D. and Lewis M. Feldstein; with Don Cohen (2003). Better Together: Restoring the American Community. New York: Simon & Schuster
- Ridge Tess (2002). Childhood poverty and social exclusion. From a child's perspective. The Policy Press 2002
- Sandal, Jan-U. (2003). Jakten på entreprenøren. Kan Joseph A. Schumpeters teori benyttes til å identifisere og differensiere entreprenører i det 21. århundre? Almquist & Wiksell International, SE Stockholm, Sweden
- Sandal, Jan-U. (2004). Sosialt Entreprenørskap. Lund Papers in Economic History. No. 96, 2004
- Sandal, Jan-U. (2006). Den Sosiale Entreprenør – et Case. Lund Papers in Economic History. No. 101, 2006
- Sandal, Jan-U. (2007). Sosialt entreprenørskap – agent med rett til å endre. Kolofon Forlag
- Sandal, Jan-U. (2010) The social entrepreneur pyramid: With a Nordic perspective on social entrepreneurship Ekonomisk-historiska föreningen.
- Sandal, Jan-U. (2011). Introduksjon til Joseph Alois Schumpeter: Entreprenørprofitt – et insitamant til demokratisk utvikling. Ekonomiske Samfundets Tidsskrift, No. 1. 2011. Finland
- Sandbæk (red.) mfl. (2008). Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid. Rapport 7/08, Oslo NOVA
- Schafft, Angelika og Øystein Spjelkavik (2011). Evaluering av kvalifiseringsprogrammet. Sluttrapport. AFI-rapport 4/2011
- Schei, Bitten og Hilde Dalen (2012). Stemmer fra grasrota – endring nedenfra. Handlingsplan i sosialt entreprenørskap og innovasjon
- Schei, Bitten og Elisabeth Rønning (red.) (2009). Vilje til endring. Sosialt entreprenørskap på norsk. Mother Courage
- Seim, Sissel (2006). Egenorganisering blant fattige: En studie av initiativ, mobilisering og betydning av Fattighuset. Serie: Göteborg Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet (2006).
- Slettebø, Tor, Elisabeth Brodtkorb, Vanja Dietrichson og Kim Lyhne (2009). KREMs kurs i endringsmetode. Beskrivelse og evaluering av nye metoder for avklaring om deltakelse i kvalifiseringsprogrammet. Diakonhjemmets høyskole. Rapport nr. 6 2009. http://www.diaconhjemmet.no/stream_file.asp?iEntityId=4148

Slettebø, Tor, Elisabeth Brodtkorb, Vanja Dietrichson, Torvald Øien (2011). Avklaring, Aktivitet, Arbeid Rapport 2011/10, Diakonhjemmets sosialhøyskole

Smith J.P. (2007). The impact of socioeconomic status on health over the life-course. The Journal of Human Services XLII: 739-764

SSB notat (2007). Ungdoms Levekår

SSB, (2011). Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgrupper 2010. Oslo: Statistisk sentralbyrå, 2011. Rapport 5/2011

SSB, (2011). Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgrupper 2010. Oslo: Statistisk sentralbyrå, 2011. Rapport 5/2011.

SSB, (2011). Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgrupper 2010. Oslo: Statistisk sentralbyrå, 2011. Rapport 5/2011.

Stjernø, Steinar (1985). Den moderne fattigdommen. Universitetsforlaget. Oslo

Stolanowski, Per Arne og Karin Gustavsen Tvetene (2005). Har vi råd, mamma? – om inntektssikring og fattigdom. Cappelen akademisk 2005

Thorød, Anne Brita (2006). En normal barndom? Foreldrestrategier for å skjerme barn fra konsekvenser av å leve med lav inntekt. NOVA-rapport 2/2006. Sammendrag

Tungodden, B. (1996). Kronisk fattigdom. Kan fattigdom avskaffes? Utdrag fra doktoravhandling om fattigdomsbekjempelse i Redd Barna AVISA, februar

Underlid, Kjell (2005). Fattigdommens psykologi. Oppleving av fattigdom i det moderne Norge. Samlaget

Underlid, Kjell (2005). Fattigdommens psykologi. Oppleving av fattigdom i det moderne Norge. Samlaget

Veflen Olsen, Nina og Ingunn Elvekrok (2010). 101 historier om innovasjon i SMB-nettverk. Magma 6/2010

Wilkinson, Ricard (2010). The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better. London, Allen Lane, 5 March 2009. ISBN 978-1-84614-039-6 UK Paperback edition ISBN 978-0-14-103236-8 (February, 2010)

Wolk, Andrew, 2007 Social Entrepreneurship and Government: A New Breed of Entrepreneurs Developing Solutions to Social Problems" (Chapter from The Small Business Economy: A Report to the President, December 2007)

Wolk, Andrew (2008). Advancing Social Entrepreneurship: Recommendations for Policy Makers and Government Agencies", Aspen Institute and Root Cause, April 2008

Wollebæk, Dag, Per Selle og Håkon Lorentzen (2000). Frivillig innsats. Fagbokforlaget

Wærness, Kari (1984). The rationality of caring. I Economic and Industrial Democracy. Sage, London

Yunus, Mohammed (2005). Global Urban Development Magazine, 1:2005

Stortingsmeldinger, NOU-er og annet offentlig

- Arbeids- og velferdsdirektoratet, 2012. Utllysning av tilskudd til sosialt entreprenørskap 2012
- St.meld. nr. 20 (2006–2007): Nasjonal strategi for å utjevne sosiale helseforskjeller
- St.meld. nr. 16 (2006–2007) og ingen sto igjen. Tidlig innsats for livslang læring
- St.meld. nr. 44 (2008–2009) Utdanningslinja
- St. meld. nr. 6 (2002–2003) Tiltaksplan mot fattigdom
- St. meld. nr. 39 (2002– 003) ”Ei blott til lyst”
- St. meld. nr. 50 1998–1999 - Utjamningsmeldinga
- St.meld. nr. 16 (2002–2003) ”Resept for et sunnere Norge”
- St.meld. nr. 35 (1994–1995) Velferdsmeldingen
- St meld. 13 (2011–2012) Utdanning for velferd Samspill i praksis
- Handlingsplan mot fattigdom. Vedlegg til St.prp. nr. 1 (2006–2007) – Statsbudsjettet 2007
- Sosial- og helsedirektoratet (2005). Gradientutfordringen. Sosial- og helsedirektoratets handlingsplan mot sosiale ulikheter i helse. Sosial- og helsedirektoratets handlingsplan mot sosiale ulikheter i helse. 1/2005
- St.meld. 30 (2010–2011) Fordelingsmeldingen
- Rapport fra Nasjonalt Kunnskapscenter for helsetjenester nr. 01 – 20041, Sosial ulikhet i helse. En faktarapport, Folkehelseinstituttet 2007
- NOU 2003: 19 Makt og demokrati. Sluttrapport fra Makt- og demokratiutredningen
- NOU 2011: 11 Innovasjon i omsorg

Foredragskilder:

- Haavet, Ole Ricard (2009). ”Hvilke helsekonsekvenser medfører fattigdom i oppveksten”. Seminar i Redd Barnas Forum for barnefattigdomsbekjempelse, 8. september 2009

Annet:

- ◆ Den svenske regjeringens Regeringsbeslut, 2010-04-22 N2010/1894/ENT, Näringsdepartementet. Handlingsplan för arbetsintegrerande sociala företag

Se også diverse netthenvisninger direkte i rapporttekstens fotnoter.